

Міністерство освіти і науки України

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАКТИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Кам'янець-Подільський

2021

УДК 341.6(075.8)

ББК 60.9я73

3-38

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 7 від 08 червня 2021 року)

Рецензенти:

О. В. Чуйко, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Н. Ю. Сухицька, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри соціальної політики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

О. В. Віннічук, кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології та філософії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Захист прав людини: міжнародні стандарти та практика:

3-38 навчальний посібник. [Електронний ресурс] / автор-укладач Ю. В. Сербалюк. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см.

Посібник містить лекції відповідно до навчальної програми курсу «Захист прав людини: міжнародні стандарти і практика», передбаченого освітньо-професійною програмою «Соціальна допомога» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю Соціальне забезпечення. Проаналізована історія становлення сучасної системи прав людини, охарактеризовані існуючі міжнародні та вітчизняні механізми їх захисту, розглянуті базові документи ООН та ЄС, вітчизняні нормативно-правові акти, що стосуються захисту прав окремих найбільш вразливих категорій населення. Особлива увага приділена соціальній складовій прав людини.

Здійснено аналіз відповідності вітчизняного законодавства світовим стандартам у галузі захисту прав людини.

Для студентів, викладачів та фахівців у сфері соціального захисту.

УДК 341.6(075.8)

ББК 60.9я73

© автор-укладач Ю. В. Сербалюк, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

Розділ I. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У ХХІ СТ.: СВІТОВИЙ ДОСВІД І ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

Тема 1. СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТА СВІТОГЛЯДНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ІДЕЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

1. Права людини у становому суспільстві
 2. Правовий статус людини у громадянському суспільстві. Ознаки суверенної особистості
 3. Погляди на права людини і громадянина в різні історичні епохи
 4. Поняття «права людини» та їх закріплення у міжнародних документах
- Питання для самоконтролю

Тема 2. СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

1. Виникнення та розвиток міжнародно-правового співробітництва в галузі прав людини

2. Загальна характеристика прав і свобод людини

3. Створення міжнародного механізму захисту прав людини

Питання для самоконтролю

Тема 3. РОЛЬ ООН У ЗАХИСТІ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

1. Роль Генеральної Асамблеї ООН, Економічної та Соціальної Ради ООН у вирішенні питань прав людини

2. Спеціальні органи ООН у сфері прав людини

3. Регіональні організаційно-правові механізми захисту прав людини

Питання для самоконтролю

Тема 4. МЕХАНІЗМ ГАРАНТІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

- 1. Гарантій прав людини у Конституції України**
 - 2. Роль Конституційного суду та судів загальної юрисдикції у захисті прав і свобод**
 - 3. Роль Верховної Ради України у гарантії прав і свобод. Інститут омбудсмена**
 - 4. Президент та виконавча влада у системі захисту прав людини в Україні**
- Питання для самоконтролю**

Розділ II. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ, МЕХАНІЗМИ І ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ЗАХИСТУ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ

Тема 5. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

- 1. Міжнародні документи, що забезпечують соціальний захист людей похилого віку**
 - 2. Гарантії та практика соціального забезпечення громадян похилого віку у вітчизняному правовому полі**
 - 3. Практика реалізації соціального забезпечення осіб похилого віку**
- Питання для самоконтролю**

**Тема 6. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І
ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ЗАХИСТУ
ПРАВ ДІТЕЙ**

**1. Міжнародні механізми захисту прав
дітей**

2. Захист прав дітей в Україні

**3. Дитячий омбудсмен в механізмі дер-
жавного захисту прав, свобод і закон-
них інтересів дітей**

Питання для самоконтролю

**Тема 7. ЗАХИСТ ВІД БІДНОСТІ: СВІТОВІ
СТАНДАРТИ І ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА**

**1. Міжнародні підходи до проблеми бі-
дності**

**2. Політика подолання бідності в Украї-
ні**

**3. Механізми захисту бідного населення
в Україні**

Питання для самоконтролю

**Тема 8. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І
ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ЗАХИСТУ ОСІБ
З ІНВАЛІДНІСТЮ**

- 1. Міжнародні стандарти ставлення до осіб з інвалідністю**
 - 2. Міжнародні механізми захисту прав осіб з інвалідністю**
 - 3. Захист прав осіб з інвалідністю в Україні**
- Питання для самоконтролю**

**Тема 9. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І
ПРАКТИКА ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ
ТА ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ**

- 1. Міжнародна практика визнання правового статусу біженців і переміщених осіб**
 - 2. Міжнародна система захисту прав біженців**
 - 3. Права та механізм захисту біженців в Україні**
 - 4. Захист прав внутрішньо переміщених осіб**
- Питання для самоконтролю**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Навчальне електронне видання на CD-ROM

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАКТИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Електронне видання на CD-ROM

Автор-укладач

**СЕРБАЛЮК Юрій Володимирович,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальної
педагогіки та соціальної роботи Кам'янець-Подільського
національного університет імені Івана Огієнка**

Один електронний оптичний диск (CD-ROM).
Об'єм даних 27,4 Мб. Обл.-вид. арк. 9,1. Підп. 17.06.2021. Тираж 10. Зам. № 936.

Видавець і виготовлювач Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

ПЕРЕДМОВА

Освітньо-професійною програмою «Соціальна допомога» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 232 Соціальне забезпечення галузі знань 23 Соціальна робота передбачено вивчення курсу «Захист прав людини: міжнародні стандарти і практика». Навчально-методичний посібник сформований відповідно до програми цієї навчальної дисципліни.

Відповідно до Стандарту вищої освіти за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення» для другого (магістерського) рівня вищої освіти дисципліна забезпечує формування загальних (здатність до абстрактного мислення, аналізу, синтезу; здатність до пошуку, оброблення, аналізу інформації з різних джерел; здатність фахово аналізувати інформацію, оцінювати повноту та можливості її використання) та спеціальних (здатність організовувати роботу з підготовки нормативно-правових документів управління системою соціального захисту) компетентностей.

Соціальний захист та соціальне забезпечення, як складові сучасної соціальної політики, базуються виключно на нормативно-правових актах. Відійшли у минуле часи, коли допомога ближньому регламентувалась у першу чергу моральними настановами чи релігійними приписами. Соціальний захист став на сьогодні необхідною умовою стабільності соціуму, його поступу вперед. Тому оволодіння нормативною базою соціального забезпечення важлива умова підготовки фахівців цієї спеціальності.

Вивчення міжнародних та вітчизняних правових документів, що визначають статус людини у сучасному світі, окреслюють її права, механізми їх захисту сприяє формуванню у студентів загальної та професійної правової культури.

Не всі студенти, які здобувають другий (магістерський) рівень вищої освіти за спеціальністю 232 Соціальне забезпечення мають перший (бакалаврський) рівень вищої освіти відповідної спеціальності. Тому узагальнення світового досвіду, аналіз вітчизняної сучасної практики у сфері захисту прав людини та окремих груп, у тому числі і соціальних прав, має важливе значення для досягнення визначених Стандартом вищої освіти за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення» для другого (магістерського) рівня вищої освіти результатів навчання і компетентностей.

Метою навчальної дисципліни є засвоєння головних принципів та засад сучасного соціально-правового захисту людини; усвідомлення еволюції прав людини і громадянина; виокремлення закономірностей і механізмів соціального захисту в країнах світу та в Україні; розвиток у студентів вміння аналізувати міжнародні та вітчизняні нормативні акти у сфері захисту прав людини та певних груп людей, які потребують в сучасних умовах особливого захисту та використовувати їх у професійній діяльності; вміти використовувати міжнародні та вітчизняні механізми соціального захисту.

Навчально-методичний посібник структурований у такий спосіб, щоб у першому модулі показати становлення міжнародного права щодо визначення статусу людини, формування механізмів захисту визначених світовим співтовариством її прав. Процес утвердження ідеї про людину як найвищу соціальну цінність, ідей справедливості, рівності, громадянського суспільства, верховенства права був довготривалий і болісний. Студенти мають усвідомити, що звичні на сьогодні права людини здобувались у віковій боротьбі. Особливо варто звернути увагу на соціальні права людини, які тісно взаємопов'язані з іншими правами і неможливі без їх реалізації.

Окремо визначенні права людини в Україні, охарактеризовані можливі механізми їх захисту та роль у цьому різних державних інституцій.

Другий модуль розглядає захист прав окремих категорій населення, що потребують особливої уваги та захисту. Світове співтовариство визначає групи людей, які є найвразливішими в сучасному світі і потребують захисту своїх прав на міжнародному та національному рівнях. Тому у посібнику розглядаються проблеми соціального захисту таких груп: бідного населення, осіб з інвалідністю, дітей, осіб похилого віку, біженців, внутрішньо переміщених осіб.

Студенти мають можливість ознайомитись з нормативними актами Організації Об'єднаних Націй, Європейського Співтовариства стосовно захисту вказаних категорій населення, вивчити існуючі міжнародні, регіональні механізми захисту їх прав.

Одночасно розкривається вітчизняна нормативно-правова база захисту цих же категорій населення. Звертається увага на прагнення України імплементувати міжнародні угоди, учасником яких вона є, у вітчизняне правове поле. Простежується цей процес на прикладі кожної категорії населення, стосовно яких існують міжнародні угоди.

Студентам слід уважно ставитись до використання вітчизняних нормативно-правових актів, які використовуються для підготовки до семінарських занять та якими послуговуватимуться у подальшій професійній діяльності. Мається на увазі часті зміни, доповнення, а подекуди і втрата чинності серед документів правового характеру в Україні. Слід звертати увагу на чинність правового акту на момент звернення.

Навчальна дисципліна «Захист прав людини: міжнародні стандарти і практика» має на меті не тільки озброювати майбутніх фахівців теоретичними знаннями, а й формувати у них навички роботи з нормативно-правовими актами, навички самостійного мислення, вміння творчо застосовувати набуті знання в нормопроектувальній, правозастосовчій та іншій практичній діяльності. Це стане запорукою успішної та ефективної майбутньої професійної діяльності.

Розділ I

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У ХХІ СТ.: СВІТОВИЙ ДОСВІД І ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

Тема 1. Соціально-культурні та світоглядні передумови формування ідеї прав людини та громадянина

План

1. Права людини у становому суспільстві.
2. Правовий статус людини у громадянському суспільстві. Ознаки суверенної особистості.
3. Погляди на права людини і громадянина в різні історичні епохи.
4. Поняття «права людини» та їх закріплення у міжнародних документах.

Використана література:

1. Вдовичин І. Формування ідей особистісної свободи в епоху Середньовіччя. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів, 2006. № 18. С. 32-39.
2. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
3. Конспект лекцій з «Міжнародно-правові стандарти прав людини» дисципліни. Дніпро: Дніпропетровський університет внутрішніх справ, 2019. 116 с. URL:

<https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/-kzpd/l12.6.pdf> (дата звернення 18.12.2020).

4. Крегул Ю.І. Права і свободи людини: навч. посіб. Київ: Книга, 2004. 288 с.
5. Новак-Каляєва Л.М. Джерела формування концепції прав людини в процесах європейського державотворення. Демократичне врядування. 2012. Вип. 9. URL: file:///C:/Users/1353~1/AppData/Local/Temp/DeVr_2012_9_5-2.pdf. (дата звернення 11.12.2020).
6. Орленко В., Орленко Л. Еволюція прав і свобод людини. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. Київ, 2011. №3. С. 89-100.
7. Шульженко Ф.П., Андрусак Т.Г. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 304 с.

1. ПРАВА ЛЮДИНИ У СТАНОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Кожна людина має певні права та обов'язки в суспільстві. Не може існувати суспільства, в якому б його члени були позбавлені будь-яких соціальне визнаних можливостей діяти, володіти, реалізовувати свої інтереси, користуватися певними соціальними благами тощо. Ці можливості гарантуються правами. У кожному з прав міститься визначення того, щодо чого будь-яка людина – учасник суспільства – може робити вибір, покладаючись цілковито на власний розсуд і керуючись винятково своєю волею, яка у межах цього вибору не підзвітна ні перед ким, а відтак – вільна. Наприклад, право власності передбачає, що людина може будь-яким чином розпорядитися річчю, що їй належить. Вона може її продати, обміняти, подарувати, зламати, сховати від усіх, покинути тощо. Право виборця означає, що він лише на свій розсуд вирішує, кому віддати свій голос – тобто хто репрезентуватиме його волю у загальнополітичному житті, хто у парламенті чи в інших представницьких органах влади промовлятиме і діятиме від його імені.

Однак до такого розуміння прав людини лежав довгий шлях. Більшу частину історії у людському суспільстві права належали не окремій людині, а соціальній групі, членом якої вона була. Більшу частину своєї свідомої історії людство розділялось на такі групи (соціальні стани): раби – рабовласники, селяни – міщани – духовенство – дворяни тощо. Тому права людини чітко відповідали її соціальному статусу, тобто тому місцю у соціальній системі, яке вона займала. У цьому права людини – це не права власне особистості, а права спільноти, до якої вона належить. Як тільки особа перестає належати до соціальної спільноти, що займає певне місце у структурі суспільства, вона разом з тим втрачає комплекс прав і соціальних можливостей, властивих такій спільноті.

Глибока залежність особи від соціальної групи, до складу якої вона входила, зумовлювалася специфічним характером соціальних спільнот,

що складало суспільство за часів архаїки. Ці спільноти були не соціальними класами, не майновими розшаруваннями суспільства, а являли собою усталені суспільні стани. Наочним прикладом цього є суспільство періоду Київської Русі, де міра покарання залежала від належності особи до певної соціальної страти. Найвищий штраф сплачувався за вбивство княжого мужа, середній за вбивство особисто вільної людини, найменший за вбивство раба або холопа. За один й той самий злочин встановлювалася різна міра покарання залежно від соціального статусу жертви, що унаочнює глибоку різницю їх правових можливостей.

Особливістю такого суспільного стану є висока ступінь його закритості. Кожна людина від народження належала до певного стану: хто народжується у сім'ї селян, стає селянином, хто народився у сім'ї державного чиновника, стане чиновником, хто у сім'ї правителя – стає правителем. Перехід з одного стану до іншого був неможливий або дуже важкий, загалом малоімовірний і потребував, зазвичай, виняткових обставин. У вітчизняній історії знаковою у цьому відношенні була доба феодалізму, коли людина, що мала статус кріпака не могла позбутись такої особистої залежності від свого власника. Якщо таке і траплялось, то це були винятки.

Належність до певного стану визначало місце людини у суспільній ієрархії, об'єм її прав, можливостей і обов'язків. Зрозуміло, що дворянин за умов феодального суспільства мав значно більший обсяг і набір прав, ніж селянин або ремісник. Майстер середньовічного цеху мав права та привілеї, на які годі було сподіватися не лише селянину, а й підмайстру. Права єпископа передбачали можливості, яких позбавлені були священики нижчого рангу і на які навіть не думав зазіхати мирянин – хоч би це був сам король. У цих прикладах бачимо цілу низку соціальних ролей – дворянина, цехового майстра, селянина, єпископа тощо. З кожною пов'язані певні права, що стають надбанням тієї особи, котра обіймає ту чи іншу посаду, займає те чи інше місце у суспільстві.

Навіть матеріальні статки не могли змінити ситуацію. У п'єсі Ж. Мольєра «Міщанин-шляхтич» бідний але знатного походження дворянин граф Дорант мав значно вищий соціальний статус ніж багатий але фактично безправний міщанин Журден.

Всі разом такі соціальні ролі утворюють суспільний лад, систему місць у соціальній ієрархії, за кожною з яких закріплений відповідний набір прав. Тому можна казати, що суб'єктом прав у ієрархізованому соціумі є не власне особа – конкретний людський індивід як такий, – а та чи інша соціальна роль, або, інакше кажучи, соціальний персонаж.

У деяких спільнотах сформувалась система клановості, визначена релігійним світоглядом. Така кланова організація ще до недавнього часу проіснувала в Індії (хоча неофіційно продовжує ще існувати). Люди належать до певного клану (касти) і покинути її не можуть ні при яких обставинах. Лише праведне життя в умовах своєї касты дасть їм шанс у наступному житті піднятися вище у кастовій ієрархії.

Отже, носієм прав у більшості історично знаних суспільств є не особистість, а соціальна спільнота, представлена власне станом, корпорацією, кланом тощо.

2. ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ. ОЗНАКИ СУВЕРЕННОЇ ОСОБИСТОСТІ

На зміну становому суспільству приходить громадянське. У ньому докорінно змінюються джерела прав, що їх має та чи інша особа. Кожна конкретна людина має однакові права з іншими. Людський індивід мислиться як такий, що від початку, незалежно ані від чого, має певні права. Їх основою є не соціальний лад, а власна людська сутність кожного індивіда – факт того, що він є людиною. Громадянське суспільство ґрунтується на первинності прав людини і будується відповідно до них. У межах громадянського суспільства права людини є базовим, найважливішим соціальним регулятивом, відповідно до якого створюються і функціонують всі форми суспільного життя.

Історично громадянське суспільство існувало у двох головних формах. Перша форма виникла за античних часів у Стародавній Греції у вигляді полісу, який часто називають містом-державою. Друга – виникла не пізніше, вона викується у горнилі буржуазних революцій Нового часу.

Давньогрецький поліс – це місто з прилеглою, географічне виділеною місцевістю, що існував як самостійна держава у тісному спілкуванні та взаємовідносинах з сусідніми полісами. Головною ознакою полісу було те, що його складала громадська община. Всі її члени були рівними у своїх правах громадянами. Це було співтовариство вільних людей. Кожен мав однакові права незалежно від родовитості, майнового стану, доступу до влади, роду занять тощо. Економічною основою положення громадянина була частка полісної землі, котру він отримував у власність. Володіти землею могли лише члени громадянської общини. Сам факт такого володіння був своєрідним визнанням людини як громадянина і навпаки – втрата земельної ділянки впливала на громадянський статус або взагалі позбавляла його.

Але і в умовах полісу громадянське суспільство мало все ж таки елементи становості. Права громадян мали лише члени общини, землевласники, що робило таку общину замкненим станом. Це ускладнювало набуття громадянських прав іншими жителями полісу. За межами громадянської общини залишалися вихідці з інших міст, хоч би вони народилися у полісі, прожили у ньому все життя, мали неабияке багатство та авторитет. Не вважалися громадянами жінки і, звичайно, раби. До складу громадянської общини потрапляли зазвичай за правом народження і лише у виняткових випадках – за рішенням народних зборів. Саме це дає підставу визначити античне громадянське суспільство як станове і замкнене за своїм характером. Пізніше, вже за часів розвитку Римської держави, надання громадянських прав відбувалося у масових масштабах за рішенням вищих державних органів. Однак аж до закінчення античного періоду людської історії громадянське суспільство зберігає свій становий характер.

Другою історичною формою громадянського суспільства стало новоевропейське громадянське суспільство, що виникло в Європі на початку Нового часу (доба Відродження та Реформації, XV-XVI ст.) і найактивніше розвивалось упродовж наступних 200 років (середина XVII – середина XIX ст.). Головною відмінністю від античного громадянського суспільства став відкритий характер новоевропейського громадянського суспільства. Людина визнається у своїх правах як така, за своєю природою, а не тому, що належить до громадянської общини. Кожна людина, незалежно від віку, статі, соціального походження чи раси, майнових або інших ознак є суб'єктом невід'ємних прав, що їй належать і яких її ніхто не може позбавити.

У громадянському суспільстві кожна людина є суверенною (самоврядною) особистістю. Її головні ознаки:

- 1) людина визначається не через спільноту, до якої належить, а як окрема істота, індивід;

- 2) кожен самореалізується як людина на основі своєї власної волі. Як людина він не є чимось наперед даним і наперед визначеним. Ким стане людина – залежатиме від неї самої, від її самовизначення. Виразом цієї властивості людини стає принцип свободи.
- 3) жодна людина не має переваги у своїй людяності (у своєму праві) перед іншою. У своїй здатності утверджуватись як людина кожен індивід рівний кожному і жоден не має переваг. Природно, що люди досягають різного, але у своїй можливості самовизначитися, у своєму праві реалізації власної волі та гарантії особистих свобод всі є рівними;
- 4) прав, які кожен має як людина, не можна відібрати у нього за будь-яких умов. Ані найнижчий соціальний статус, ані злочин і найсуворіше покарання, ані фізична неповноцінність або інтелектуальна обмеженість, ані будь-які інші особисті вади, так само як і приписи найвищих державних чи суспільних органів, не можуть позбавити особу її фундаментальних прав. Ця якість прав людини відображається у принципі їх невід'ємності від особи.

3. ПОГЛЯДИ НА ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В РІЗНІ ІСТОРИЧНІ ЕПОХИ

Історія ідей про права людини бере свій початок з найдавніших часів людської історії. Ще в прадавніх міфах та віруваннях, а також у Біблії містяться положення про цінність і недоторканність людського життя, рівності людей. Подібні погляди набули широкого поширення в античні часи у Стародавній Греції, коли розпочався розвиток ідей про природні права. Погляди про рівність людей тут стали закономірним наслідком полісної форми демократії і були пов'язані переважно з поняттям громадянства, яке передбачало рівність усіх членів полісу в користуванні правами та свободами, насамперед політичними. Давньогрецькі погляди про права людини сформувались у загальному руслі міфологічних уявлень про те, що поліс (місто-держава) і його закони мають божественне походження і спираються на божественну справедливість. Право взагалі і права окремих людей – членів поліса беруть початок, згідно з цим уявленням, не в силі, а в божественному порядку справедливості.

Концепції природного права людини вперше була висловлена мислителями-софістами ще у V-IV ст. до н.е. У центр головного мірила всіх речей вони поставили не традиційне божественне начало, а людину.

Аристотель говорив про право (і природне, і волевстановлене) тільки як про політичне право, тобто таке, яке можливе і має місце лише у державі. За ним, природне право можливе тільки як політичне право, а права людини – лише як права громадянина (що є членом полісу). Особливо слід визначити послідовну позицію Аристотеля у питанні захисту права особи на приватну власність та індивідуальну сім'ю. На ці положення, як хрестоматійні, пізніше посилялося багато прибічників прав людини.

Природно-правові ідеї давньогрецьких мислителів про свободу і рівність всіх людей отримали подальший розвиток у Стародавньому Римі. Так, положення грецьких стоїків (Зенона, Хрисіппа та ін.) про світовий природний закон («загальний закон» для всіх людей і народів) були використані римськими стоїками (Сенекою, Епіктетом, Марком Аврелієм) для обґрунтування універсальної концепції природного права і космополітичних ідей, згідно з якими всі люди (за своєю природою і законами світотворення в цілому) – громадяни єдиної світової держави, і що людина – громадянин Всесвіту.

З природно-правових позицій стоїків виплавало, що рабство не має виправдання, оскільки воно суперечить загальному закону і світовому співгромадянству людей. Зусиллями стоїків природно-правова ідея свободи і рівності всіх людей була виведена за вузькополісні етнічні межі і поширена на всіх представників людського роду як співгромадян єдиної космополітичної держави.

Античні ідеї свободи людей були далі розвинуті мислителями Середньовіччя. В цей період значну роль у становленні універсальних понять прав людини стало відігравати розповсюджене в Європі християнство. Біблійні постулати відповідали загальнолюдським уявленням про добро, справедливість, рівність, недоторканність особистості тощо. Людина тут ототожнювалася із Божим творінням, ставилася у центр світу. Однак не можна не брати до уваги відношення тогочасної офіційної церкви до людини, яка мислила всупереч встановленим канонам, або ще більше – відкрито висловлювала про це свої переконання. Не слід також забувати, що в ті часи права людини визначалися її належністю до певної соціальної групи, адже середньовічне суспільство було ієрархізоване. Вони на цьому історичному етапі розвитку залишаються різними за змістом і обсягом правами-привілеями членів різних станів в соціальній структурі.

В Англії у 1215 р. приймається Велика хартія вольностей. Вона традиційно вважається першим правовим документом, в якому закладено основи концепції прав людини, створено передумови для подальшого утвердження свободи і панування закону в житті суспільства. Хартія, зокрема, закріплювала такі важливі принципи, як співрозмірність діяння та покарання за нього, неухильне додержання посадовими особами закону, визнання винним лише за рішенням суду, право вільного в'їзду та виїзду з країни та ін. Згодом Петиція про права (Англія, 1628 р.) конкретизувала положення про неможливість ув'язнення вільного громадянина без законних підстав, проголосила неприпустимість існування таємних судів та позасудових репресій.

На зміну середнім вікам прийшов Новий час, що став епохою виникнення та утвердження буржуазної держави і права. Це був новий етап суспільного прогресу і в розвитку таких загальнолюдських цінностей, як права людини і громадянина. З'являється нова, раціоналістична теорія прав людини, яка була найбільш повно розроблена у працях Г. Гроція, Б. Спінози, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсона, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Мілля, І. Бентама та інших мислителів. Ця теорія піддавала сміливій критиці феодальний лад і обґрунтувала нові концепції про права і свободи особистості. Вона знайшла багато прихильників і зробила великий внесок у формування нового світогляду, в ідеологічну підготовку буржуазних революцій та правове закріплення їх результатів.

У XVII-XVIII ст. за часів буржуазно-демократичних революцій ідея про права людини відображається в теорії природного (природженого) права. Відповідно до неї головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця. Людині природні права належать від народження, вони закладені в самій її сутності й однакові для всіх. Ці ідеї набули законодавчого втілення вперше у англійських документах. У Петиції про права 1628 року було конкретизовано багато положень Великої хартії вольностей 1215 року. Документом 1679 року, який увійшов в істо-

рію під назвою Habeas Corpus Act (Хабеас Корпус Акт), встановлювалися процедурні гарантії особистої недоторканності особи, вводився інститут поруки та застави, а також встановлювалися обмеження строків тримання під вартою. У Біллі про права 1689 року було встановлені процедурні гарантії особистої недоторканності особи, обмеження строків тримання під вартою, закладено основу конституційної парламентської монархії в Англії. Таким чином було закладено основи демократичного парламентаризму. Паралельно з цим, під впливом Просвітництва, дедалі більшої сили набирають ідеї свободи, природних прав людини, суспільного договору, поділу влади.

Вони втілювались у різних документах Нового часу, серед яких важливі місця належать таким, як Декларація незалежності США 1776 року (перший офіційний документ, що закріпив на державному рівні невід'ємні права людини), Конституція США 1787 року (перша офіційна демократична конституція у світі). Починаючи з перших 10 поправок до Конституції США, які дістали назву Білля про права 1791 року, права і свободи людини і громадянина набувають конституційного авторитету.

Слід також відзначити французьку Декларацію прав людини і громадянина 1789 року, яка мала прогресивне значення і стала юридичним закріпленням перемоги французької революції, прапором боротьби проти феодально-абсолютистських порядків не тільки для Франції, але й для антифеодальних виступів у інших країнах, за повсюдне визнання і захист прав людини і громадянина. У цьому документі були зафіксовані найважливіші права людини, які набули світового визнання: особиста свобода, власність, безпека і опір гнобленню; необмеженість сфери вияву свободи людини й обмеженість сфери дії державної влади; притягнення до кримінальної відповідальності лише на основі закону, презумпція невинуватості, свобода поглядів, думки, слова та преси, яка захищається «погрозою відповідальності за зловживання цією свободою» тощо.

Декларація прав людини і громадянина мала потужний вплив на подальший розвиток теорії і практики у сфері прав людини і громадянина, правової держави, верховенства права.

Упродовж XVIII-XIX ст. з розвитком у світі конституціоналізму і парламентаризму ідея прав людини все більше втілювалася у нормотворчу практику держав. А на початку XX ст., особливо після Першої світової війни і появи Ліги націй та Міжнародної організації праці, права людини почали виходити у сферу впливу міжнародного правового регулювання. Питання захисту прав людини починають виходити за національні межі і стають об'єктом регулювання міжнародного права.

Потреба в міжнародних стандартах прав людини вперше далася взнаки наприкінці XIX століття, коли індустріальні країни почали приймати трудове законодавство. Законодавство, яке підняло вартість праці, мало наслідком погіршення конкуруючої спроможності цих країн стосовно тих, які не мали трудового законодавства. Економічна необхідність примусила їх радитися між собою, що спричинило появу перших конвенцій, у яких держави давали зобов'язання іншим державам стосовно прав своїх власних громадян. Бернська Конвенція 1906 року проти праці жінок у нічну зміну може розглядатися, як перша багатостороння конвенція, яка мала на меті захист соціальних прав. В 1919 році було засновано Міжнародну Організацію Праці (МОП), яка прийняла багато конвенцій, які регулюють права людини в галузі праці. Отже, у той час як класичні права людини були визнані набагато раніше за соціальні права, саме останні першими знайшли своє закріплення в міжнародних правових нормах.

Рубіжним правовим актом всесвітнього масштабу, що закріпив документально ідею прав людини, стала Загальна декларація прав людини, яка була затверджена та проголошена Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Ця дата сьогодні відзначається в країнах сві-

ту як День прав людини. З цього часу почала розвиватися теорія прав людини на міжнародному рівні. Загальна декларація прав людини прискорила процес зміни характеру права, що почався раніше: основним практичним призначенням права визначено утвердження свободи і справедливості у різних державах світу. Вона містить широкий перелік як громадянських і політичних, так і соціально-економічних та культурних прав людини.

Всі права людини, які на сьогодні визнані і закріплені у міжнародних та національних правових системах, поділяють на 4 покоління прав людини.

До першого покоління прав людини відносять особисті і політичні права: право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на гідність особи, право на недоторканність приватного життя, свобода совісті і свобода думки тощо. Ці права були здобуті в ході буржуазних революцій, які поклали кінець епосі станової структури суспільства. Але сподівання, що із здобуттям особистої свободи настане ера справедливості і достатку, не виправдались. Особиста свобода не гарантувала роботу, освіту, добробут. Тому хвиля соціальних потрясінь набуває нового розмаху. Тепер гаслами боротьби стають право на працю, гідний заробіток та рівень життя, освіту, доступ до суспільних багатств. Наслідком тривалого протистояння, маркерами якого стали революції у Європі середини XIX ст., Паризька Комуна 1871 р., зародження комуністичної ідеології, поява політичних партій радикального спрямування, загострення соціальних відносин другої половини XIX – початку XX ст., революційні потрясіння початку XX ст. у Європі і, зрештою, Перша світова війна, стало здобуття людством прав другого покоління.

До прав другого покоління відносять економічні, соціальні, культурні права: право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу, захист материнства і дитинства та ін.

Після другої світової війни започатковано роботу над правами третього покоління. Здобуття політичних, економічних, соціальних, культурних прав у нових умовах протистояння двох світових систем – капіталізму та соціалізму, загострення екологічних проблем планетарного масштабу не гарантували людству мирний розвиток і виживання у майбутньому. Виникла потреба у правах, які б гарантували колективну безпеку, мирний розвиток. Тому права третього покоління – це права на мир, безпеку, незалежність (самовизначення народів), на здорове навколишнє природне середовище, на соціальний і економічний розвиток як людини, так і людства в цілому.

Початок ХХІ ст. відзначився зародженням прав четвертого покоління. Мова йде вже про виживання людства як біологічного виду, про збереження цивілізації, про подальшу, космічну соціалізацію людства. Виникають відповідні міжнародно-правові процесуальні інститути, що забезпечують ці права. До їх переліку належать включити право на зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, штучне запліднення, евтаназію, вільну від дитини сім'ю, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами, на доступ до Інтернету та ін. Четверте покоління прав людини – це незалежність і альтернативність особи у виборі правомірної поведінки, що ґрунтується на автономії в межах єдиного правового поля, норм моралі та релігії. Права четвертого покоління вирішують можливості сутності і життя людини, що є невід'ємною частиною сучасного буття в світовому масштабі.

Отже, права та свободи людини і громадянина від міфологічних уявлень та ідей філософів античного світу, Середньовіччя та Нового часу та до сьогодення дістали нормативне закріплення у правових міжнародних актах сучасності.

4. ПОНЯТТЯ «ПРАВА ЛЮДИНИ» ТА ЇХ ЗАКРІПЛЕННЯ У МІЖНАРОДНИХ ДОКУМЕНТАХ

Проблема прав людини завжди була предметом гострих класових війн за володіння правами або їх розширення. Здобуті ж або розширені права, у свою чергу, фіксували статус людини в суспільстві на тому чи іншому етапі його розвитку і кожний ступінь розвитку суспільства був черговим кроком до шляху знаходження і розширення свобод, поповнення прав людини новими якостями, розширення їх на більше коло. Під впливом міжнародного співробітництва зросла повага до прав і свобод людини.

В теорії права існує багато підходів до розкриття змісту поняття «права людини». Згідно з позицією Ю. Римаренка, права людини – це певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей.

В. Копейчиков та С. Лисенков зазначають, що права людини – явище історичне, тому що їх розвиток завжди передбачав спадкоємність уявлень про право з погляду людини як учасника соціального життя.

У загальному вигляді можна сказати, що ступінь і характер розвиненості прав людини визначається рівнем розвитку держави, права у певному суспільстві.

Кожна країна світу, що взяла на себе зобов'язання виконувати міжнародні конвенції, у тому числі з прав людини, повинна керуватися засадами і нормами цих угод у своєму внутрішньому законодавстві, створювати умови для здійснення і захисту прав кожної людини. Практично всі сучасні конституції демократичних держав мають норми, що у загальній формі гарантують непорушність основних прав людини. Проте, як свідчать сьогоденні реалії, в різних державах, у силу неоднако-

вості їх соціально-економічного і духовно-культурного розвитку, основні права людини в процесі реалізації наповнюються різним змістом.

Сучасний перелік прав людини, зафіксований у багатьох міжнародно-правових актах і в конституціях правових держав, – результат довгого становлення. Сучасні еталони і стандарти у сфері прав людини перш ніж стати нормою демократичного суспільства пройшли свій непростий розвиток та тернистий шлях до втілення із ідей у повсякденну практику.

Загальна декларація прав людини була прийнята у вигляді резолюції Генеральної асамблеї ООН, і тому закріплені в ній норми мають лише рекомендаційний характер. Тобто, вони бажані, але не обов'язкові для держав-членів ООН. Але все ж, оцінюючи юридичне значення і силу положень Декларації, слід враховувати те, що в міжнародному праві поряд з договором важливу роль відіграє і звичай, який формується в результаті практики держав і поступово визнається ними правовою нормою. І саме проголошені в Загальній декларації прав людини основні права і свободи розглядаються сьогодні як юридично обов'язкові звичаєві або договірні норми. У конституціях багатьох країн світу містяться посилання на цей документ і включається низка його положень.

Загальна декларація прав людини заклала фундамент для подальшого утвердження, розвитку, конкретизації, розширення переліку та деталізації механізму забезпечення прав людини і громадянина практично в усьому цивілізованому світі. Вона разом з двома важливими документами, прийнятих у 1966 р. – Міжнародним пактом про громадянські та політичні права і Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, названа «Хартією прав людини XX ст.».

До найважливіших міжнародно-правових документів у сфері прав людини відносять і європейську Конвенцію про захист прав людини і

основоположних свобод 1950 року, яка містить механізми реального захисту прав людини.

Існують інші міжнародні норми, імplementовані в національне українське законодавство, що закріплюють основні права і свободи людини та громадянина, зокрема:

- 1) конвенції, що стосуються певних категорій людей, яким потрібен захист: Конвенція про статус біженців – під патронатом Комітету прав людини ООН (прийнято 1951 р.); Конвенція ООН про захист прав дитини (прийнято 1989 р.); Конвенція МОП № 169 про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах (прийнято 1981) р.) та ін.;
- 2) конвенції, що викладають певні права докладніше: Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (прийнято 1984 р.); Конвенція ООН про запобігання злочинів геноциду та покарання за нього (прийнято 1948 р.) та ін.;
- 3) конвенції, прийняті з метою усунення певної форми дискримінації: Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (прийнято 1965 р., набула чинності 1969 р.); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (прийнято 1979 р., набула чинності 1981 р.); Конвенція МОП № 111 про дискримінацію в галузі праці і занять (набула чинності 1960 р.) та ін.

Певно, що наявність цих конвенцій не вирішує проблеми юридичного забезпечення прав людини в Україні. Для цього потрібна імplementація (втілення та впровадження) міжнародно-правових норм в українське законодавство. Україна активно діє на міжнародному рівні в ООН і ОБСЄ та повинна подбати про створення ефективного механізму застосування міжнародних норм з прав людини у своєму внутрішньому законодавстві, провести гармонізацію внутрішнього законодав-

ства з міжнародними стандартами прав людини, налагодити взаємозв'язки з новими міжнародними структурами в цій галузі.

Україна визнала права і свободи людини, проголосивши їх у положеннях Конституції та інших законодавчих актах. Більше того, їх розвиток і поглиблення окреслено як зміст, орієнтир, обов'язок (моральний і юридичний) державної діяльності. Україна є стороною практично всіх багатобічних конвенцій ООН в галузі прав людини, а тому для повноцінної реалізації прав людини у нашій державі, окрім їх закріплення на законодавчому рівні, необхідно забезпечити відповідний рівень соціально-економічного розвитку держави та правової свідомості громадян.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Від чого залежав правовий статус людини у догромадянську епоху? Наведіть приклади.
2. Від чого залежить правовий статус людини в громадянську добу?
3. Коли і де виникло перше громадське суспільство?
4. Яка головна ознака давньогрецького міста-поліса? Хто мав у ньому права громадянина?
5. У чому проявлявся становий характер громадянського суспільства міста-поліса?
6. Яка відмінність громадянського суспільства новоєвропейської цивілізації від громадянського суспільства античного міста-поліса?
7. Охарактеризуйте передумови появи ідей рівності людей.
8. Які ознака самоврядної особистості?
9. Які події започаткували громадянське суспільство Нового часу?
10. Коли виникли перші ідеї природних прав людини?
11. Охарактеризуйте погляди мислителів античного світу на права і статус людини.
12. Як вплинуло християнство на бачення місця людини у земному житті?
13. Охарактеризуйте нові ідеї щодо статусу людини, що з'явилися в епоху Просвітництва?
14. Які найвідоміші нормативні акти епохи Нового часу сприяли становленню сучасного громадянського суспільства?
15. Що зумовило необхідність створення міжнародних угод у сфері визнання та захисту прав людини?

16. Яке місце і значення Загальної декларації прав людини для становлення сучасної системи правового статусу людини?
17. Які можна виділити покоління прав людини?
18. Як сучасна наука трактує поняття «права людини»?
19. Які міжнародні документи і чому названі «Хартією про права людини XX ст.»?
20. Які можна виділити групи міжнародних угод щодо захисту прав людини?
21. Що свідчить про прагнення України реалізувати на своїй території визначенні міжнародними угодами права людини?

Тема 2. СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

План

1. Виникнення та розвиток міжнародно-правового співробітництва в галузі прав людини.
2. Загальна характеристика прав і свобод людини.
3. Створення міжнародного механізму захисту прав людини.

Використана література:

1. Білозьоров Є.В., Кіндзера Р.І. Міжнародно-правовий захист мирного цивільного населення в умовах збройного конфлікту. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. Київ, 2015. Вип. 30. С. 181-187.
2. Герасимчук М.В. Еволюція норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення до Першої світової війни. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. Київ, 2011. №3. С. 97-101.
3. Грушова А.Т. Проблема прав людини в контексті глобалізаційних процесів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ, 2003. Вип. 40 (частина II). С. 31-34.
4. Литвиненко І.Л. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2005. №4. С. 271-279.
5. Шуміло І. Міжнародна система захисту прав людини: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 168 с.

1. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ

У міжнародному праві норми про права людини спочатку виникали як реакція на жорстокі та нелюдські способи й методи ведення воєн. На основі цих норм виникло міжнародне гуманітарне право. На межі XVIII-XIX століть під впливом ідей гуманізму в суспільстві стало виникати більш широке розуміння прав людини, яке вплинуло на становлення міжнародного права прав людини.

Першою сферою міжнародного співробітництва щодо захисту прав людей, були воєнні дії, військові конфлікти, а об'єктами захисту ставали поранені, військовополонені, цивільне населення, а також комбатанти – особи які входять до складу збройних сил та надають їм допомогу, але безпосередньої участі у воєнних діях не беруть. До них належать медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи.

Одними з перших з'явилися міжнародні угоди, пов'язані із захистом цивільного населення в умовах збройного конфлікту. У період з 1581 року по 1864 рік було укладено понад 290 таких угод. Перша з них була підписана майже на 200 років раніше у 1393 році між кантонами Швейцарії (Сімпахська угода) і містила положення про заборону участі жінок та дітей у війні, а також щодо недоторканності поранених, поваги до їх особистості та майна.

Такий підхід зустрічається не лише в практичних посібниках для військового керівництва, але й у працях філософів, теологів та юристів того часу. Так, Бертран Дюгеклен (французький військовий діяч часів Столітньої війни) та Жанна д'Арк вимагали від своїх військ поваги до жінок, дітей та селян (землеробів). Іспанський правознавець Ф. Вітторіо у своїй праці «Relectiones Theologicae» (1557 р.) осуджував вбивство невинних, полонених, а також тих, хто склав зброю. Приблизно в цей же

період ордени монахів почали надавати допомогу й лікувати поранених та хворих, незалежно від їх приналежності до тієї чи іншої сторони.

У Середньовіччі війна почала сприймалася не як смертельна боротьба двох народів, а протистояння окремих правителів. Це сприяло поширенню принципу недоторканості цивільного населення.

З розвитком військової техніки ставала більш потужнішою зброя. Збройні конфлікти, в свою чергу, все більше стали торкатися цивільного населення, що зумовлювало численні людські жертви. Тому з'явилась потреба у розробці міжнародних документів, які б гарантували захист як цивільного населення в цілому, так і дітей, як найбільш вразливої категорії населення, під час збройного конфлікту. З огляду на це, запровадження норм міжнародного гуманітарного права активізувалося у 60-х роках XIX століття. Було проведено декілька міжнародних конференцій, де розглядалися різні аспекти ведення воєн у сучасному світі. Їх наслідком було прийняття ряду конвенцій. Першою було прийнято Женевську конвенцію 1864 р. Про поліпшення долі поранених та хворих воїнів у діючих арміях. Вона ставила в обов'язок сторонам військового конфлікту збирати на полі бою поранених і хворих супротивника і надавати їм допомогу, причому будь-яка дискримінація у відношенні поранених і хворих з причин статі, раси, національності, політичних переконань або релігії заборонялась. Усі поранені і хворі, які опинилися у владі супротивника, повинні бути зареєстровані, а дані про них повідомлені тій державі, на боці якої вони боролися. Медичні установи, санітарний персонал і транспорт для перевезення поранених, хворих і санітарного майна користуються захистом і напад на них забороняється. Велику підтримку для запровадження такої практики надавав Міжнародний комітет Червоного Хреста. Однак в Конвенції не було жодної статті про процедуру розгляду скарг щодо порушень її положень, що безперечно було прогалиною.

Прийняття такого міжнародного документу дало поштовх для подальшого розвитку норм міжнародного гуманітарного права та вдосконалення вже існуючих, адже наступним завданням стало розроблення документу, який повинен був запровадити механізм контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права та розгляду скарг щодо їх порушення.

Суттєвий крок вперед щодо кодифікації законів та звичаїв війни був зроблений на I Гаазькій конференції 1899 року. На ній були розроблені два проекти конвенцій: Конвенція про застосування у морській війні Женевської конвенції 1864 року та Конвенція про закони та звичаї сухопутної війни.

У Гаазькому положенні про закони та звичаї сухопутної війни, прийнятому на II Гаазькій конференції у 1907 році, було подальше закріплення принципу гуманності щодо учасників воєнних дій, а також містилися визначені гарантії, що надавалися цивільному населенню під час війни.

Друга Женевська конвенція (1906 року) розширює дії першої 1864 р. у зв'язку з Гаазькими конвенціями 1899 року: вона стосується поведження збройних сил не тільки на полі бою, але і на морі. Вона встановлювала правила поведження з пораненими та хворими під час морської війни, аналогічні правилам, передбаченим Конвенцією 1864 р. про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях.

Третя Женевська конвенція (1929 року) ввела правила, яким повинні слідувати воюючі сторони при поводженні з військовополоненими. Нове положення застосувалось не тільки до громадян країн, що ратифікували конвенцію, але до всіх людей незалежно від їхнього громадянства (не тільки військових, але й цивільного населення).

Четверта Конвенція (1949 року) по захисту цивільного населення і військових осіб під час війни була створена для того, щоб встановити жорсткі стандарти захисту цивільного населення в місцях військових

дій і на окупованих територіях, а також щоб після трагічного досвіду Другої світової війни заборонити військові злочини.

У 1977 році були прийняті два додаткових протоколи до Конвенції 1949 року, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів і захисту жертв внутрішніх конфліктів.

Другою сферою міжнародного співробітництва щодо захисту прав людей було захист від різних видів експлуатації та дискримінації.

На межі XVIII-XIX століть під впливом ідей гуманізму в суспільстві стало виникати більш широке розуміння прав людини, яке вплинуло на становлення міжнародного права у цій галузі. Перші такі міжнародні акти були спрямовані на боротьбу з рабством і работоргівлею. Це – Декларація про заборону торгівлі неграми-невільниками 1815 р., Генеральний акт про Конго 1885 р., Брюссельська конвенція 1889 р., Генеральний акт Брюссельської конференції 1890 р., Міжнародна Угода про боротьбу з торгівлею білими рабами 1904 р. та ін.. Але лише в XX ст. ідея прав людини опинилася дійсно в центрі світової політики.

Після закінчення Першої світової війни Ліга Націй безпосередньо взялася за розробку міжнародно-правових питань захисту прав національних, етнічних, релігійних і мовних меншин. Це мало велике значення для розвитку теорії та практики міжнародного захисту прав людини.

Після Другої світової війни питання захисту прав людини постало перед ООН, яка згідно зі ст. 1 Статуту зобов'язана «здійснювати міжнародне співробітництво в розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру і в заохочуванні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, незалежно раси, статі, мови та релігії». Поява цієї норми у Статуті ООН не була випадковою: закріплюючи у Статуті ООН норму про права людини, держави одночасно створювали міжнародно-правову основу для

об'єднаної боротьби з тоталітаризмом, оскільки права людини та тоталітаризм за своєю природою несумісні.

Норми Статуту ООН про обов'язок держав співпрацювати в галузі захисту прав людини відігравали та продовжують відігравати величезну роль у становленні міжнародно-правового захисту прав людини. Ці норми є найбільш загальним правовим зобов'язанням, на основі якого здійснюється все наступне міжнародне співробітництво в цій області. Це положення Статуту дозволило Генеральній Асамблеї ООН проголосити в 1948 р. Загальну декларацію прав людини. Це був перший міжнародний акт, у якому були викладені громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. Вперше вони були викладені в міжнародному документі систематизовано, у вигляді каталогу, тобто як перелік прав і свобод. Декларація вперше проголосила необхідність єдиного для всіх розуміння прав людини. Уперше в міжнародному праві Декларація пов'язувала дотримання прав людини з рухом до демократії. Хоча цей документ було ухвалено у формі резолюції, що означає рекомендаційний характер її положень, втім, на думку багатьох дослідників, норми Декларації мають характер міжнародно-правового зобов'язання.

Згодом велика кількість найважливіших універсальних міжнародних договорів про права людини була розроблена й ухвалена саме в рамках ООН. Одними з найбільш авторитетних міжнародно-правових договорів про права людини є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (обидва документи 1966 р.).

Особливе місце в розвитку міждержавного співробітництва у сфері захисту прав людини посідає співробітництво в регіональних міжнародних міжурядових організаціях, де затверджено значну кількість міжнародних договорів та інших міжнародних актів, спрямованих на забезпечення дотримання в державах-учасницях прав людини. У низці випад-

ків регіональні договори встановили більш високі стандарти прав людини, ніж передбачені універсальними міжнародними договорами.

Міжнародне право прав людини органічно включає в себе регіональні міжнародно-правові акти. Такі договори укладено державами ОАД (Організація Американських Держав), ОАЄ (Організація Африканської Єдності), ЄС, Ради Європи, СНД. Незважаючи на певну самостійність і специфіку регіонального співробітництва в галузі прав людини, було б невірним цілком відокремлювати регіональне право прав людини. Можна навести чимало прикладів використання регіональними органами захисту прав людини норм універсальних міжнародних договорів як договорів загального права.

Найстарішим регіональним документом з прав людини є Європейська конвенція з прав людини (*Конвенція про захист прав людини та основних свобод*) 1950 р.

Таким чином, можна констатувати значний пройдений шлях міжнародної спільноти до усвідомлення необхідності створення універсального механізму захисту прав людини.

2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Відповідно до **Загальної декларації прав людини 1948 р.** основним елементом для визнання прав і свобод людини є **гідність особистості**. Вона кваліфікується як невід'ємна властивість, тому що властива «усім членам людської сім'ї від народження, визначає рівність їх прав і свобод, поведження у відношенні один одного в дусі братерства» (ст. 1). **Рівність прав** і свобод означає, що кожна людина повинна володіти ними «незалежно від» раси, статі, мови, релігії, політичних переконань, соціального стана, національності, проживання на території незалежної держави, або на підопічній чи території без самоврядування (ст. 2).

У статті 3 дається загальне розуміння **громадянських і політичних прав**, що включають право на життя, на свободу й особисту недоторканність. Далі, у наступних статтях 4-21 вони перераховуються, трактуються і конкретизуються. Причому із змісту статей виходить, що громадянські права не пов'язуються з приналежністю до громадянства держави, а лише з членством у суспільстві. Тому вони поширюються рівною мірою на громадян і іноземців, що мешкають на території держави. Необхідною умовою надання політичних прав є наявність статусу громадянина держави. Звідси до **громадянських прав** належать: неприпустимість рабства або підневільного стану, неприпустимість катувань, жорстока і принижуюча людську гідність поведження і покарання, право на правосуб'єктність, рівність усіх перед законом, право на відновлення порушених прав, право на судовий розгляд, неприпустимість свавільного арешту, затримання або вигнання, презумпція невинності, право на особисте життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, право на вільне пересування і вибір місця проживання, право шукати притулку, рятуючись від переслідування по політичних мотивах, право на створення сім'ї і рівність сторін у шлюбі, право на громадянство, право на володіння майном, право на свободу думки, совісті, переконань, право на свободу мирних зборів і асоціацій.

До **політичних прав** відноситься право на участь у керуванні країною безпосередньо або через своїх виборців.

Стаття 22 є вступної й узагальнюючою у відношенні **соціально-економічних і культурних прав**. У статті підкреслюється їхня значимість для забезпечення гідності і вільного розвитку особистості і визначаються засоби і форми їхньої реалізації, а саме: національні зусилля, міжнародне співробітництво, наявність відповідної структури і ресурсів. Декларація закріплює такі **соціально-економічні і культурні права**: право на працю і створення професійних спілок, право на відпочинок, право на достатній життєвий рівень, медичне обслуговування і соціальне забезпечення, право на освіту, право на участь у культурному житті і користування благами наукового прогресу (стст. 23-27).

Трактуючи права і свободи людини як невід'ємну властивість особистості, Декларація закріплює їхнє домінуюче положення, зменшуючи цим виключну роль держави у визначенні статусу особистості. Це виявляється у встановленні конкретних вимог до правомірних обмежень прав і свобод людини з боку держави. Вони виражаються в такому: 1) ґрунтуються на законі, 2) здійснюються з метою «поваги прав і свобод інших, задоволення вимоги моралі, суспільного порядку і загально-го добробуту в демократичному суспільстві» (ст. 29). Причому, допускаючи можливість обмеження прав і свобод у виняткових випадках, Декларація в імперативній формі забороняє «будь-якій державі, групі осіб або окремим особам займатися діяльністю або чинити дії, спрямовані до знищення прав і свобод» (ст. 30).

Декларація підкреслила універсальний характер прав і свобод, заборонив будь-які винятки в їхньому наданні і розповсюдивши на будь-яку людину, незалежно від статусу території проживання. Таким чином, народи колоній і інших залежних територій уперше були проголошені суб'єктами основних прав і свобод. У змістовному плані Декларація ро-

зширила поняття основних прав і свобод, уперше закріпила на міжнародному рівні соціально-економічні і культурні права, показала їхній взаємозв'язок із цивільними і політичними правами і необхідність для забезпечення гідності людини.

Деталізація і конкретизація фундаментальних прав і свобод людини у відношенні окремих соціальних груп знайшла своє відображення у ряді міжнародних документів.

Основні фундаментальні права людини одержали закріплення в універсальних міжнародних договорах – **Пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Пакт про економічні, соціальні, культурні права 1966 р.,** а також в регіональних угодах – **Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод 1950 р., Американська конвенція про права людини 1969 р., Африканська Хартія прав людини і народу 1981 р.**

Крім того, вагомий внесок у здійснення кодифікації прав людини внесли конвенції ООН (наприклад, Конвенція ООН про політичні права жінок 1952 р., Конвенція ООН про права дитини 1989 р.), Міжнародної організації праці (МОП) (наприклад, Конвенція МОП про зловживання у сфері міграції і забезпечення трудящим мігрантам рівності можливостей і ставлення 1975 р., Конвенція МОП про мінімальні норми соціального забезпечення № 102) і ЮНЕСКО (Конвенція ЮНЕСКО про ліквідацію дискримінації в області освіти 1960 р.), що регулюють права і свободи окремих груп населення.

В даний час є біля 70 конвенцій в області прав людини. Новацією договорів по правах людини на відміну від Загальної декларації є детальне трактування прав людини, закріплення гарантій їхньої реалізації державою, виділення особливої категорії фундаментальних прав людини, що не підлягають обмеженню з боку держав ні за яких обставин

(право на життя, неприпустимість катувань, свобода думки і переконань, право на судовий захист).

Отже, права і свободи людини знайшли своє втілення у фундаментальних міжнародних нормативних актах. Але ці права і свободи мають бути не лише проголошені, але й надійно захищені. Для цього створюються відповідні механізми захисту.

3. СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

По завершенню Першої світової війни міжнародна спільнота для колективного вирішення спірних питань, недопущення воєн і воєнних конфліктів засновує Лігу Націй (її статут набув чинності 20 січня 1920 р.). Ця інституція намагалась розробити загальні принципи прав людини, побороти рабство. Одна з найважливіших ініціатив Ліги Націй – захист прав меншин в ряді європейських країн за допомогою прийняття міжнародних договорів. Але загальної системи міжнародного захисту прав і основних свобод людини тоді не було створено. Дотримання норм відповідних договорів не було міжнародно-правовим зобов'язанням держав. Заяви про те, що в інших країнах порушуються права людини, могли бути розцінені як посягання на суверенітет і втручання у внутрішні справи. Відсутність механізмів дієвого впливу на агресора, відсутність єдності підходів до розв'язання міжнародних конфліктів привела до Другої світової війни. Це означало, що свого призначення Ліга націй не виконала.

Друга світова війна показала з усією ясністю, що права людини потребують захисту, в тому числі і міжнародного. Сприяти цьому мала новостворена Організація Об'єднаних націй. Ця інституція знову затвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй.

Однак і у другій половині ХХ ст. продовжувалась практика відступів і грубих порушень прав людини, що неодноразово призводили до локальних збройних конфліктів. Це свідчило про неефективність внутрішньодержавного контролю за їхнім дотриманням, особливо в країнах із диктаторськими та авторитарними режимами. Тому виникла потреба створити механізм міжнародного контролю за дотриманням прав лю-

дини в окремо взятій країні. Вже починаючи із середини 70-х рр., у міжнародних-правових документах, що приймалися в рамках Наради по безпеці і співробітництву в Європі (НБСЄ) чітко просліджується тенденція визначення функції міжнародного права і внутрішньодержавного права у сфері захисту прав людини.

У першому документі НБСЄ – Гельсінському Заключному акті 1975 р., що закріпив принцип поваги основних прав і свобод людини в якості принципу міжнародного права, встановлювався баланс рівної взаємодії міжнародного-правового і національного регулювання прав людини.

У Документі Копенгагенської наради Конференції по людському вимірі НБСЄ 1990 р. вже затверджувалася домінуюча роль міжнародних стандартів в галузі прав людини.

Нарешті, у Документі Московської конференції по людському вимірі НБСЄ 1991 р. було прямо підкреслено, що «питання, що стосуються прав людини, основних свобод, демократії, верховенства закону носять міжнародний характер... і не відносяться до числа винятково внутрішніх справ відповідної держави». Таким чином, інститут міжнародного захисту прав людини був легалізований.

Функції міжнародного внутрішньодержавного захисту прав людини розмежовувалися в такий спосіб:

- **на міжнародному рівні** розробляються міжнародні стандарти в області прав людини і діють контрольні органи за їхнім дотриманням;
- **на національному рівні** держави приводять своє законодавство у відповідність із міжнародними стандартами і гарантують їхнє виконання.

Міжнародні контрольні органи стали обов'язковим структурним елементом універсальних конвенцій по правах людини, починаючи з

прийняття Міжнародної конвенції ООН про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1965 р. Утворювані на базі конвенцій міжнародні контрольні органи (Комітет по ліквідації расової дискримінації, Комітет по правах людини, Комітет проти катувань, Комітет по правах дитини) надіялися правом вимагати від держав періодичного надання доповідей про відповідність їх законодавства положенням конвенцій, а деякі з них (Комітет по ліквідації расової дискримінації, Комітет по правах людини, Комітет проти катувань) були уповноважені розглядати скарги держави на державу щодо порушення прав людини, передбачених відповідною конвенцією, і індивідуальних скарг громадян на державу з правом винесення рекомендацій по усуненню порушень.

За минулі десятиліття універсальна система захисту прав людини набула розгалуженого і складного характеру. На даний момент до неї відносяться такі органи, що формують міжнародний механізм захисту прав людини:

- Генеральна Асамблея ООН, Рада ООН з прав людини та її допоміжні органи і механізми;
- Рада Безпеки ООН і ряд її спеціалізованих механізмів;
- Економічна і соціальна рада ООН і функціонуюча при ній Комісія зі становища жінок і Постійний форум ООН з питань корінних народів;
- Міжнародний Суд ООН;
- Секретаріат ООН і його окремі підрозділи;
- договірні (конвенційні) органи з прав людини;
- деякі спеціалізовані установи ООН (Міжнародна організація праці. Організація ООН з питань освіти, науки і культури);
- тимчасові і спеціальні механізми захисту прав людини, створювані органами ООН.

Незважаючи на широкі повноваження і ту важливу роль, яку відіграють у міжнародних відносинах головні органи ООН, основні функції щодо захисту прав людини виконують міжнародні правозахисні органи й організації, які можна поділити на 3 види: постійні, створені згідно з міжнародними угодами, спеціалізовані.

Перший вид – постійні органи, що є частиною апарату ООН. Сюди відносяться Рада ООН з прав людини, її Підкомітет по запобіганню дискримінації та захисту прав меншин, Комісія зі становища жінок, які створені в рамках Економічної та Соціальної Ради (ЕКОСОС), яка під керівництвом Генеральної Асамблеї координує економічну і соціальну діяльність ООН.

До другого виду міжнародних правозахисних органів відносять створені на виконання Пакту про громадянські та політичні права, Пакту про і про соціальні й економічні права, Конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, Конвенції про запобігання катуванням та іншому жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню, а також безліч інших договорів. На виконання усіх цих угод були створені: Комітет ООН з прав людини (не плутати з Комісією ООН), Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Комітет з расової дискримінації, Комітет проти катувань тощо.

До третього виду відносяться спеціалізовані установи ООН відносять установи, що є постійно діючими міжнародними організаціями, які працюють на підставі власних статутів і угод з ООН. До таких установ відносяться насамперед Міжнародна Організація Праці (МОП) і Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).

Слід зазначити, що окрім універсальних механізмів захисту прав людини активно розвиваються регіональні механізми. На сьогодні у світі існує три дієздатні регіональні системи захисту прав людини: Міжамериканська, Африканська і Європейська.

Регіональні конвенції (Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод 1950 р., Міжамериканська комісія з прав людини 1969 р.) пішли набагато далі. Так, Європейська конвенція передбачила заснування Суду по правах людини, що має право розглядати скарги держави на державу й індивідуальні скарги щодо порушень положень конвенції, причому рішення суду є обов'язковим для держави.

Крім суду, при Раді Європи діють Європейський комітет з прав меншин, Комітет незалежних експертів по соціальних і економічних правах, Європейський комітет запобігання катуванням.

Функціонування механізму міжнародного захисту прав людини спрямовано на створення додаткових гарантій їх дотримання державами. Державам, учасникам міжнародних організацій, залишається дотримуватись взятих на себе зобов'язань у сфері захисту прав людини.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які головні сфери міжнародного співробітництва із захисту прав людини?
2. Коли вперше було порушено проблему захисту цивільного населення і з якими подіями це було пов'язано?
3. Які категорії населення першими попадали під правовий захист у міжнародних угодах?
4. Які домовленості було досягнуто на Женевських конференціях?
5. Які домовленості було досягнуто на Гаазьких конференціях?
6. Що сприяло розвитку міжнародного співробітництва стосовно подолання нерівності серед людей?
7. На вирішення яких питань були спрямовані перші міжнародні угоди щодо захисту прав людини?
8. Які найважливіші міжнародні угоди визначають світові стандарти прав людини?
9. Що свідчить про розвиток регіонального співробітництва в галузі прав людини?
10. Що є основним елементом відповідно до Загальної декларації прав людини 1948 р. елементом для визнання прав і свобод людини?
11. Які права Декларація відносить до громадянських, політичних, соціально-економічних та культурних прав?
12. Які визначені у Декларації обставини можливого правомірного обмеження прав і свобод людини?
13. Назвіть універсальні міжнародні договори та регіональні угоди щодо забезпечення прав людини.

14. Які сучасні міжнародні документи регулюють права і свободи окремих груп населення?
15. Яка роль ОБСЄ у створенні механізму захисту прав людини?
16. Які головні елементи сучасного міжнародного механізму захисту прав людини?
17. На яких рівнях здійснюється контроль над захистом прав людини?
18. Які міжнародні інституції формують на сьогодні міжнародний механізм захисту прав людини?
19. Які на сьогодні сформувались дієздатні регіональні системи захисту прав людини?

Тема 3. РОЛЬ ООН У ЗАХИСТІ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

План

1. Роль Генеральної Асамблеї ООН, Економічної та Соціальної Ради ООН у вирішенні питань захисту прав людини.
2. Спеціальні органи ООН у сфері прав людини.
3. Регіональні організаційно-правові механізми захисту прав людини.

Використана література:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_043 (дата звернення 02.03.2021).
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_042 (дата звернення 03.03.2021).
3. Литвиненко І. Л. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2005. №4. С. 271-279.
4. Котляр О.І. Надання міжнародного захисту від імені біженців – ключове завдання УВКБ ООН. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2015. №4. С. 329-333.
5. Ножняк О.М. Комісія ООН з прав людини та її інституційно-правова реорганізація у Раду з прав людини. *Молодий вчений*. Херсон, 2017. №11. С. 962-966.
6. Овсюк О.М. Рада ООН з прав людини. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2015. №2. С. 339-344.
7. Разметаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.
8. Руднева О.М. Міжнародні стандарти економічних та соціальних прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпропетровськ, 2012. №1 (58). С. 26-33.
9. Шуміло І. Міжнародна система захисту прав людини: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 168 с.

1. РОЛЬ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН, ЕКОНОМІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РАДИ ООН У ВИРІШЕННІ ПИТАНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ

Згідно ч. 4 ст. 55 Конституції України, «Кожний громадянин України має право після використання національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод у міжнародні судові установи або у відповідні міжнародні організації, членом або учасником яких є Україна». Тому доцільно знати можливості захисту своїх прав, у тому числі і соціально-економічних, у міжнародних інстанціях.

Створена у 1945 році ООН як система, покликана об'єднати зусилля заради досягнення глобальних цілей, на сьогодні вона включає 193 держави-учасниці. З її появою у післявоєнному світі почалось формування міжнародних організаційних механізмів захисту прав людини. Цьому сприяло міжнародне співробітництво, формування міжнародної єдності в розумінні цінності прав людини та їхнього захисту. ООН стала центром міжнародно-правового співробітництва із прав людини. Під її егідою були створені найавторитетніші міжнародні органи, організації, структури: комісії, комісари, комітети, що спостерігають і контролюють дотримання прав і свобод; суди, трибунали, що здійснюють їх захист.

Найважливіший орган ООН – Генеральна асамблея. На її засіданнях розглядаються питання прав людини і приймаються рішення, важливі для їх доктрини та системи захисту.

Серед інших основних органів ООН особливу роль у захисті прав людини відіграє Економічна і Соціальна Рада (далі – ЕКОСОП), яка під керівництвом Генеральної Асамблеї координує економічну і соціальну діяльність ООН, у тому числі, як зазначено в Статуті, готує «рекомендації з метою поглиблення поваги і дотримання прав людини й основних свобод для всіх».

На сьогоднішній день ООН виступає найважливішим механізмом з універсальних систем захисту прав людини. З цією метою Генеральна

Асамблея ООН може приймати рекомендації, адресовані державам – членам Організації. Інший головний орган ООН – Економічна і Соціальна Рада також може давати рекомендації. Крім цього, згідно зі ст. 68 Статуту, ЕКОСОП може створювати спеціальні комісії, у тому числі з питань дотримання прав людини.

До міжнародних органів відносяться також організації, що функціонують під егідою ООН (ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, МОП – Міжнародна організація праці).

У межах ООН діють різні спеціалізовані установи щодо захисту прав людини. Чільне місце серед них займає **Комісія ООН з прав людини**. Вона була заснована ЕКОСОП у 1946 році. Серед її функцій – надання допомоги ЕКОСОП при виконанні нею завдань з захисту прав людини через розробку пропозицій і рекомендацій і представленні ЕКОСОП доповідей щодо міжнародно-правової регламентації громадянських і політичних прав людини, прав жінок і дітей, захисту меншин, попередження дискримінації за ознаками статі, раси, мови і релігії, іншими питаннями прав людини.

Комісія створила декілька допоміжних органів, серед яких – Підкомісія із попередження дискримінації і захисту меншин, Робоча група з питання про насильницькі або недобровільні зникнення людей та ін.

Уряди держав-членів ООН і неурядові організації, як міжнародного, так і національного характеру, надавали Комісії за її вимогою інформацію про порушення прав людини. У Комісії або її органах заслуховувались представники урядів із метою надання пояснень і відповідей з аналізованих питань.

Окремим напрямом діяльності Комісії з прав людини було надання експертних оцінок, здійснення досліджень ситуацій в окремих державах та розв'язання конкретних питань, що могли виникати у сфері захисту прав людини (зокрема, право на свободу висловлювань, заборона ка-

тувань, права на харчування, права на освіту). Для цього вона заснувала механізм Спеціальних процедур. У подальшому Комісією було запроваджено практику створення спеціальних робочих груп у разі виявлення грубих і масових порушень прав людини.

Якщо ситуація була досить серйозною, Комісія могла прийняти рішення доручити розслідування певних фактів незалежним експертам і закликати відповідний уряд здійснити необхідну зміну.

Механізм ООН у сфері прав людини постійно адаптується до сучасних і майбутніх потреб у захисті прав людини Тому у 2006 р. Комісія ООН з прав людини була трансформована **Радою ООН з прав людини**. Вона на сьогодні вважається найбільш спеціалізованим й авторитетним елементом системи захисту прав людини на універсальному рівні. Обговорення проблематики прав людини цією Радою охоплює регулярні та спеціальні сесії (скликаються для попередження порушень прав людини та швидкого реагування на надзвичайні ситуації). До її функцій входить:

- надавати рекомендації ГА ООН стосовно подальшого розвитку міжнародного права у сфері прав людини;
- на основі об'єктивної і достовірної інформації проводити всеосяжні періодичні огляди виконання кожною державою її зобов'язань і обов'язків у сфері прав людини. При цьому такий механізм має доповнювати, а не дублювати роботу договірних органів.

Діяльність Ради ООН з прав людини передбачає також розроблення міжнародних стандартів, інформаційно-просвітницьку та пропагандистську (в сенсі просування) роботу в сфері прав людини.

Важливе місце у системі роботи ООН щодо захисту прав займає посада **Верховного комісара ООН із заохочення та захисту всіх прав людини**, який є посадовою особою під керівництвом Генерально-

го секретаря ООН. Ця посада була заснована відповідно до резолюції 48-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у грудні 1993 року.

Верховний комісар призначається Генеральним секретарем ООН і затверджується Генеральною Асамблеєю на чотирирічний період із можливістю продовження ще на один термін. За своїм статусом Верховний комісар є заступником Генерального секретаря ООН. Він діє в рамках Статуту ООН, Загальної декларації прав людини, інших міжнародних документів в галузі прав людини і несе основну відповідальність за діяльність міжнародного співтовариства в галузі прав людини.

Верховний комісар з прав людини представляє щорічну доповідь про свою діяльність у відповідності зі своїм мандатом Раді ООН з прав людини, а через ЕКОСОП – Генеральній Асамблеї ООН.

До обов'язків Верховного комісара ООН із заохочення та захисту всіх прав людини відносять:

- заохочувати і захищати ефективне здійснення всіма людьми всіх громадянських, культурних, економічних, політичних і соціальних прав;
- виконувати завдання, доручені йому компетентними органами системи ООН в галузі прав людини, і представляти їм рекомендації з метою сприяння ефективному заохоченню і захисту всіх прав людини;
- заохочувати і захищати реалізацію права на розвиток і посилювати для цього підтримку з боку відповідних органів системи ООН;
- надавати через Центр з прав людини Секретаріату й інші відповідні установи консультативні послуги і технічну та фінансову допомогу на прохання заінтересованої держави і, при необхідності, регіональних організацій з прав людини з метою підтримати здійснення заходів і програм в галузі прав людини;

- координувати відповідні навчальні і пропагандистські програми ООН в галузі прав людини;
- відігравати активну роль у справі усунення нинішніх перешкод і вирішення нових завдань на шляху до повної реалізації всіх прав людини й у справі недопущення продовження порушень прав людини у всьому світі;
- розширювати міжнародне співробітництво з метою заохочень і захисту всіх прав людини;
- координувати діяльність в сфері заохочення і захисту прав людини в рамках усієї системи ООН;
- здійснювати загальне керівництво діяльністю Центру з прав людини.

Управління Верховного комісара розміщується в м. Женеві (Швейцарія).

До захисту прав людини має відношення **Міжнародний суд** (або Міжнародний суд ООН), який був заснований в 1945 році. Він складається з 15 суддів, що обираються Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки ООН і виступає головним судовим органом ООН. Суд розглядає суперечності між державами, пов'язані з порушенням міжнародних договорів та конвенцій, а також зобов'язань, що виникають при тлумаченні відповідних документів, у тому числі і пов'язаних із захистом прав людини. Хоча цей орган не розглядає індивідуальні звернення щодо порушень прав людини, проте у консультативних висновках суд неодноразово висловлював позицію стосовно злочинів проти людства й окремих порушень прав.

Зазначені органи ООН створюють умови для забезпечення захисту прав людини на універсальному рівні, здійснюють вплив на ситуацію з правами на регіональному та національному рівнях, як за рахунок окремих інструментів та документів, так і за рахунок загального авторитету цієї організації. В межах діяльності ООН утверджується універсальний каталог прав людини.

2. СПЕЦІАЛЬНІ ОРГАНИ ООН У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ

В структурі ООН діють спеціальні інститути, які покликанні забезпечувати захист прав як кожної людини, так і найбільш вразливих категорій населення, які потребують додаткового захисту.

До спеціальних інститутів ООН з прав людини відносять:

1. Комітет ООН з прав людини.
2. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав.
3. Комітет проти катувань та Підкомітет з попередження катувань.
4. Комітет з ліквідації расової дискримінації.
5. Комітет з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок.
6. Комітет з прав дитини.
7. Комітет з прав осіб з інвалідністю.
8. Комітет з насильницьких зникнень.
9. Комітет з прав робітників-мігрантів.

Україна, як держава-учасниця міжнародних конвенцій у сфері прав людини, є державою-членом усіх вищеперерахованих конвенційних органів.

Найважливішим серед спеціальних органів можна вважати **Комітет ООН з прав людини**. Його було створено у 1977 році відповідно до ст. 28 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 році. До складу Комітету входять 18 експертів, яких обирають із числа громадян держав-учасниць Пакту. Комітет розглядає доповіді держав-учасниць Пакту про заходи щодо захисту проголошених в ньому прав, має повноваження приймати та розглядати індивідуальні чи колективні повідомлення про порушення прав, що закріплені в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права згідно зі ст. 1 Факультативного протоколу до цього Пакту.

Згідно із зазначеним Проколом Комітет із прав людини наділений повноваженням розглядати скарги від окремих осіб або груп осіб про порушення прав, зазначених у цьому Пакті, якщо такі порушення відбулися під юрисдикцією держав, що ратифікували Факультативний протокол. Протокол встановлює процедуру розгляду таких скарг. Комітет не розглядає повідомлення, якщо скаржник не вичерпав національні засоби правового захисту, якщо скарга стосується порушення права, яке не закріплене в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, або якщо це саме питання розглядається за іншою міжнародною процедурою. Розгляд скарг відбувається на закритих засіданнях, але рішення Комітету є відкритими та підлягають опублікуванню. Рішення Комітету є рекомендаціями.

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (у цьому статусі діє з 1985 р.) складається з 18 експертів, які володіють визнаною компетенцією в галузі прав людини. Комітет розглядає періодичні звіти держав, які підписали Пакт про економічні, соціальні і культурні права про вжиті заходи з ліквідації недоліків щодо захисту відповідних прав людини та досягнення у цій сфері. Такі доповіді держави надають кожні чотири роки. Доповідь аналізується робочою групою, яка, враховуючи інформацію з інших альтернативних джерел, формує і направляє додаткові питання державі-учасниці Пакту. При розгляді самої доповіді у форматі інтерактивного діалогу можуть брати участь представники органів і спеціалізованих установ інших держав. Комітет готує заключні зауваження та рекомендації і направляє їх державі. Держави про результати виконання зауважень звітують у черговій доповіді. Хоча Комітет може визначити для деяких рекомендацій конкретні терміни для звіту.

Важливою формою роботи цієї організації є роз'яснення положень Пакту про економічні, соціальні і культурні права та визначення шляхів більш повного дотримання учасницями Пакту зобов'язань.

Проводити розслідування або приймати від інших держав повідомлення про порушення економічних, соціальних та культурних прав Комітет не уповноважений.

Комітет ООН проти катувань діє з 1988 р. відповідно до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів ставлення і покарання. Він має повноваження розглядати індивідуальні скарги осіб на порушення прав.

Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації був утворений в 1970 р. згідно з положеннями Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. Він має повноваження розглядати індивідуальні скарги про порушення прав, що передбачені зазначеною конвенцією.

Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (1981 р.) має повноваження розглядати повідомлення осіб або групи осіб про порушення прав і свобод, що передбачені Конвенцією ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок відповідно до ст. 1-2 Факультативного протоколу до цієї Конвенції.

Комітет ООН з прав дитини (1989 р.) має повноваження раз на п'ять років розглядати доповіді кожної країни-учасниці про хід виконання Конвенції про права дитини 1989 р. та Факультативних протоколів до неї. Комітет розглядає періодичні доповіді, підготовлені державами, про кроки, зроблені ними для здійснення Конвенції. Для держав, що є учасниками Факультативного протоколу, Комітет також має повноваження приймати скарги від окремих осіб про порушення їх прав та проведення розслідувань в разі грубих або систематичних порушень Конвенції.

Комітет з прав осіб з інвалідністю був заснований у відповідності зі ст. 34 Конвенції про права осіб з інвалідністю 2006 р. Він почав функціонувати у 2009 р. Комітет розглядає періодичні доповіді, підготов-

лені державами, про кроки, зроблені ними для здійснення Конвенції. Комітет також має повноваження приймати скарги від окремих осіб про порушення їх прав та проведення розслідувань в разі грубих або систематичних порушень Конвенції.

Комітет з насильницьких зникнень був створений в 2010 р. для здійснення положень Міжнародної конвенції для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р. Комітет розглядає періодично доповіді держав, які підписали зазначену Конвенцію про заходи, вжиті ними на виконання своїх зобов'язань по ній. За результатами розгляду Комітет може видавати коментарі, зауваження чи рекомендації.

Комітет з насильницьких зникнень тісно співпрацює з різними установами, фондами ООН, регіональними міжурядовими організаціями, національними установами, агентствами і бюро у питаннях захисту осіб від насильницьких зникнень. Він має повноваження вдаватись до процедури термінових заходів. Родичі зниклого, адвокати чи інші зацікавлені особи можуть у терміновому порядку звернутись до Комітету щодо насильницького зникнення людини з проханням сприяння знаходження місця перебування зниклого. Комітет, якщо приймає справу до розгляду, вступає в діалог з заінтересованою державою і продовжує його до з'ясування долі розшукуваної особи.

Комітет наділений також повноваженнями проводити розслідування. З цією метою направляється у країну, де є випадки насильницького зникнення людей, представники Комітету для перевірки інформації. За підсумками відвідування Комітет надсилає зацікавленій державі свої рекомендації.

Комітет із захисту прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей заснований у відповідності зі ст. 72 Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей 1990 р. для цілей спостереження за застосуванням Конвенції і функціонує з 2004 р. Комі-

тет розглядає доповіді, які надають країни. Ситуацію зі станом трудящих-мігрантів можуть розглядати і без відповідної доповіді держав, якщо є надійна інформація щодо порушення таких прав. За результатами розгляду доповідей чи справ без доповідей формуються відповідні коментарі.

Певними повноваженнями у сфері захисту прав людини володіє **Верховний комісар ООН у справах біженців**. Особливість діяльності Верховного комісара полягає в тому, що вона є цілком аполітичною за своїм характером; вона носить гуманітарний і соціальний характер і стосується окремих груп і категорій біженців. Статут Управління Верховного комісара у справах біженців визнає біженцями осіб, що у силу цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, громадянства, приналежності до певної соціальної групи або політичних переконань перебувають за межами країни своєї громадянської приналежності і не можуть користуватися захистом цієї країни або не бажають користуватися таким захистом через острах піддатися гонінням. Верховний комісар бере на себе обов'язки із надання міжнародного захисту під егідою ООН тим біженцям, які підпадають під дію зазначеного Статуту. Він сприяє пошуку остаточного вирішення проблеми біженців шляхом виявлення сприяння урядам і, за згодою відповідних урядів, приватним організаціям для полегшення добровільної репатріації указаних біженців або їхньої асиміляції в нових країнах. Верховний комісар слідує керівним директивам, що даються йому Генеральною Асамблеєю або Економічною і Соціальною Радою.

Верховний комісар забезпечує захист біженців, піклування про яких входить у компетенцію його Управління, шляхом:

- сприяння укладанню і ратифікації міжнародних конвенцій про захист біженців, спостереження за виконанням цих конвенцій і пропозиції необхідних поправок до них;

- сприяння за допомогою спеціальних угод з урядами виконанню будь-яких заходів, що мають своєю метою полегшення становища біженців і скорочення числа біженців, що потребують захисту;
- сприяння урядовим і приватним зусиллям, спрямованим на заохочення добровільної репатріації біженців або їхньої асиміляції в нових країнах;
- полегшення допуску біженців на територію різних держав;
- одержання від урядів інформації щодо числа біженців на їхній території і становища їх, а також законів і постанов, їх що стосуються;
- підтримки контакту з заінтересованими урядовими і неурядовими організаціями.

Крім того, у межах наданих у його розпорядження коштів Верховний комісар займається іншими видами діяльності, у тому числі репатріацією і розселенням. Управління Верховного комісара у справах біженців здійснює свої програми допомоги цілком за рахунок добровільних внесків урядів і коштів із приватних джерел.

3 РЕГІОНАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

З початку 50-х років почали виникати регіональні міжнародні організаційно-правові механізми захисту прав людини. Права людини на регіональному рівні забезпечуються інституційною системою – системою міждержавних органів, організацій, структур, що наглядають за дотриманням прав і свобод, контролюють рівень їх захисту, а також судами, трибуналами, що здійснюють їх захист.

Регіональні механізми захисту прав людини створено у різних частинах світу. Перший регіональний механізм захисту було створено у Європі. У рамках Ради Європи – на підставі Конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 р.; у рамках ЄС – на підставі установчих договорів ЄС; у рамках ОБСЄ – згідно з Гельсінським Актом 1975 р.

В Америці механізм захисту функціонує на основі американської Конвенції про права людини 1978 р. В Африці – згідно з африканською Хартією прав людини 1981 р. В Азії та частково Африці – за Каїрською декларацією про права людини за ісламом 1990 р.

Після розпаду СРСР у рамках Співдружності Незалежних Держав (СНД) також було зроблено спробу створити міжнародну систему захисту прав людини. Держави-члени Співдружності Незалежних Держав згідно зі Статутом СНД 1993 р. і Конвенцією СНД про права та основні свободи людини 1995 р. (ст. 34) створили Комісію з прав людини СНД, яка діє підставі Положення про цю комісію 1993 р. (Україна не є членом Комісії). Комісія повноважна розглядати письмові повідомлення держав-членів СНД про порушення прав людини. Вона також має право розглядати індивідуальні петиції.

Роботу правозахисного механізму забезпечують регіональні органи з прав людини, які поширюють свою компетенцію на держав-

учасниць відповідного регіонального міжнародного договору про права людини.

Регіональними міжнародними органами із прав людини є:

- **судові органи** (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини);
- **квазісудові органи**, які утворені на підставі міжнародних договорів для здійснення контролю за дотриманням цих договорів державами-учасницями і діють за встановленою процедурою (наприклад, Комітет незалежних експертів, утворений згідно з Європейською соціальною хартією);
- **конвенційні органи**, які утворені на підставі міжнародних договорів для здійснення контролю за їх дотриманням і мають політико-правовий характер (наприклад, Європейський комітет із питань запобігання тортурам і такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, утворений згідно з Європейською конвенцією про запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню).

Європейська система захисту прав людини складається з кількох елементів. Найважливіші – **Європейський Суд з прав людини, Комітет міністрів Ради Європи, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).**

Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ) – створений у 1959 р. як основний елемент контрольного механізму з дотримання положень Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Штаб-квартира Суду розташована в Страсбурзі (Франція). Україна ратифікувала Конвенцію і Протоколи до неї Законом від 17.07.1997.

Наразі Європейський Суд з прав людини є єдиним органом контролю за дотриманням державами-учасницями положень Конвенції

1950 р. Суд працює на постійній основі і складається з суддів, кількість яких відповідає кількості держав – учасниць Конвенції 1950 р.

Європейська система захисту прав людини передбачає дві можливості (два права):

- право особи подавати індивідуальні петиції (скарги);
- право держав учасниць Європейської системи захисту прав людини ініціювати судочинство зі справ про порушення прав будь-яких людей, включно з іноземцями.

Кожна держава-учасниця може передати на розгляд ЄСПЛ скаргу про будь-яке порушення положень Конвенції 1950 р. або протоколів до неї з боку іншого учасника.

Суд також може приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви про порушення однією з держав-учасниць прав, закріплених у Конвенції або протоколах до неї. При цьому заявники повинні дотримуватись певних процедурних вимог. Держави-учасниці зобов'язані жодним чином не перешкоджати реалізації цього права.

Зі вступом до Ради Європи нових держав наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., зважаючи на збільшення навантаження на Європейський Суд з прав людини і Комітет міністрів Ради Європи, актуальною стала проблема підвищити ефективність роботи ЄСПЛ. З цією метою внесено зміни в контрольний механізм Конвенції 1950 р.: збільшено строк повноважень суддів до 9 років, введено додатковий критерій, що дозволяє Європейському суду визнавати скаргу неприйнятною, залежно від характеру завданої заявнику шкоди. Удосконалювався також механізм відбору явно неприйнятних скарг. Внесено деякі процедурні зміни: розгляд суддею одноосібно питання щодо явно неприйнятних скарг; ширша компетенція розгляду скарг, які вже є предметом сталої прецедентної практики Європейського суду, комітетами з трьох суддів замість палат із семи суддів.

Суд на прохання Комітету міністрів Ради Європи може робити консультативні висновки із правових питань стосовно тлумачення Конвенції 1950 р. і протоколів до неї.

Обов'язковість виконання рішень Європейського суду з прав людини передбачена ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 17.04.2006 р.

Комітет міністрів Ради Європи – здійснює функції нагляду за виконанням остаточних постанов Європейського Суду. Він складається з міністрів зарубіжних країн-членів РЄ.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) також має певні механізми контролю щодо дотримання прав людини. Так, будь-яка держава – член ОБСЄ може просити іншого члена організації надати інформацію з конкретного випадку порушення прав людини. Відповідь на такий запит має бути відправлена не пізніше 10 днів.

Можуть створюватися комісії експертів ОБСЄ на прохання держави – члена організації для розгляду і можливого сприяння у вирішенні проблем із прав людини на її території.

Керівна рада ОБСЄ, що складається з міністрів закордонних справ, бере участь у розв'язанні спірних питань з проблеми прав людини.

У 1992 р. був встановлений пост **Верховного комісара у справах національних меншин ОБСЄ**. Верховний комісар не виступає як омбудсмен, що відстоює права національних меншин і не займається розслідуванням окремих випадків порушення прав людини. В його функції входить виявлення ситуацій міжетнічної напруженості, які можуть створювати загрозу для миру, безпеки або відносин між державами-учасницями ОБСЄ, і сприяння їх найшвидшому врегулюванню.

Важливим елементом європейського механізму захисту прав людини є пост **Комісара Ради Європи з прав людини**, який було запро-

ваджено у 1997 році. Цей незалежний орган має на меті як затвердження концепції прав людини, так і забезпечення дотримання та ефективною реалізації прав людини в країнах-членах Ради Європи. Комісар обирається Парламентською Асамблеєю строком на шість років, без права переобрання.

Основні задачі Комісара Ради Європи з прав людини:

- сприяти ефективному дотриманню прав людини і допомагати державам-учасницям впроваджувати стандарти прав людини Ради Європи;
- сприяти навчанню правам людини у державах-учасницях Раді Європи;
- виявляти можливі недоліки в законодавстві та правозастосовній практиці держав-учасниць;
- сприяти діяльності національних установ омбудсмена та інших установ із захисту прав людини;
- надавати консультації та інформацію стосовно захисту прав людини в регіоні.

Комісар з прав людини – це несудовий інститут, чия діяльність має доповнювати роботу інших інститутів Ради Європи, які займаються затвердженням прав людини. Комісар повинен здійснювати свої функції з повною незалежністю і неупередженістю, одночасно поважаючи правомочність різних наглядових органів, створених відповідно до Європейської конвенції про права людини або згідно з іншими угодами Ради Європи з прав людини.

За останні десятиліття істотно зросла роль **міжнародних неурядових організацій** у захисті прав людини. Серед найбільш впливових організацій – Міжнародний Гельсінський Комітет, Міжнародна Амністія, Лікарі за мир та ін. Основні напрямки їхньої діяльності:

- моніторинг стану прав людини в окремих державах;
- моніторинг законодавства про права людини в окремих державах;
- складання доповідей про стан справ у галузі захисту прав людини;
- оприлюднення таких доповідей для ознайомлення громадськості та надання їх міжнародним міжурядовим органам із прав людини;
- участь у розробці міжнародних договорів із прав людини, а також інша діяльність.

Згідно зі ст. 55 Конституції України, кожний громадянин має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися по захист своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Отже, у другій половині ХХ ст. було створено певні механізми (міжнародні, регіональні) для захисту прав людини, закріплених у нормативних документах ООН та регіональних утворень.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яка роль Генеральної Асамблеї ООН в організації захисту прав людини у світовому масштабі?
2. Які органи, що існують у структурі ООН переймаються питаннями захисту прав людини?
3. Які спеціалізовані установи щодо захисту прав людини діють у межах ООН?
4. Яка роль та функції Верховного комісара ООН із заохочення та захисту всіх прав людини?
5. Які повноваження щодо захисту прав людини має Міжнародний суд ООН?
6. Які головні спеціальні органи ООН у сфері прав людини? Дайте їх характеристику.
7. Які особливості діяльності Верховного комісара у справах біженців?
8. Які особливості регіональних механізмів захисту прав людини?
9. Які існують види регіональних органів з прав людини?
10. Охарактеризуйте європейський механізм захисту прав людини.
11. Які є міжнародні неурядові правозахисні організації і які основні напрямки їх діяльності?

Тема 4. МЕХАНІЗМ ГАРАНТІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

План

1. Гарантій прав людини у Конституції України.
2. Роль Конституційного суду та судів загальної юрисдикції у захисті прав і свобод.
3. Роль Верховної Ради України у гарантії прав і свобод. Інститут омбудсмена.
4. Президент та виконавча влада в системі захисту прав людини в Україні.

Використана література:

1. Демків Р.Я. Конституційне право України: курс лекцій. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 332 с.
2. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
3. Нелін О. Конституційний механізм захисту основних прав і свобод людини і громадянина в правовій доктрині України. *Юридична Україна*. Київ, 2016. № 5-6. С. 9-14.
4. Разметаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.
5. Совгиря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 544 с.

1. ГАРАНТІЙ ПРАВ ЛЮДИНИ У КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Конституція України закріплює прагнення Українського народу розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу у якій будуть захищені всі визнані світовою спільнотою і гарантовані законодавством України права людини і громадянина.

Основний закон України у ст. 3 визнає людину її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в державі, яка бере на себе обов'язок не лише утверджувати, але й захищати права і свободи людини.

Конституція України закріплює загальні принципи правового статусу людини і громадянина у статтях 21-24. До них відносяться:

- а) рівноправність громадян;
- б) невичерпність і неможливість скасування прав і свобод;
- в) вільний і всебічний розвиток особистості;
- г) єдність прав і обов'язків;
- д) неможливість позбавлення громадянства і права змінити громадянство;
- е) неможливість вигнання громадян за межі України і видачі іншій державі;
- є) найвищу соціальну цінність прав людини і громадянина;
- ж) користування іноземцями та особами без громадянства передбаченими законом правами і свободами;
- з) додержання конституції і законів, виконання іноземними громадянами і особами без громадянства інших обов'язків, передбачених законом;
- і) надання іноземцям права притулку.

Принцип свободи і рівності всіх людей закріплений у статті 21. Жодна людина не має переваг в особистісному, політичному, економічному, моральному й правовому становищі. За кожною людиною визнається право на вільний і всебічний розвиток своєї особистості. Визнається недопустимим будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, а також за мовними або іншими ознаками. Вся правова система, що діє у державі, спрямована на гарантування такої рівності, на захист гідності, прав і свобод кожної людини.

Стаття 24 конкретизує гарантії рівності у гендерному аспекті. Жінкам надаються рівні права з чоловіками. Це стосується не лише політичних, але й економічних, соціальних та культурних прав. Передбачено, що жінки матимуть навіть деякі преференції, щодо реалізації таких прав. Так, для жінок передбачено пенсійні пільги, створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством, правовий захист, матеріальну і моральну підтримку материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Права і свободи поширюються не лише на громадян України, але й на іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

До конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні можна застосувати різні класифікації. Найбільш поширена поділяє їх на особисті, політичні, соціальні, економічні та культурні права та свободи.

Особисті і політичні права Конституції України відображають відповідну групу прав, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р. Особисті права і свободи визначають умови, які необхідні для фізичного існування людини як біологічної істоти, для за-

доволення її матеріальних потреб, для збереження, прояву, розвитку та захисту морально-психологічної індивідуальності людини, її світогляду і духовності.

До особистих прав і свобод відносять:

- право на життя (ст. 27);
- право на повагу своєї гідності (ст. 28);
- право на особисту свободу і недоторканість (ст.29);
- право на недоторканість житла (ст. 30);
- право на таємницю особистого життя (ст.ст. 31, 32);
- свобода пересування та право вільного вибору місця проживання (ст. 33);
- свобода світогляду і віросповідання (ст. 35);
- право на судовий захист своїх прав (ст. 55);
- право на відшкодування за рахунок держави чи органів за вдової органами державної влади чи органами місцевого самоврядування (ст. 56).

Політичні права і свободи гарантують участь у державному та громадському житті, впливати на діяльність різноманітних державних органів, органів місцевого самоврядування, політичних партій та інших об'єднань громадян політичного спрямування.

До політичних прав і свобод відносять:

- свобода думки і слова (ст. 34);
- право на об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36);
- право на участь в управлінні державними справами, на участь у референдумах, право обирати і бути обраними до органів влади (ст. 38);

- право на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 39);
- право на індивідуальні та колективні скарги (ст. 40).

Соціально-економічні та культурні права і свободи громадян України дають можливість реалізовувати свої здібності у різних видах діяльності, здобувати засоби до існування, бути соціально захищеними. Вони відбивають основний перелік таких прав, визначених у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. Це права, які відображають потреби окремої людини як члена суспільства зберігати своє фізичне існування у цьому суспільстві, а людського соціуму в цілому – на виживання і розвиток. Соціальність цих прав виявляється також у тому, що для їх реалізації цих прав потрібна взаємодія усіх прошарків суспільства, а метою їх є справедливий розподіл благ у суспільстві та рівний доступ до цих благ.

Сфера соціально-економічних і культурних прав є неоднорідною і досить складною. Вона визначається структурою соціальних потреб людини. Відповідно можна виділити наступні сфери застосування цих прав:

- сферу застосування праці,
- сферу працевлаштування,
- сферу надання медичної допомоги та охорони здоров'я,
- сферу освіти,
- сферу соціального захисту тощо.

У Конституції України є значна кількість прав людини, які можна охарактеризувати як соціально-економічні:

- право на власність (приватну) (ст. 41);
- право на підприємницьку діяльність (ст. 42);
- право на працю (ст. 43);

- право на страйк (ст. 44);
- право на відпочинок (ст. 45);
- право на соціальний захист (ст. 46);
- право на житло (ст. 47);
- право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48);
- право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49);
- право на безпечне для життя довкілля (ст. 50);
- право на освіту (ст. 53);
- право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання та виховання (ст. 52);
- свобода літературної, художньої, технічної та наукової діяльності (ст. 54).

Особливу виділимо право на соціальний захист, передбачене ст. 46 Конституції України. Це право «включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом». Воно гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Йдеться про надання матеріального забезпечення у випадку настання так званих «соціальних ризиків», – подій, за яких особа через незалежні від неї обставини втрачає засоби до існування. Зазначені лише традиційні, найбільш поширені з них – втрата працездатності, годувальника, безробіття, старість. Перелік цих соціа-

льних ризиків у Конституції України не є вичерпним. Він знаходить своє продовження, доповнення і розширення в законах України та інших нормативно-правових актах.

Суттєве значення у системі гарантій, передбачених Конституцією, має положення частини третьої ст. 46, згідно з яким пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Стаття 46 гарантує право на соціальний захист лише громадянам України. У вітчизняній юридичній літературі фахівці неодноразово критично оцінювали такий недолік. Однак гарантії права на соціальний захист набули подальшого, більш демократичного розвитку у системі законодавства про соціальний захист України. Відповідно до чинного законодавства кожна людина виступає суб'єктом соціального захисту. Тобто, якщо будь-яка людина опиняється у складних життєвих обставинах і потребує соціального захисту, він їй гарантований в Україні.

Таким чином, можна вважати, положення Конституції України щодо декларування прав і свобод, а також механізмів їх захисту загалом відповідає міжнародним стандартам у цій сфері.

2. РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ ТА СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ У ЗАХИСТІ ПРАВ І СВОБОД

Для України захист прав людини як складова європейської інтеграції є одним із ключових напрямів її внутрішньої та зовнішньої політики, у реалізації якої беруть участь органи державної влади та органи місцевого самоврядування, громадськість, наукові установи, судові та правоохоронні органи України.

За роки незалежності зроблено чимало для формування механізму реалізації основних свобод прав людини. З'явилися нові інститути: Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дітей, Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю, Конституційний та адміністративні суди, Національна поліція України, Національна гвардія України. Модернізовані діючі інститути правозахисту – нотаріат, адвокатура, Служба безпеки України.

Обов'язок забезпечувати права і свободи покладається Конституцією України на органи правосуддя (Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції), прокуратуру та інші правоохоронні органи.

Передбачено також, що якщо національні засоби захисту прав людини вичерпано, особа має гарантоване Конституцією України право звернутися до міжнародних правозахисних організацій.

Загально визнаним ефективним шляхом захисту прав людини є судовий захист. Розглянемо гарантовані способи судового захисту прав людини в Україні.

Конституційний суд в Україні.

Одним з найбільш ефективних інститутів судового захисту прав людини у сучасній демократичній державі і суспільстві є конституційне правосуддя.

Законом України «Про Конституційний Суд України» передбачено особливості провадження у справах, що стосуються захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, вирішує всі питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Підставами для порушення питання про відкриття провадження у справі щодо відповідності норм чинного законодавства принципам і нормам Конституції України стосовно прав та свобод людини і громадянина є:

- 1) наявність спірних питань щодо конституційності прийнятих і оприлюднених у встановленому порядку законів, інших правових актів;
- 2) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених у процесі загального судочинства;
- 3) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених органами виконавчої влади в процесі їх застосування та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у процесі його діяльності.

Формами звернення до Конституційного Суду є конституційне подання та конституційне звернення.

Конституційне звернення – це письмове клопотання до Конституційного Суду про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та Законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи.

Суб'єктами права на конституційне звернення з питань дачі висновків Конституційним Судом є: а) громадяни України; б) іноземці; в) особи без громадянства; г) юридичні особи.

Конституційне подання – це письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання правового акта (його окремих положень) неконституційним. Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Суб'єктами права на конституційне подання із зазначених питань є Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Громадяни України мають право лише на особисте звернення до Конституційного Суду. Це не скарга, а звернення для отримання офіційного тлумачення норм Конституції України або законів України. Тобто ні Конституція України, ні закон не позбавили громадянина права на звернення до Конституційного Суду, однак встановлено межі, в яких фізична приватна особа повинна діяти. Конституційний Суд не розглядає скарги, не здійснює судового провадження у справах. Його головне завдання – забезпечення конституційності у діяльності органів державної влади.

Таким чином, судовий захист прав та свобод людини і громадянина може здійснюватися також через офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Суди загальної юрисдикції

Забезпечення прав, свобод і обов'язків людини та громадянина здійснюють також суди загальної юрисдикції. До них відносяться:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди;

- 3) вищі спеціалізовані суди;
- 4) Верховний Суд України.

Спеціалізованими судами є цивільні, кримінальні, господарські, адміністративні.

Первинною судовою ланкою є місцевий суд. Місцевими загальними судами є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди.

Статтею 55 Конституції України встановлено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Це означає, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.

Суд зобов'язаний створювати належні умови для виконання особою своїх прав і свобод, охороняти і захищати у разі порушення, відновлювати порушені права і свободи.

Держава створює умови для реалізації прав і свобод людини і громадянина шляхом вольової правової діяльності судових установ.

Закон України «Про звернення громадян» 1996 р. закріплює загальний порядок звернення громадян до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до функціональних обов'язків з пропозиціями, скаргами та зауваженнями. Як орган державної влади суд вирішує питання по зверненнях громадян на основі закону.

3. РОЛЬ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ У ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД. ІНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА

Політичним гарантом захисту прав і свобод в Україні виступає парламент – Верховна Рада України. Ст. 92 Конституції України визначає, що найвищий законодавчий орган України повинен визначати винятково законами суб'єктивні права і свободи людини та громадянина, гарантії їх реалізації та основні обов'язки. Тобто на Верховну Раду України покладається завдання нормативного закріплення всієї сукупності прав і свобод, якими наділяється людина і громадянин та визначення системи захисту даних прав і свобод.

Згідно ст. 85 Конституції України кожен парламентарій здійснює захист прав і свобод людини шляхом виконання покладених на нього посадових обов'язків. Парламент виконує 3 найважливіші функції: а) законодавчу; б) установчу; в) парламентського контролю. Вони відіграють важливу роль в аспекті захисту прав людини.

Пріоритетною функцією Верховної Ради України є законодавча. Згідно з Конституцією України Верховна Рада України наділена правом приймати закони, постанови та інші акти, у тому числі і ті, які сприяють захисту прав і свобод людини та громадянина. Стратегію діяльності у цій сфері Верховна Рада України визначила у своїй постанові «Про засади державної політики України в галузі прав людини» від 17 червня 1999 р. Цей документ став своєрідним фундаментом, на якому базується діяльність державних органів щодо захисту прав людини. У ньому зазначені основні напрямки державної політики в у цій галузі:

- необхідність забезпечення верховенства права і основних свобод людини у відносинах з державою;
- приведення у відповідність вітчизняної нормативно-правової бази захисту прав людини до міжнародних стандартів;

- недопущення змісту та обсягу існуючих в Україні прав і свобод людини, визнаних Конституцією України та іншими підзаконними нормативними актами;
- розробка механізмів реалізації права на правову допомогу;
- вдосконалення парламентського контролю за дотриманням прав і свобод;
- вдосконалення судового захисту прав людини;
- вдосконалення роботи органів прокуратури щодо дотриманням прав людини та ін.

Цей документ визначив одним із завдань здійснення кодифікації законодавства про соціальний захист шляхом прийняття Соціального кодексу України. За пройдений час прийнято чимало нормативно-правових актів, у тому числі і Верховною Радою України, щодо державних соціальних стандартів, державних соціальних гарантій, загальних принципів та механізмів соціального захисту в державі, соціального захисту окремих категорій населення. Але до прийняття єдиного Соціального кодексу справа ще не дійшла.

Також одним із напрямів законодавчої діяльності Верховної Ради України є внесення змін до Конституції України. Але Конституцію України не може бути змінено, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина (ст. 157). Цим гарантується як мінімум недоторканість вже закріплених у Конституції України прав і свобод.

Не менш важливою функцією Верховної Ради в напрямі захисту прав людини є установча функція. Парламент, реалізуючи цю функцію, бере участь у формуванні різних гілок влади – виконавчої та судової, створює парламентські структури та бере участь у створенні інших державних органів. Верховна Рада України наділена повноваженнями

щодо нормативного врегулювання діяльності державних органів. Отже, від рівня та оперативності здійснення установчої функції залежить у певній мірі належний рівень гарантування прав людини в Україні.

Верховна Рада України наділена повноваженнями щодо нормативного врегулювання діяльності державних органів, формування органів судової влади та прокуратури. Вона обирає суддів безстроково, призначає третину складу Конституційного Суду, вирішує питання щодо надання згоди на призначення Президентом на посаду Генерального прокурора, висловлює недовіру Генеральному прокуророві, наслідком чого його є відставка з посади.

Складовою частиною установчої функції Верховної Ради України є призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Уповноважений з прав людини (омбудсмен) є важливою гарантією забезпечення прав і свобод, додатковим засобом захисту прав і свобод людини щодо інших правозахисних механізмів, усуває прогалини і компенсує недоліки судових засобів захисту прав людини, парламентського контролю і відомчого контролю за адміністративними органами.

Діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод, не відмінняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, що забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод. Шляхом заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання і захисту прав та свобод людини в Україні здійснюється парламентський контроль у цій галузі.

Специфічною властивістю інституту омбудсмана є його «особистісний» характер. Якщо суд або адміністративний орган часто залишаються для осіб – носіїв прав людини доволі абстрактними, то омбудсман зазвичай має конкретне прізвище та обличчя. Це робить його більш доступним елементом механізму захисту прав людини у свідомості індивіда.

Діяльність омбудсмана має характер активного втручання, що проявляється як у повноваженнях на проведення перевірок, розслідувань, проваджень, так і у широкому розголосі та висвітленні діяльності, розповсюдженні інформації про порушення прав людини на національному рівні.

Уповноважений здійснює свою діяльність на підставі відомостей про порушення прав і свобод людини і громадянина, які отримує:

- 1) за зверненнями громадян України, іноземців, осіб без громадянства чи їх представників;
- 2) за зверненнями народних депутатів України;
- 3) за власною ініціативою.

Уповноважений розглядає звернення відповідно до законів України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та «Про звернення громадян» щодо порушення прав і свобод людини і громадянина органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами, а також юридичними та фізичними особами.

Звернення подаються Уповноваженому в письмовій формі протягом року після виявлення порушення прав і свобод людини і громадянина. За наявності виняткових обставин цей строк може бути подовжений Уповноваженим, але не більше ніж до двох років.

У разі необхідності Уповноважений може представити Верховній Раді України спеціальну доповідь (доповіді) з окремих питань дотримання в Україні прав і свобод людини і громадянина.

В Україні посада Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини існує з 1998 року. 15 березня 2018 року на цю посаду було обрано Людмилу Денисову.

Наступною функцією Верховної Ради України при гарантуванні прав і свобод людини та громадянина є функція парламентського контролю. У межах своїх повноважень Верховна Рада України здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України та органів прокуратури, приймає рішення про направлення депутатського запиту до Президента України.

Однією з форм депутатського контролю є депутатські запити. Згідно зі ст. 86 Конституції України народний депутат має право на сесії Верховної Ради України звернутися із запитом до органів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності. Такі запити можуть стосуватись і питань захисту прав людини.

4. ПРЕЗИДЕНТ ТА ВИКОНАВЧА ВЛАДА У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Відповідно до ст. 102 Конституції України Президент України є гарантом додержання Конституції та прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до своїх повноважень він має важелі впливу щодо формування внутрішньої і зовнішньої політики держави. Він підписує закони, які приймає Верховна Рада, а також може повертати їх зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. Президент України зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності. Тому, якщо у законах України, що їх приймає Верховна Рада України, у актах Кабінету Міністрів України матимуть місце на думку Президента України порушення прав людини, він має визначені Конституцією України засоби, щоб цього не допустити.

Президент України бере участь у формуванні гілок виконавчої влади. Він вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України, призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора, вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України. За поданням Кабінету Міністрів України голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду Президентом України. За Конституцією він є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, очолює Раду національної безпеки і оборони України.

Таким чином Президент України впливає на різних рівнях на формування керівництва державою, від діяльності якого залежатиме і дотримання прав і свобод людини.

Як суб'єкт нормотворчої діяльності Президент України видає укази, розпорядження. Частина з них має відношення до захисту конституційних прав і свобод. Так, указами Президента України були запроваджені посади Уповноваженого Президента України з прав дитини (2014 р.) та Уповноваженого Президента України з прав людей з інвалідністю (2015 р.).

24 березня 2021 р. Президент України видав Указ за № 119/2021 «Про Національну стратегію у сфері прав людини». Забезпечення прав і свобод людини визнано одним з першочергових завдань держави на сучасному етапі, коли різноманітні кризові ситуації підвищують ризики обмеження прав і свобод.

Метою Стратегії визначено забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, ведення господарської діяльності. Очікується, що реалізація Стратегії дасть можливість запровадити системний підхід до забезпечення прав і свобод людини, сприятиме узгодженості дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання. Передбачено створення в Україні ефективного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі порушень, виявлених Європейським судом.

Визначені конкретні завдання по досягненню 25 цілей. Серед них питання соціального захисту, соціальної допомоги, соціальної реабілітації озвученні у наступних напрямках:

- забезпечення права на приватність;
- запобігання та протидія домашньому насильству;

- забезпечення права на працю та соціальний захист;
- забезпечення дотримання прав людини в процесі ведення господарської діяльності;
- забезпечення прав дитини;
- забезпечення прав іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, а також біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту;
- забезпечення прав ветеранів війни, зокрема осіб, які брали або беруть участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;
- забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб;
- забезпечення та захист прав осіб, які проживають в населених пунктах у безпосередній близькості до лінії розмежування;
- звільнення осіб, які були позбавлені свободи внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації частини території України, та відновлення прав таких осіб;
- забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та членів їх сімей;
- подолання негативних наслідків збройного конфлікту, спричиненого збройною агресією Російської Федерації.

У контексті підготовки фахівців соціальної сфери варто акцентувати увагу на ті положення Стратегії, що стосуються реалізації права на соціальний захист. У цьому напрямку передбачається:

- забезпечити відповідність системи соціального захисту реальним потребам населення та фінансовим можливостям держави;

- створити ефективну систему надання базових соціальних та комплексних послуг безпосередньо за місцем проживання/перебування (у територіальній громаді), зокрема, із забезпечення соціального супроводу та підтриманого проживання вразливих верств населення, впровадити єдину модель організації надання таких послуг.

У системі поділу влад самостійною гілкою державної влади, що покликана забезпечувати права людини в Україні, є виконавча влада. Очолює систему органів цієї гілки влади Кабінет Міністрів України. Конституція України у ст. 116 покладає на нього обов'язок вживати заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина (ст. 116).

Одним з важливих напрямів забезпечення прав людини в повноваженнях Кабінету Міністрів України є те, що він здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку та боротьби зі злочинністю, забезпечення соціального захисту. Реалізуючи ці повноваження, Кабінет Міністрів України спрямовує і координує роботу міністерств оборони, внутрішніх справ, юстиції, соціальної політики, охорони здоров'я та інших органів виконавчої влади.

В структурі Кабінету Міністрів України запроваджені посади Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю.

Безпосередньою ланкою органів державної виконавчої влади є центральні органи, до яких відносяться міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, які у межах своїх повноважень забезпечують дотримання прав людини у різних сферах.

Місцеві державні адміністрації, як елемент владної вертикалі, зобов'язані забезпечувати на відповідній території додержання прав і свобод громадян (ст. 119 Конституції України).

Роль всіх органів виконавчої влади щодо захисту прав людини полягає в здійсненні ряду заходів для належного забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Серед них найголовніші:

- виконання Конституції України і законів України, рішень Конституційного Суду України, актів Президента України, Програми діяльності відповідних органів виконавчої влади в галузях економіки, соціального і культурного розвитку, забезпечення прав і свобод людини;
- забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, економічної безпеки і природокористування;
- забезпечення національної безпеки та обороноздатності країни;
- розробка і здійснення програм (загальнодержавних, регіональних) економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;
- підготовка та виконання відповідних бюджетів (державного та регіональних);
- забезпечення здійснення заходів щодо охорони громадської безпеки, громадського порядку, боротьби зі злочинністю.

Належне виконання цих завдань є гарантіями забезпечення прав і свобод людини в Україні, усуває можливі причини та умови їх порушень.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які загальні принципи захисту правового статусу людини і громадянина закріплені у Конституції України?
2. Які групи прав і свобод людини зафіксовані у Конституції України?
3. Яка стаття Конституції України гарантує право на соціальний захист і у яких випадках?
4. Які повноваження Конституційного суду України у дотриманні прав і свобод людини?
5. Що може виступати підставами для порушення питання про відкриття провадження у справі щодо відповідності норм чинного законодавства принципам і нормам Конституції України стосовно прав та свобод людини і громадянина?
6. Які є форми звернення до Конституційного Суду?
7. Хто виступає суб'єктами права на конституційне звернення та конституційне подання?
8. Як гарантується в Україні захист прав людини у судах загальної юрисдикції?
9. Які повноваження Верховної Ради України дають можливість стати їй дієвим елементом у механізмі захисту прав людини?
10. Яка роль Уповноваженого Верховної Ради України у захисті прав людини у захисті прав людини в Україні?
11. Які повноваження Президента України у захисті прав людини в Україні? Які посадові особи Офісу Президента сприяють йому у виконанні цієї функції?
12. Розкрийте основні напрямки Національної стратегії у сфері прав людини, викладені в Указі Президента України від 24.03.2021 р.

13. Яка роль КМУ, міністерств і держкомітетів у захисті прав людини в Україні?
14. Охарактеризуйте роль органів виконавчої влади у захисті прав людини і громадянина в Україні.

Розділ II

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ, МЕХАНІЗМИ І ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ЗАХИСТУ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ

Тема 5. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

План

1. Міжнародні документи, що забезпечують соціальний захист людей похилого віку.
2. Гарантії та практика соціального забезпечення громадян похилого віку у вітчизняному правовому полі.
3. Практика реалізації соціального захисту осіб похилого віку.

Використана література:

1. Баран А.В., Чернописька В.З. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту людей похилого віку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. Львів, 2019. №24. С. 61-68.
2. Ганечко О.М. Регулювання права осіб похилого віку на соціальний захист у міжнародно-правових актах. *Форум права*. Харків, 2012. №2. С. 108-112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_2_19 (дата звернення 22.02.2021).
3. Денисенко К. Нормативно-правове забезпечення державної політики у сфері соціального захисту осіб похилого віку: сучасний стан та напрями удосконалення. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Дніпро, 2017. Вип. 3. С. 67-72.

4. Населення України: Імперативи демографічного старіння [Електронний ресурс] / С.Ю. Аксьонова, Б.О. Крімер, І.О. Курило [та ін.]. Київ: Адеф-Україна, 2014. 285 с. URL: http://www.idss.org.ua/monografii/2014_Naselennya.pdf (дата звернення 18.01.2021).
5. Парубчак І.О., Харечко Д.О. Формування та реалізація державної політики соціального захисту в контексті збереження та поліпшення здоров'я осіб похилого віку в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. Херсон, 2019. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_2_21 (дата звернення 10.03.2021).
6. Сопко Р.І. Становище людей похилого віку в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія: Соціологічна*. Львів, 2013. Вип. 7. С. 298-305.
7. Стефанова О.А. Реалізація державної соціальної політики підтримки осіб похилого віку серед ветеранів і дітей війни. *Теорія та практика державного управління*. Харків, 2010. Вип. 3. С. 315-322.
8. Чернописька В.З., Баран А.В. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту людей похилого віку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. Львів, 2019. № 24. С. 61-68.

1. МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Старіння населення – одна з глобальних проблем людства, яку намагаються вирішити на міждержавному та національному рівнях.

Становище людей похилого віку у світі регулюється різними міжнародними нормативно-правовими актами. Серед них найголовніші наступні.

Загальна декларація прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р.) стала першим в історії міжнародних відносин актом, у якому було наведене широке коло прав і свобод людини у найрізноманітніших сферах суспільного життя. Стосовно людей похилого віку, як однієї з уразливих у соціальному відношенні групи населення, то акцентуємо увагу на положеннях Декларації, що виражають основні ідеї міжнародного права соціального забезпечення, його принципів розвитку. Так, передусім соціальні права (як і всі інші) визнаються за всіма людьми незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового або іншого становища (ст.2). У ст.22 Загальної декларації прав людини підкреслено, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав в економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави. Серед різних обставин, які обумовлюють настання права на соціальний захист, на підтримання належного життєвого рівня Загальна декларація прав людини у ст.25 визнає старість.

Відповідно до міжнародних документів, право соціального захисту носить абсолютний характер і не може бути обмежено національним законодавством. Тобто – не можна позбавляти соціального захисту чи

обмежувати право на нього окремим категоріям громадян, які його потребують, у тому числі і громадян похилого віку.

Досить широкий перелік соціальних прав закріплює **Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права**. Стаття 9 цього міжнародного документу зазначає, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя. Це особливо актуально для громадян похилого віку.

Міжнародний (Віденський) план дій із проблем старіння, який прийнятий Всесвітньою асамблеєю з проблем старіння, підтриманий Генеральною Асамблеєю ООН в Резолюції 37/51 від 03.12.82 р., визначив завдання світового співтовариства – досягнення законодавчих гарантій економічного і соціального забезпечення людей похилого віку. Цей документ є першим міжнародним документом з проблем старіння і був прийнятий задля ефективного вирішення проблем старіння населення, а також розгляду можливостей людей похилого віку в галузі розвитку та їх потреб у догляді. Він вміщує 62 рекомендації, які стосуються дій в галузі проведення наукових досліджень, збору й аналізу даних, професійної підготовки й освіти. В Плані рекомендувались дії в таких напрямках, як зайнятість і гарантованість доходу, здоров'я та харчування, житло, освіта і соціальне обслуговування. Люди похилого віку розглядаються як активна група населення з широкими можливостями, а іноді, специфічними потребами у медичному обслуговуванні.

Планом передбачено рекомендації до розв'язання найбільш важливих проблем таких людей:

- здоров'я та харчування;
- захист прав споживачів похилого віку;

- забезпечення їх житлом і відповідними умовами;
- сім'я;
- соціальне забезпечення; гарантія доходів і зайнятість;
- освіта.

1 вересня 1989 р. у Гонконзі чергова Світова медична асамблея прийняла **Декларацію стосовно поганого поводження з людьми похилого віку**. У Декларації медики акцентують увагу на тому, що ставлення до людей похилого віку проявляється у формі фізичного, психологічного, фінансового/матеріального, медичного поганого поводження та занедбаності. Відтак визначено різні причини такої поведінки: залежність від інших у процесі забезпечення догляду; відсутність тісних сімейних зв'язків; насилля в сім'ї; відсутність фінансових джерел; психопатологія тих, хто вчиняє таке ставлення ; відсутність підтримки суспільства. Виділені також були інституційні чинники – низька зарплата та погані умови роботи, що визначають песимістичний погляд на життя в осіб, які доглядають за літніми людьми, а відтак спричиняють байдуже ставлення до них.

Декларація підкреслює, що люди похилого віку користуються такими самими правами, як кожен інший член суспільства. Тому, якщо виникає підозра про те, що старша людина не отримує належного догляду у сім'ї чи будинку для людей похилого віку, лікар зобов'язаний вжити усіх необхідних заходів щодо покращення ситуації. Люди похилого віку також не повинні мати жодних обмежень у виборі лікаря.

14 грудня 1990 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла постанову про відзначення 1 жовтня Міжнародного дня осіб похилого віку, а через рік – 16 грудня 1991 р., ухвалила «**Принципи Організації Об'єднаних Націй стосовно літніх людей**», основний з-поміж яких – зробити пов-

ноцінним життя літніх людей. Цей документом ООН встановила всезагальні стандарти ставлення до осіб похилого віку у п'яти галузях:

- 1) *незалежність* як сукупність певних умов (доступність продуктів харчування, води, житла, одягу та медичного обслуговування для людей похилого віку, яку гарантує рівень доходів останніх);
- 2) *участь* – передбачає активне залучення цієї вікової групи до суспільного (громадського) життя;
- 3) *догляд*, який можна забезпечити зусиллями сім'ї, громади, до якої належить людина, опікунських закладів, які гарантують захист і реабілітацію в гуманних і безпечних умовах. При цьому люди похилого віку мають користуватися основними правами і свободами людини (у тому числі, повага гідності, переконань, потреб і особистого життя, права щодо вирішення питання про догляд і якість життя в будь-якому із закладів, що надають житло, лікування чи догляд);
- 4) *реалізація внутрішнього потенціалу*;
- 5) *гідність* як можливість провадити достойне і безпечне життя, позбавлене будь-якої експлуатації, фізичного чи психологічного примусу, дискримінації.

Ці принципи рекомендовано включити у національні законодавства і забезпечити їх дотримання у стосунках з людьми похилого віку.

Декларація ООН із проблем старіння (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 16.10.1992 р.). проголосила основні підходи ООН щодо людей похилого віку. Визнано проблему старіння людства як важливу для негайного розв'язання, яка потребує спільних зусиль світового співтовариства. Визнано за необхідність широкого поширення **Принципів Організації Об'єднаних Націй стосовно літніх людей.**

Декларація ООН з проблем старіння настійно закликає також підтримувати національні ініціативи, пов'язані із проблемами старіння, у кон-

тексті національних умов та особливостей певної культури, а саме, щоб: відповідність національних стратегій та програм в інтересах літніх людей розглядалася як частина загальних стратегій розвитку; особи старшого віку розглядалися як члени суспільства, які роблять внесок у його розвиток, а не як тягар; старше і молоде покоління співпрацювали в пошуку оптимального співвідношення між традицією і новаторством в економічному, соціальному і культурному розвитку; органи влади та вчені співпрацювали у проведенні досліджень, орієнтованих на практичні заходи; громадськість була більш поінформована та брала участь у розробленні та здійсненні програм і проєктів для осіб похилого віку тощо.

Всесвітня асамблея з проблем старіння, що відбулась в рамках ООН у Мадриді 8-12 квітня 2002 р. і мала на меті розвиток засад міжнародної політики з питань старіння населення на XXI століття, прийняла **Мадридський міжнародний план дій з питань старіння**. Цей документ розроблений з метою гарантування найстарішій віковій групі населення в усьому світі можливостей безпечного і достойного проживання, та продовження активної рівноправної участі в житті суспільства. Основні теми, відображені в документі: безпека життя; повноправна, ефективна участь у соціальному, економічному, політичному житті держави; реалізація творчого потенціалу; гарантування дотримання економічних, соціальних і культурних, громадянських і політичних прав людей похилого віку, включно з ліквідацією вікової, гендерної та будь-якої іншої форм дискримінації; надання медичної допомоги і підтримки.

Одним із важливих правил у сфері соціальної політики та соціальної роботи з особами похилого віку визнається оцінка потреб клієнтів, яка визначає характер розподілу і детермінанти потреб у довготривалій допомозі.

Оцінювання потреб розглядається як фундамент, на якому будується успішна політика національного рівня або регіональна програма.

У Мадридському міжнародному плані дій з проблем старіння запропоновані окремі шляхи отримання інформації, які організовані у відповідності до трьох пріоритетних напрямів:

- участь людей похилого віку у розвитку суспільства;
- забезпечення охорони здоров'я і добробуту;
- створення сприятливих умов, що забезпечують індивідуальний розвиток людини впродовж усього життя.

Таке рамкове планування може служити основою для збору інформації у процесі оцінювання потреб незалежно від того, які методи оцінки потреб обрані.

Ключові концепції оптимізації соціальних послуг орієнтують на формування триступеневої структури планування послуг, у якій поєднані оцінка потреб, розподіл та індивідуальний підхід до задоволення потреб клієнтів. Оцінювання потреб людей похилого віку, проведене у європейських країнах протягом останніх десятиліть, нині визнається вирішальним кроком на шляху досягнення ефективності допомоги людям похилого віку. Європейські досвід засвідчив безумовну перевагу комплексної оцінки потреб клієнтів, яка охоплює всі сфери життя і проводиться багатoproфільною командою спеціалістів (медики, соціальні працівники, психологи). Така злагоджена робота різних фахівців зменшує дублювання в оцінках і сприяє розробці узгодженого пакету послуг, який може обмежити зростання витрат на їх надання.

Мадридський міжнародний план дій з питань старіння звертає також увагу на необхідність офіційного визнання ролі неформальної допомоги і догляду та надання підтримки шляхом інвестування коштів та здійснення програм допомоги особам, які забезпечують догляд. Європейський досвід засвідчив, що фрагментована і епізодична допомога повинна бути забезпечена комплексними і скоординованими діями, для

чого варто стимулювати інтеграцію надання послуг всією формальною і неформальною мережею.

Міністерська конференція Європейської економічної комісії ООН з питань старіння 19-20 вересня 2012, яка відбулась у Відні (Австрія), виробила документ **«Політична Декларація Неурядових Організацій»**, у якому висловили стурбованість ситуацією з виконанням положень Мадридського міжнародного плану дій з проблем старіння. Визнано, що зусилля, спрямовані на задоволення потреб та прагнень літніх людей, вимагають безперервного діалогу між поколіннями, співпраці, комунікації та широкої участі представників усіх вікових груп. Зазначалась необхідність цінувати старших осіб та їх значний внесок у суспільство, і відкидати будь-яку дискримінацію за віком. Наголошувалось, що забезпечена соціальна, фізична, матеріальна та фінансова безпека є фундаментальною передумовою для гідного старіння у будь-якому суспільстві у будь-які часи.

«Політична Декларація Неурядових Організацій» закликає захищати права літніх людей шляхом:

- 1) дотримання чинного законодавства;
- 2) поширення добрих практик, які дають літнім людям можливість розуміти свої права і вимагати їх дотримання;
- 3) розвиток національного, регіонального та міжнародного законодавства щодо прав людини та продовження дії Відкритої робочої групи ООН з питань старіння;
- 4) призначати омбудсменів у кожній країні для зміцнення правового ресурсу для літніх людей.

У документі наголошено на необхідності усувати бідність та нерівність серед літніх людей через забезпечення адекватного доходу, що включає неоподатковану пенсію для кожного та рівний для усіх доступ до основних товарів і послуг.

Звернуто увагу на необхідності забезпечувати вільний доступ до:

- 1) високоякісних послуг від закладів соціального та медичного профілю, які орієнтовані на гендер, включаючи інвестування у підготовку персоналу з огляду на геронтологічні аспекти та адекватну заробітну плату;
- 2) послуг для громадян, які мають проблеми з психічним здоров'ям і деменцією, включаючи заходи з профілактики та реабілітації;
- 3) адекватного знеболювання та паліативного догляду.

Серед регіональних міжнародних документів виділимо Європейський кодекс соціального забезпечення та Європейську соціальну хартію (переглянуту).

Європейський кодекс соціального забезпечення (Рада Європи, м. Страсбург, 16 квітня 1964 р.) у V частині «Допомога по старості» серед інших положень визнає необхідність надання грошової допомоги людям у старості.

Європейська соціальна хартія (переглянута) (прийнята у м. Страсбург 3 травня 1996 р.) – визначає право людей похилого віку на соціальний захист, яке передбачає 3 важливі складові.

Перша – надання особам похилого віку можливості вільно обирати спосіб свого життя і незалежно жити у знайомому для них оточенні так довго, як вони забажають і зможуть, шляхом. Шляхами реалізації цієї складової визнано:

- a) забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяють особам похилого віку жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті;
- b) забезпечення інформації про послуги і програми, які існують для осіб похилого віку, а також про можливості їхнього використання такими особами.

Друга складова – надання особам похилого віку можливості вільно обирати спосіб свого життя і незалежно жити у знайомому для них оточенні так довго, як вони забажають і зможуть, шляхом:

- a) забезпечення житла, пристосованого до їхніх потреб і стану здоров'я, або шляхом надання належної допомоги для реконструкції їхнього житла;
- b) забезпечення медичного обслуговування та послуг, яких вимагає їхній стан здоров'я.

Третя складова – забезпечення особам похилого віку, які проживають у будинках для престарілих, гарантій надання належної допомоги із повагою до їхнього особистого життя і гарантій участі у прийнятті рішень, що стосуються умов життя у їхньому будинку для престарілих.

До міжнародно-правових актів глобального значення, які регулюють соціальні та трудові права осіб похилого віку, крім зазначених нормативних актів, можна також віднести Конвенцію МОП 1952 р. про мінімальні норми соціального забезпечення № 102, Конвенцію МОП 1967 року про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку з втратою годувальника № 128, Рекомендацію МОП 1967 року щодо допомоги по інвалідності, по старості та в зв'язку з втратою годувальника № 131, Рекомендацію МОП 1980 року щодо літніх працівників № 162, Конвенцію МОП 1982 р. про збереження прав у галузі соціального забезпечення №157.

Отже, все вищенаведене свідчить, що міжнародне співтовариство визнає актуальність проблеми глобального старіння. Політика по відношенню до осіб похилого віку повинна бути спрямована на збереження життєвого ресурсу літніх людей, забезпечення реалізації їх соціальних прав.

2. ГАРАНТІЇ ТА ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН ПОХИЛОГО ВІКУ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ПРАВОВОМУ ПОЛІ

Україна входить до 30 країн світу, у яких є значною частка людей похилого віку. Згідно з національним демографічним прогнозом, до 2025 року частка осіб віком понад 60 років становитиме 25,0 % від загальної кількості населення, а людей віком 65 років і старше – 18,4 %. У 2030 році – людей віком понад 60 років буде понад 26 %, а тих, хто старше 65 – понад 20 %.

Аналіз стану літніх людей свідчить про те, що вони є соціально найбільш незахищеною категорією населення, що потребує особливої уваги з боку держави.

Стан нормативно-правового регулювання надання соціальних послуг громадянам похилого віку з урахуванням міжнародно-правових норм відображається в національному правовому полі України. В державі сформована сучасна нормативно-правова база з питань соціально-правового захисту літніх людей та надання їм соціальних послуг, підтримки їх здатності до самостійного повноцінного життя. Громадяни похилого віку користуються всіма правами і свободами, закріпленими Конституцією України, іншими законодавчими актами. Дискримінація громадян похилого віку в галузі праці, охорони здоров'я, соціального забезпечення, користування житлом та в інших сферах забороняється, а посадові особи, які порушують ці гарантії, притягаються до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Конституція України є стрижнем всієї системи національного законодавства. Норми Конституції визначили вихідні ідеї, фундаментальні положення сфери соціального захисту населення, в тому числі і соціального обслуговування. **Стаття 46 Конституції України** гарантує право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у старості.

Таким чином, старість, похилий вік визнанні умовою набуття права на соціальний захист.

Центральне місце серед законів у даній сфері належить Закону України **«Про соціальні послуги»** (2019 р.), який визначив основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають, у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. У Законі наведено нормативні визначення таких понять, як соціальна послуга, складні життєві обставини (серед яких законодавцем чітко зазначено і вік людини), соціальне обслуговування, соціальна служба, визначено види соціальних послуг, основні принципи, порядок, підстави і умови їх надання та отримання.

Цей Закон передбачає задоволення індивідуальних потреб отримувачів соціальних послуг відповідно до віку, у тому числі і людям похилого віку. Це зазначає право на соціальні послуги, які надаються державними та комунальними суб'єктами на безоплатній основі громадянам, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу.

Закон України **«Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку»** (1994 р.) також по праву можна віднести до законів, що вміщують загальні норми щодо права осіб похилого віку на соціальне обслуговування. Так, відповідно до ст. 10 Закону надано чітке визначення осіб, які вважаються громадянами похилого віку, а саме, громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (60 р.), а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року.

Відповідно до цього Закону держава гарантує кожному ветерану праці та громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволен-

ня різноманітних життєвих потреб, надання різних видів допомоги шляхом:

- реалізації права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров'я;
- забезпечення пенсіями і допомогою;
- надання житла;
- створення умов для підтримання здоров'я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки;
- організації соціально-побутового обслуговування, розвитку мережі матеріально-технічної бази для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку, а також підготовки відповідних спеціалістів.

Необхідно також зауважити, що вищезгаданий нормативний акт визначає обов'язок дітей піклуватися про батьків похилого віку, надавати їм допомогу і підтримку, у разі необхідності здійснювати догляд за ними. Більше того, з дітей, які ухиляються від виконання цих обов'язків, на підставі судового рішення утримуються аліменти в розмірі, передбаченому на аліментні виплати батьків дітям (ст. 47). Це положення конкретизоване в главі 17 **Сімейного Кодексу України**, де сказано, що повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують допомоги. Крім сплати аліментів, розмір яких визначає суд, дочка чи син зобов'язані брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю. Останніх може бути звільнено від обов'язку утримувати батьків, у двох випадках: якщо мати, батько були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені; якщо буде встановлено, що мати, батько ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків.

Законом України **«Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку»** (1993 р.) ветеранами праці визнаються громадяни, які сумлінно працювали в народному господарстві, державних установах, організаціях та об'єднаннях громадян, мають трудовий стаж (35 років – жінки і 40 років – чоловіки) і вийшли на пенсію.

Ветеранами праці визнаються також громадяни, яким призначені пенсії на пільгових умовах; пенсіонери, нагороджені медаллю «Ветеран праці» за законодавством колишнього Союзу РСР; інваліди I і II груп, які одержують пенсії по інвалідності, якщо вони мають загальний трудовий стаж не менше 15 років.

У 2005 р. було прийнято Закон України **«Про соціальний захист дітей війни»**. У цьому Законі визначено, що дитина війни – особа, яка є громадянином України та якій на час закінчення Другої світової війни (2 вересня 1945 року) було менше 18 років. Таким чином цей закон мав на меті посилити соціальні гарантії особам похилого віку. Однак цей документ мав виражений популістський характер і не був забезпечений фінансовими можливостями. Тому грошові доплати згідно цього Закону з часом припинили виплачувати.

Аналізуючи законодавство у сфері соціального захисту осіб похилого віку, неможливо оминати питання пенсійного забезпечення. Суттєвим недоліком сучасної системи пенсійного забезпечення є надмірна кількість нормативно-правових актів, які регулюють зазначену сферу. Пенсійне забезпечення на загальних умовах регулюється Законом України **«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.)**, у якому передбачено три види пенсійного забезпечення, на які може розраховувати особа похилого віку:

- пенсії за віком;
- пенсії за інвалідністю;

- пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Відповідно до Закону України **«Про пенсійне забезпечення» (1992 р.)** окремим категоріям громадян, суспільно-корисна діяльність яких була пов'язана з підвищеним фізичним чи емоційним навантаженням, призначаються пенсії за віком на пільгових умовах та пенсії за вислугу років. Зазначені пенсії обчислюються, призначаються та виплачуються згідно із Законом України **«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»**.

У Законі України **«Про пенсійне забезпечення»** з 2005 р. відсутні статті про соціальну пенсію. Вона замінена соціальною допомогою. Це пояснюється тим, що пенсія нарабляється трудовою діяльністю. А якщо людина не працювала, не має визначену необхідну для отримання пенсії кількість років, то вона може розраховувати лише на соціальну допомогу. Надання такої допомоги регулюється Законом України **«Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»** (2004 р.) та постановою КМУ від 2 квітня 2005 р. № 261 **«Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд»**. Ці документи визначають порядок отримання соціальних виплат особами, які не набули права на пенсію, але мають статус особи похилого віку. Визначені такі виплати, як державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, державна соціальна допомога на догляд та допомога на поховання.

Діюче законодавство передбачає також механізм надання одноразової соціальної допомоги на поховання особи похилого віку. Правове регулювання цієї допомоги здійснюється двома нормативними актами залежно від правового статусу особи похилого віку – законами України **«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»** та

«Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» (2014 р.). Так, у першому випадку допомога призначається на поховання пенсіонера, який на момент смерті отримував пенсійну виплату із солідарної системи. Виплата здійснюється особам, які його поховали, у розмірі двомісячної пенсії, яку отримував пенсіонер на момент смерті.

У другому випадку допомога призначається на поховання осіб, які на момент смерті отримували державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію. Допомога виплачується особам, які здійснили поховання, у розмірі двомісячної суми державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, встановлену на день смерті одержувача цієї допомоги.

Велику увагу уряд України приділяє посиленню соціального захисту осіб похилого віку з числа ветеранів війни, життєзабезпечення яких підтримується системою пільг та компенсацій.

Особам похилого віку з числа ветеранів війни відповідно до Закону України **«Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993 р.)** надаються пільги щодо:

- користування житлово-комунальними послугами,
- оплати послуг зв'язку,
- санаторно-курортного лікування,
- ремонту житла,
- проїзду в міському та приміському транспорті,
- встановлені надбавки до пенсії.

Постанови Кабінету Міністрів України займають лівову частину всіх підзаконних актів щодо захисту прав осіб похилого віку і за своїм змістом є доволі різносторонніми: одні з них встановлюють розміри ви-

плат, інші затверджують такі документи, як списки, переліки, певні порядки стосовно соціального обслуговування тощо. Таким чином правове регулювання питань соціального обслуговування, яке здійснюється нормативно-правовими актами уряду, відіграє поточну регулятивну функцію. Крім цього, саме постанови Кабінету Міністрів України займають першість щодо різноманітності питань, які врегульовуються ними, а також по їх кількості.

Так, центральне місце у системі нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України щодо регулювання надання соціальних послуг особам похилого віку в Україні займає постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. № 177 **«Деякі питання діяльності територіальних центрів надання соціальних послуг»**. Саме відповідно до цієї постанови особи похилого віку мають можливість отримати різні соціальні послуги за місцем проживання, у тому числі у відділенні надання соціальних послуг в умовах денного перебування та у відділенні надання соціальних послуг в умовах цілодобового перебування/проживання.

Кабінет Міністрів України затверджує положення про різні заклади соціального призначення. Так, постановою від 2 вересня 2020 р. № 772 було затверджене **«Типове положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю»**, яке забезпечує для таких осіб:

- створення належних умов проживання, соціально-побутового та медичного обслуговування, денної зайнятості;
- стимулювання особистої заінтересованості підопічних у збереженні соціальної активності та здатності до самообслуговування;
- надання соціальних послуг (стаціонарний догляд, соціальна адаптація, представництво інтересів, інформування, посередництво,

консультування, соціальна профілактика, соціально-психологічна реабілітація, переклад жестовою мовою);

- проведення комплексу реабілітаційних заходів (для осіб з інвалідністю) відповідно до індивідуального плану комплексної реабілітації (абілітації), складеного за формою, затвердженою Міністерством соціальної політики України.

11 січня 2018 р., на своєму засіданні Кабінет Міністрів України схвалив **«Стратегію державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року»**. Розроблення, прийняття та виконання Стратегії сприятиме розв'язанню проблем та використанню можливостей, пов'язаних зі старінням населення. Документ визначає пріоритетні напрями протистояння демографічним змінам, передбачає комплексні заходи щодо підтримки громадян похилого віку, їх інтегрування в суспільний розвиток, підвищення якості життя, захисту прав громадян похилого віку.

26 вересня 2018 р. КМУ ухвалив Розпорядження **«Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року»**.

Особливе місце в системі нормативного забезпечення права соціального обслуговування людей похилого віку в Україні займають акти Міністерства соціальної політики України. За необхідності Міністерство соціальної політики України видає разом з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади спільні акти. Дуже поширеними видами актів Міністерства соціальної політики України є роз'яснення, основне призначення яких полягає в тому, що в них вказується, як правильно застосувати окремі норми законів або дається тлумачення певних норм і положень.

Для реалізації принципу навчання людей пенсійного віку впродовж всього життя та підтримка фізичних, психологічних та соціальних здібностей, видано наказ Міністерства соціальної політики від 25.08.2011 р. за N 326 **«Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку»**. Надання такої послуги має забезпечити:

- створення умов та сприяння всебічному розвитку людей похилого віку;
- реінтеграцію людей похилого віку в активне життя суспільства;
- надання допомоги людям похилого віку в адаптації до сучасних умов життя шляхом оволодіння новими знаннями, зокрема щодо:
 - ✓ процесу старіння та його особливостей;
 - ✓ сучасних методів збереження здоров'я;
 - ✓ набуття навичок самодопомоги;
 - ✓ формування принципів здорового способу життя;
 - ✓ основ законодавства стосовно людей похилого віку та його застосування на практиці;
 - ✓ формування та розвитку навичок використання новітніх технологій, насамперед інформаційних та комунікаційних;
 - ✓ потенціалу та можливостей волонтерської роботи;
- підвищення якості життя людей похилого віку, завдяки забезпеченню доступу до сучасних технологій та адаптації до технологічних перетворень;
- формування практичних умінь і навичок;
- можливість для розширення кола спілкування та обміну досвідом.

Аналіз законодавства України у сфері соціальної політики щодо осіб похилого віку дає можливість узагальнити їх права на соціальний захист і соціальне забезпечення. Це права на:

- працю;
- на матеріальне забезпечення громадян похилого віку;
- на догляд самотнім громадянам похилого віку;
- забезпечення протезною допомогою;
- на соціальне обслуговування;
- на соціальну допомогу вдома і в спеціальних установах;
- на гідний рівень життя в установах, призначених для громадян похилого віку, на пільги;
- на опіку і піклування;
- на житлово-комунальне, соціально-культурне обслуговування.

3. ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

Соціальний захист населення цієї особливої соціально-вікової групи здійснюється у трьох напрямках:

- 1) *профілактика* – збереження добробуту літньої людини за допомогою зменшення чи усунення чинників ризику, з метою запобігання її наступного переведення в установи соціального обслуговування стаціонарного типу;
- 2) *підтримка* як необхідна старим людям форма допомоги (для збереження максимально можливого рівня самостійності);
- 3) *представництво і захист інтересів* людей похилого віку, визнаних недієздатними (для надання їм необхідної допомоги).

Основними формами соціального захисту геронтологічної групи населення в Україні є – соціальне забезпечення, соціальне обслуговування і соціальна допомога.

Соціальне забезпечення розуміється як система заходів, спрямованих на захист матеріального становища, надання грошової і матеріальної допомоги, зміцнення системи соціального обслуговування клієнтів (старих і немічних).

Соціальне забезпечення для надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства передбачає:

- забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяють їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті;
- забезпечення інформації про послуги і програми, які існують для осіб похилого віку, а також про можливості їхнього використання такими особами;

- забезпечення житла, пристосованого до їхніх потреб і стану здоров'я, або шляхом надання належної допомоги для реконструкції їхнього житла;
- забезпечення медичного обслуговування та послуг, яких вимагає їхній стан здоров'я.

Соціальне обслуговування включає сукупність соціальних послуг, які надають громадянам похилого віку або інвалідам вдома і у спеціалізованих державних закладах та структурах, що діють за підтримки органів місцевого самоврядування.

Основні види соціальних послуг для клієнтів геронтологічної групи: соціально-побутові, соціально-медичні, соціально-економічні, соціально-правові, морально-психологічна підтримка.

В Україні склались такі моделі соціального обслуговування людей похилого віку:

- 1) соціальне обслуговування вдома;
- 2) напівстаціонарне обслуговування у відділеннях денного (нічного) перебування закладів соціального обслуговування;
- 3) стаціонарне соціальне обслуговування в будинках-інтернатах, пансіонатах;
- 4) соціально-консультативна допомога;
- 5) надання житлової площі в спеціалізованих будинках для старих, як одиноких (самотніх) людей, так і подружніх пар;
- 6) невідкладна (негайна) соціальна допомога;
- 7) адресований соціальний захист;
- 8) центри соціального обслуговування та реабілітації інвалідів і старих;
- 9) кімнати медико-соціальної допомоги за місцем проживання тощо.

Основні принципи діяльності у сфері соціального обслуговування людей похилого віку:

- надання державних гарантій;
- забезпечення рівних можливостей щодо отримання соціальних послуг і їхньої доступності;
- наступність усіх видів соціального обслуговування;
- орієнтування соціального обслуговування на індивідуальні потреби громадян;
- пріоритетність заходів із соціальної адаптації.

Держава забезпечує право на отримання гарантованих законодавством встановлених розмірів пенсій, допомог, певних видів натурального забезпечення.

Особи похилого віку мають право на отримання трудових пенсій: за віком, по інвалідності, у зв'язку зі втратою годувальника, за вислугу років.

Якщо особа похилого віку не набула права на трудову пенсію, вона має право на державну соціальну допомогу.

Державна соціальна допомога – щомісячна державна допомога, що надається у грошовій формі особам, які не мають права на пенсію, але мають статус особи похилого віку (65 р.).

Соціальний захист та соціальне забезпечення людей похилого віку в Україні забезпечується мережею установ і організацій, серед яких провідні місця займають:

- Міністерство соціальної політики;
- Пенсійний фонд України;
- управління, комісії, комітети соціального захисту населення місцевих Рад і держадміністрацій;

- територіальні центри соціального обслуговування;
- установи, заклади і підприємства сфери управління Міністерства соціальної політики, які здійснюють соціальний захист людей похилого віку, інвалідів, ветеранів війни і праці (будинки-інтернати, санаторії та пансіонати, підприємства Українського протезного концерну «Укрпротез», науково-дослідні інститути, які вивчають проблеми старіння, служби медико-трудової експертизи, різноманітні недержавні фонди, товариства, організації тощо).

На початок 2020 р. в Україні функціонувало 88 будинків-інтернатів для людей похилого віку.

Відповідно до існуючого в Україні законодавства, що стосуються осіб похилого віку, місцеві Ради народних депутатів, місцеві державні адміністрації, підприємства, установи і організації незалежно від форм власності та господарювання допомагають самотнім громадянам похилого віку в ремонті жилих приміщень і санітарно-технічного обладнання.

Громадянам похилого віку, які проживають в жилих будинках, що не мають центрального опалення, надається переважне право на забезпечення паливом в межах норм, встановлених для продажу населенню, та на пільгових умовах, встановлених Урядом України. Самотні громадяни похилого віку мають переважне право на встановлення домашнього телефону.

Місцеві органи влади зобов'язані здійснювати продаж товарів і побутове обслуговування громадян похилого віку в спеціальних магазинах і відділах за соціально доступними цінами.

Для малозабезпечених громадян похилого віку за рішенням місцевих органів державної виконавчої влади і місцевого та регіонального самоврядування може організуватися безплатне харчування.

Соціально-культурні установи у своїй діяльності повинні враховувати специфічні запити громадян похилого віку. Місцеві органи влади

повинні забезпечити громадянам похилого віку необхідні умови для користування культурно-видовищними установами.

Ритуальні послуги у зв'язку з похованням самотніх громадян похилого віку здійснюються за рахунок коштів місцевих органів державної виконавчої влади і місцевого та регіонального самоврядування у встановленому ними порядку.

Люди похилого віку користуються всіма доступними в державі засобами для захисту своїх прав.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть головні міжнародні документи у сфері захисту прав літніх людей.
2. Які права людей похилого віку закріплені в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права?
3. Які міжнародні програмні документи з проблем старіння були прийняті у другій половині XX – на початку XXI ст.?
4. Охарактеризуйте Міжнародний план дій з проблем старіння 2002 р.
5. Які шляхи захисту прав людей похилого віку визначені у документі «Політична Декларація Неурядових Організацій» (Відень, Австрія, 2012 р.)?
6. Охарактеризуйте складові права осіб похилого віку на соціальний захист, викладені у Європейській соціальній хартії (переглянутій)?
7. Назвіть статті Конституції України та основні Закони України щодо захисту прав людей похилого віку.
8. Які види пенсій передбачені для осіб похилого віку в Україні?
9. Яка роль органів виконавчої влади у забезпеченні гарантованих державою прав осіб похилого віку?
10. За якими напрямками та у яких формах здійснюється в Україні соціальний захист осіб похилого віку?
11. Які моделі соціального обслуговування склались в Україні?
12. Які послуги передбачені особам похилого віку за місцем проживання?
13. Які соціальні інститути забезпечують соціальний захист та соціальне забезпечення осіб похилого віку?
14. Які пільги, соціальні гарантії передбачені особам похилого віку в Україні?

Тема 6. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

План

1. Міжнародні механізми захисту прав дітей.
2. Захист прав дітей в Україні.
3. Омбудсмен з прав дитини в механізмі державного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей.

Використана література:

1. Закриницька В. Омбудсмен з прав дитини в механізмі державного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей: зарубіжний досвід. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2012. №4. С. 346-356.
2. Заросинський Ю.Л. Правовий захист дітей в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. Київ, 2014. Вип. 26. С. 191-197.
3. Левківський Б.К., Решетник Є.М. Захист інтересів дитини суб'єктом владних повноважень: сучасний стан та перспективи інституту дитячого омбудсмена в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. Луганськ, 2013. Вип. 3. С. 79-88.
4. Лесько Н.В. Загальна характеристика правового статусу уповноваженого Президента України з прав дитини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. Львів, 2015. № 827. С. 74-78.
5. Марцеляк О. Омбудсмен з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні. *Право України*. Київ, 2003. № 10. С. 44-48.
6. Радченко Б., Дубровський І. Інститути громадянського суспільства у захисті прав дитини. Харків : Вид. Коваленко В.Ф., 2012. 44 с.
7. Сірант М. Механізми міжнародного права щодо захисту прав дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. Львів, 2015. №824. С. 164-168.
8. Трестер Ю.О. Міжнародні механізми захисту прав дітей. Державне управління: удосконалення та розвиток. Дніпро, 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=632> (дата звернення 10.03.2020).

1. МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

ООН приділяє особливу увагу захисту прав дітей. Про це свідчить той факт, що ще у 1946 р. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято рішення про утворення Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) як одного з органів ООН для надання допомоги дітям в Європі після Другої світової війни. Коли в 1950 році термін повноважень фонду фактично закінчився, за проханням країн Азії, Африки, Латинської Америки, Генеральна Асамблея ООН прийняла рішення про включення ЮНІСЕФ в систему Організації Об'єднаних Націй як постійно діючу структуру, метою якої є задоволення довготривалих потреб дітей у країнах, що розвиваються. Наступним важливим кроком було проголошення у статях Загальної Декларації прав людини (1948 р.) прав дітей на соціальний захист і допомогу.

У 1959 році ООН приймає Декларацію прав дитини, основною тезою якої є те, що людство зобов'язане давати дитині все краще, що воно має. В документі проголошувались соціальні і правові принципи захисту і благополуччя дітей на національному і міжнародному рівнях. Десять принципів Декларації – спроба виділити особливу роль глобальної проблеми прав дитини і привернути до неї увагу світової громадськості.

Міжнародні договори про права людини визначають також механізми захисту прав дитини. Базовою у цьому сенсі стала Конвенція ООН про права дитини, яка була прийнята 20 листопада 1989 року.

Конвенція встановлює статус дитини, виходячи із наступних положень:

- дитина є самостійним суб'єктом і з причини фізичної та розумової незрілості потребує особливої турботи та правового захисту;
- дитина як людська істота потребує поваги до її індивідуальності, гідності та недоторканості особистого життя;

- сім'я є найкращим середовищем для виховання дитини;
- держава має підтримувати сім'ю, а не підміняти її у виконанні функцій.

Конвенція визначає права дитини, серед яких найголовніші:

- захист від дискримінації;
- забезпечення інтересів дитини;
- на життя, виживання і вільний розвиток;
- на ім'я та набуття громадянства;
- знати своїх батьків і користуватися батьківською турботою;
- не розлучатися з батьками всупереч їхньому бажанню;
- підтримувати контакт з обома батьками;
- на возз'єднання з сім'єю, що знаходиться в іншій державі;
- вільно залишати будь-яку країну і повертатися в свою країну;
- вільно висловлювати свої думки з усіх питань;
- свобода думки, совісті, релігії;
- свобода асоціацій і мирних зібрань;
- на повну інформацію, що сприяє добробуту дитини;
- на користування послугами системи охорони здоров'я;
- користуватися благами соціального забезпечення;
- на освіту;
- на відпочинок і розваги;
- на захист від економічної експлуатації;
- на захист від незаконного зловживання наркотичними засобами, психотропними речовинами, від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень;

- на гуманне поводження, на захист від незаконного та довічного позбавлення волі для дітей, що знаходяться у конфлікті із законом.

Каталог прав дитини, що містить Конвенція, базується на наступних принципах:

- принцип благополуччя дитини означає, що в усіх діях стосовно дітей, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.
- принцип рівності означає, що всі діти, незалежно від кольору шкіри, статі, етнічного походження, є рівними перед законом.
- принцип поваги прав та відповідальності обох батьків означає, що держава поважає автономію сім'ї та втручається лише у разі обґрунтованої необхідності.
- принцип допомоги з боку держави означає, що держава зобов'язана підтримувати і надавати соціальну допомогу сім'ям, особливо тим, які її потребують.

Конвенція – це не стільки перелік прав дитини, скільки всеосяжний список зобов'язань, що держави готові визнати у відношенні дитини. Ці зобов'язання можуть бути прямими, наприклад надання можливості для утворення чи забезпечення належного здійснення правосуддя у відношенні до неповнолітніх, або непрямыми, даючи можливість батькам, іншим членам родини чи опікунам відігравати свої основні ролі і виконувати обов'язки вихователів і захисників.

Хоча Конвенція в загальному прогресивна, деякі її положення не задовольняють сучасників. Найбільш суперечливим положенням є заборона на заклик і вербування в збройні сили й участь у військових діях дітей у віці лише до 15 років. Це положення відповідає існуючим нормам гуманітарного права, однак більшість країн, а також ЮНІСЕФ і всі неурядові організації вважають, що це занадто низький віковий рівень.

Конвенція ООН про права дитини, яка є основним документом, що визначає правові стандарти у сфері захисту прав дитини, була ратифікована Україною 27 лютого 1991 року і набула чинності 27 вересня 1991 року.

Міжнародне співтовариство прийняло ще цілий ряд важливих документів у сфері захисту прав дитини. Так, на захист дітей від їх незаконного переміщення спрямована Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (2011 р.). Конвенція створює процедуру для забезпечення повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують, до країни постійного місця проживання. Україна приєдналася до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 11 січня 2006 року, а чинності Конвенція набула 1 вересня 2006 року.

Конвенція застосовується до будь-якої дитини, яка не досягла 16 років, та проживала в Договірній державі безпосередньо перед протиправним вивезенням за кордон.

Стаття 8 Конвенції надає будь-якій особі, установі (іншому органу), які стверджують, що дитина була вивезена або утримується з порушенням прав піклування, право звернутися з заявою про допомогу у забезпеченні повернення дитини. Конвенція встановлює своїм завданням відновлення status quo шляхом негайного повернення дітей, які були неправомірно вивезені, оскільки вирішувати будь-які суперечки стосовно місця проживання і опіки над дитиною мають юрисдикцію лише органи за місцем постійного проживання дитини.

Заяви відповідно до Конвенції направляються до Центральних органів, призначених державами-учасницями для виконання функцій, визначених Конвенцією. В Україні ці функції виконує Міністерство юстиції через свої територіальні управління юстиції.

Рішення про повернення дитини, або відмову у поверненні, приймає суд або компетентний орган, тієї Договірної держави, в якій дитина знаходиться внаслідок вивезення. В Україні таке рішення приймається судом.

Конвенції про контакт з дітьми (2003 р.) визначає загальні принципи, що застосовуються до контакту між дітьми та їхніми батьками, а також іншими особами, що мають сімейні зв'язки з дітьми. Передбачено також проведення відповідних запобіжних заходів та гарантій для забезпечення належного здійснення контакту й негайного повернення дітей після закінчення контакту, а також започаткування співробітництва між компетентними органами.

Ця Конвенція була ратифікована Верховною Радою України 20 вересня 2006 року. Тепер є певний механізм, який дозволяє вирішувати комплекс питань, пов'язаних з реалізацією права дитини на спілкування з одним із батьків, який проживає окремо, з іншими родичами (дідом, бабою, повнолітніми братами і сестрами).

Конвенція про контакт з дітьми забезпечує також додаткові можливості для реалізації права громадян України на спілкування з дітьми або особами, з якими їх пов'язують родинні стосунки, і які проживають за кордоном.

На захист прав дітей спрямована також **Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми** (1980 р.), яка була розроблена в рамках Ради Європи і ратифікована Законом України від 6 березня 2008 рік. Положення Конвенції дозволяють вирішувати різні питання пов'язані з опікою над дітьми.

Конвенція надає можливість запровадити заходи, які забезпечують широке визнання та виконання рішень стосовно опіки над дитиною, гарантувати права доступу батьків до дитини, що є нормальним наслід-

ком права на опіку, забезпечувати належне вирішення проблем, що виникають у випадках, коли дітей неправомірно переміщують через державний кордон, а також запровадити механізми для поновлення опіки над дітьми у випадках її свавільного припинення, що сприятиме посиленню захисту дітей, та встановленню правового співробітництва між компетентними органами держав, що підписали цей документ.

Застосування положень Конвенції при визнанні і виконанні рішень стосовно опіки над дітьми і використання передбачених нею механізмів дозволяє максимально перешкоджати неправомірному переміщенню дітей через державні кордони та поновлювати порушені права опіки.

Метою **Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей (1996 р.)** є сприяння застосуванню зазначених вище Конвенцій. Конвенція дозволяє визначити:

- обсяг повноважень державних органів стосовно вжиття заходів захисту дитини, які є необхідними у конкретному випадку,
- вибір права, яке застосовують держави при вирішенні питань, пов'язаних із захистом особи або майна дитини,
- порядок виконання заходів, які було вжито іншою державою з метою захисту особи або майна дитини,
- зобов'язання кожної з Договірних держав призначити Центральний орган, функції та обов'язки таких Центральних органів, а також дії держав з метою виконання положень Конвенції.

Конвенція охоплює питання захисту дітей, батьківської відповідальності, опіки, зокрема, право визначати місце проживання дитини, а також права на спілкування, піклування та аналогічних інститутів, влаштування дитини в прийомну сім'ю або в установи опіки і піклування,

нагляду з боку державного органу за дитиною, яка перебуває під опікою, а також вжиття заходів з метою захисту особи або майна дитини.

Верховна Рада України прийняла Закон України про приєднання до Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 14 вересня 2006 року.

Важливою складовою регіонального захисту прав дітей є Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996 р.). Її метою є підтримка прав дітей, забезпечення надання їм процесуальних прав та полегшення застосування ними цих прав шляхом забезпечення того, щоб діти особисто або через інших осіб чи органи були поінформовані та допущені до участі у розгляді судом справ, що їх стосуються.

Відповідно до положень Конвенції визначаються процесуальні заходи, що мають вживатися державами для сприяння здійсненню прав дітей при розгляді судом сімейних справ, зокрема тих, що пов'язані зі здійсненням батьками своєї відповідальності, визначення місця проживання дитини і доступу, – з метою найкращого врахування думки та інтересів дитини.

Дитині надається право самостійно клопотати про призначення їй представника, у тих випадках, коли законні представники не можуть (не мають право) представляти інтереси дитини.

Серед інших можливих процесуальних прав Конвенція передбачає надання дитині права клопотати про одержання допомоги від відповідної обраної ним особи у висловленні своєї думки та про призначення окремого представника, у відповідних випадках – адвоката; призначити свого представника; здійснювати деякі або всі права сторони у процесі.

Процесуальні права здійснюються з урахуванням віку дитини та її рівня розвитку, що має бути достатнім для розуміння, і визначаються згідно національного законодавства.

Крім того, положення цієї Конвенції деталізують роль і розширюють можливості суду при розгляді справ у випадках, коли потрібно захистити права дитини. Під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення суд має визначити, чи має він достатньо інформації для прийняття рішення в найвищих інтересах дитини, і у разі потреби одержати додаткову. Крім того, суд має упевнитися в тому, що дитина отримала всю відповідну інформацію. У відповідних випадках суд має проконсультувати дитину безпосередньо або через відповідні служби у справах дітей, якщо це явно не суперечить найвищим інтересам дитини, а також надати можливість дитині висловити свою думку, і головне приділити належну увагу цій думці.

При розгляді справ, що стосуються дитини, суд має повноваження самостійно вживати заходів у встановлених внутрішнім законодавством випадках, коли благополуччю дитини загрожує серйозна небезпека, самостійно визначити доцільність призначення дитині представника.

Також Конвенція вирішує питання, пов'язані з участю представників у справах щодо дітей. Представник, якщо його дії не суперечать найвищим інтересам дитини надає дитині всіляке сприяння у вигляді відповідної інформації, роз'яснення, а також з'ясовує думку дитини щоб довести її до відома суду. Європейську конвенцію про здійснення прав дітей ратифіковано Законом України від 3 серпня 2006 року.

Існуючий у світі інститут аліментів дає можливість забезпечити матеріально дитину коштом батьків, які відмовляються від їх добровільного утримання. Цій меті слугують положення Конвенції про стягнення аліментів за кордоном (1956 р.). Її метою є спрощення стягнення аліментів у випадках, коли позивач і відповідач проживають у різних державах. Конвенція врегульовує механізм передачі прохання про стягнення аліментів з відповідача, передачу судових рішень у договірну державу, в якій прий-

мається рішення про виконання. Україна приєдналась до Конвенції про стягнення аліментів за кордоном 19 жовтня 2006 року.

Питання про стягнення аліментів порушується фізичною особою на своє утримання або на користь іншої особи, а також юридичною особою, що має право порушувати питання про стягнення аліментів на дитину або іншу особу в установлених законодавством випадках, або належним чином уповноваженим представником відповідної особи.

В Україні заінтересована особа може звернутись до Міністерства юстиції України або територіального управління юстиції за місцем проживання для отримання повної інформації щодо пакету документів для вирішення питання про стягнення аліментів на території іноземної держави, яка є учасницею зазначеної Конвенції.

З 1 серпня 2008 року для України набула чинності Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання (1973 р.). Вона надає змогу визнавати та виконувати судові рішення про стягнення аліментів, винесені в Україні, на території інших держав-учасниць Конвенції.

Конвенція дозволяє визнавати і виконувати рішення про стягнення аліментів, винесених в інших державах, незалежно від того, рішення це суду чи адміністративного органу. Зобов'язання по утриманню можуть виникати з сімейних відносин, материнства, батьківства, шлюбу або родинних зв'язків.

Отже, права дитини як окрема категорія прав людини набули й набувають подальшого юридичного закріплення, базуючись на необхідності особливого ставлення, з урахуванням фізіологічних і психологічних особливостей, потреб дитини у міжнародних нормативно-правових актах. Вони також визначають механізми захисту прав дітей.

2. ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Процес соціального-правового захисту дітей в Україні від імені держави забезпечують:

- народні депутати України;
- Президент України;
- Кабінет Міністрів України;
- суди загальної юрисдикції;
- прокуратура;
- адвокатура і нотаріат;
- структурні підрозділи Міністерства молоді та спорту України;
- структурні підрозділи Міністерства соціальної політики України;
- структурні підрозділи Міністерства охорони здоров'я України;
- структурні підрозділи Міністерства внутрішніх справ України;
- структурні підрозділи Міністерства культури України;
- структурні підрозділи Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань;
- виконавчі комітети органів місцевого самоврядування у частині реалізації делегованих повноважень державної виконавчої влади.

Основні засади охорони дитинства та державну політику у цій сфері визначає Верховна Рада України шляхом затвердження відповідних загальнодержавних програм.

Проведення державної політики щодо охорони дитинства, розробку і здійснення цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей, підтримки сімей з дітьми, координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади у цій сфері забезпечує Кабінет Міністрів України. Щорічно він звітує Вер-

ховній Раді України про стан демографічної ситуації в Україні, становище дітей та тенденції його змін у ході впроваджених соціально-економічних перетворень.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції, визначеної законом, забезпечують:

- проведення державної політики у сфері охорони дитинства, розроблення і здійснення галузевих та регіональних програм поліпшення становища дітей, підтримки сімей з дітьми, вирішення інших питань у цій сфері;
- розвиток мережі навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку і оздоровлення дітей, зміцнення їх матеріально-технічної бази;
- вирішення питань щодо забезпечення прав дітей, встановлення опіки і піклування, створення інших передбачених законодавством умов для виховання дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів дітей;
- організацію безкоштовного харчування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються у спеціальних і інклюзивних класах, та учнів 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»;
- можуть забезпечувати пільговий проїзд учнів, вихованців, студентів до місця навчання і додому у порядку та розмірах, визначених

органами місцевого самоврядування, та передбачати на це відповідні видатки з місцевих бюджетів;

- вирішення питань про надання пільг та державної допомоги дітям та сім'ям з дітьми відповідно до законодавства;
- контроль за дотриманням в ігрових залах, комп'ютерних клубах, відеотеках, дискотеках, інших розважальних закладах та громадських місцях правопорядку та етичних норм стосовно дітей;
- вжиття інших заходів щодо охорони дитинства, віднесених до їх компетенції законодавством України.

Інші органи виконавчої влади в межах своїх повноважень:

- подають Кабінету Міністрів України пропозиції щодо вдосконалення положень законодавства, які стосуються забезпечення захисту прав дітей;
- подають висновки до проектів законодавчих актів із зазначених питань;
- надають засобам масової інформації, громадськості та особам чи органам, які займаються вирішенням питань захисту дітей, загальну інформацію про забезпечення захисту прав дітей.

У порядку, встановленому законодавством, трудові колективи, благодійні та інші громадські організації, фізичні особи можуть брати участь у забезпеченні реалізації заходів з охорони дитинства, поліпшення становища дітей, створення розвиненої системи сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та патронату над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, розвитку послуг з підтримки батьків або осіб, які їх замінюють, заходів, спрямованих на забезпечення відповідних умов для виховання, освіти, всебічного гармонійного культурного і фізичного розвитку дитини.

Конституцією України гарантовано такі права дітей: на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), правовий захист, матеріальну і моральну підтримку державою материнства і дитинства (ст. 24), на свободу об'єднання у політичні партії громадські організації для здійснення своїх прав і свобод (ст. 36), на соціальний захист у разі втрати годувальника (ст. 46), на житло (ст. 47), на достатній життєвий рівень (ст. 48), на охорону здоров'я (ст. 49), на освіту (ст.53).

Основним і природним середовищем проживання дитини є сім'я. Конституційні засади сімейної політики визначені у статтях 51 і 52 Конституції України. Відповідно них батьки зобов'язані утримувати дітей, а сім'я, дитинство, материнство охороняються державою. Діти визнані рівними у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

Важливе місце займають у системі механізму соціального захисту дітей займає діяльність Верховної Ради України. Вона приймає закони, постанови, проводить парламентські слухання. Серед найважливіших нормативно-правових актів, що визначають права дітей в Україні та механізм їх захисту, виділимо наступні: Сімейний кодекс України (2002 р.), закони України «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001 р.), «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.), «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (1998 р.), «Про запобігання і протидію домашньому насильству» (2018 р.), «Про соціальні послуги» (2019 р.), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.), «Про держа в ну допомогу сім'ям з дітьми» (1992р.), «Про державну соціальну до помогу особам з інвалідністю з дити-

нства та дітям з інвалідністю» (2001 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про професійну (професійно-технічну) освіту» та ін.

Головним нормативно-правовим документом у сфері захисту прав дитини є Закон України «Про охорону дитинства». Під соціальним захистом дітей у цьому Законі розуміється система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав. Закон виділяє основні права дитини:

- право на життя та охорону здоров'я;
- право на достатній життєвий рівень;
- право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації;
- право на захист від усіх форм насильства.

Ці права дітей, а також механізми їх захисту конкретизовані в інших законах України та інших нормативно-правових актах.

Відповідно до українського законодавства, система заходів щодо охорони дитинства в Україні включає:

- визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних та соціальних засад щодо охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий і соціальний захист дітей, приведення його у відповідність з міжнародними правовими нормами у цій сфері;
- забезпечення належних умов для гарантування безпеки, охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в

сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності;

- проведення державної політики, спрямованої на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства;
- встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди.

Законом України **«Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»** передбачена система соціального захисту дітей. Під нею розуміється комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки.

Також в Законі визначено систему соціальної профілактики, як вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях. Передбачено виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді.

Визначено напрямки соціальної профілактики в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі – комплексні заходи, спрямовані на запобігання сімейному неблагополуччю, соціальному сирітству, насильству в сім'ї та жорсткому поводженню з дітьми, найгіршим формам дитячої праці, системний облік і догляд за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки, інформаційно-просвітницьку, пропагандистську роботу в сім'ях, серед дітей та молоді за місцем проживання, навчання або роботи, спрямованої на форму-

вання в особистості стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя.

Соціальне обслуговування родини та дітей сьогодні є складовою частиною нового напрямку соціальної політики що гарантує соціальний захист дітей. Суть цього обслуговування – адресна допомога на індивідуальному рівні у вирішенні життєвих проблем, починаючи з виплати грошової допомоги до надання психологічної, юридичної, соціально-побутової, одночасно з навчанням здатності актуалізувати внутрішній потенціал самопомоги.

Закон України **«Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»**, виходячи з Конституції України та Конвенції ООН про права дитини, визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку.

Для його виконання були створені в системі державних органів структури:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;

- спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

У здійсненні соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей беруть участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни.

Останнім часом з'явилося таке негативне явище як булінг – цькування учасників освітнього процесу, яке полягає у різних формах насильства щодо неповнолітньої особи. Верховна Рада України 18 грудня 2018 року прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу», який вперше визнає юридично поняття булінгу в українському законодавстві та передбачає відповідальність не тільки за вчинення, але й за приховування випадків булінгу.

Слід враховувати, що важливим є не лише дотримання особистих прав дитини, але й виконання батьками своїх обов'язків по матеріальному утриманню дитини. Це, зокрема, виявляється в забезпеченні неповнолітньої дитини мінімально з боку батьків необхідними благами, що потрібні для її життя та виховання. Законодавче закріплення цих обов'язків у Сімейному кодексі України спрямоване для забезпечення захисту життя та здоров'я дитини, адже самотійно дитина, як правило, нездатна забезпечити собі принаймні мінімальний рівень проживання.

На засіданнях Верховної ради України крім нормотворчої діяльності проходять також парламентські слухання. Постановою «Про рекомендації парламентських слухань на тему «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист», які відбулись 12 жовтня 2016 р. та Постановою «Про стан соціального захисту дітей та невідкладні захо-

ди, спрямовані на захист прав дитини в Україні» 17 січня 2020 р. парламент України визнав, що в державі має місце накопичення проблемних питань у сфері забезпечення та захисту прав дитини. Частково вони пов'язані із збройним конфліктом на сході України. Зазначено також, що реформування базових процедур і структур із забезпечення та дотримання прав дітей відбувається безсистемно.

У зв'язку з цим визначенні завдання щодо покращання ситуації у сфері захисту прав дітей Кабінету Міністрів України, профільним міністерствам (Міністерству соціальної політики, Міністерству освіти і науки України, Міністерству охорони здоров'я України, Міністерству юстиції України), Національній поліції України, органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським, районним державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування, офісу Генерального прокурора, Верховному Суду України. Звернуто увагу на необхідність ефективного виконання центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги повноважень у сфері захисту прав дітей, у тому числі щодо права дитини на самостійне звернення до суду. Акцентовано на необхідності посилити контроль за дотриманням прав і свобод дітей, які утримуються у слідчих ізоляторах та виховних колоніях, насамперед за забезпеченням їхньої безпеки.

Кабінет Міністрів України у межах своїх повноважень відповідає за реалізацію державної політики у сфері захисту прав дитини. Уряд приймає важливі документи, що визначають конкретні механізми реалізації прав дітей. Постанови уряду затверджують порядок виплат всіх видів допомог на дітей, які існують в Україні. Так, допомоги, передбачених Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» – соціальної допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, народженням дитини, усиновленням, отримання одноразової допомоги «пакунок малюка», допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, допомоги на дітей одиноким матерям, допомоги на дітей, хворих на тяжкі

тощо регулюються постановою КМУ від 27.12.2001 р. «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми».

Допомоги, що надаються малозабезпеченим сім'ям, регулює постановою КМУ від 24.02.2003 р. «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям».

Допомога дітям з інвалідністю, допомога на догляд дитини з інвалідністю регулюються постановою КМУ від 03.02. 2021 р. «Деякі питання призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю».

Для контролю за забезпеченням прав дітей на місцях урядом прийнято **Типове положення про комісію з питань захисту прав дитини** (постанова КМУ від 24.09.2008 р.). Основним завданням комісії є сприяння забезпеченню реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, сімейне виховання та всебічний розвиток. Комісія, відповідно до покладених на неї завдань:

- затверджує індивідуальний план соціального захисту дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування;
- розглядає питання щодо:
 - ✓ подання службою у справах дітей заяви та документів для реєстрації народження дитини, батьки якої невідомі;
 - ✓ доцільності підготовки та подання до суду позову чи висновку органу опіки та піклування про позбавлення, поновлення батьківських прав, відібрання дитини у батьків без позбавлення батьківських прав;
 - ✓ вирішення спорів між батьками щодо визначення або зміни прізвища та імені дитини, щодо визначення місця проживання

дитини, щодо участі одного з батьків у вихованні дитини та визначення способів такої участі;

- ✓ визначення форми влаштування дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування;
 - ✓ доцільності встановлення, припинення опіки, піклування;
 - ✓ стану утримання і виховання дітей у сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу та виконання покладених на них обов'язків;
 - ✓ стану збереження майна, право власності на яке або право користування яким мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування;
 - ✓ розгляду звернень дітей щодо неналежного виконання батьками, опікунами, піклувальниками обов'язків з виховання або щодо зловживання ними своїми правами;
 - ✓ надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів;
 - ✓ забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, сімейне виховання та всебічний розвиток;
- розглядає питання щодо обґрунтованості обставин, за яких відсутні можливості для здобуття дитиною повної загальної середньої освіти за місцем проживання (перебування), та приймає рішення про доцільність влаштування дитини до закладу охорони здоров'я, загальної середньої освіти (у тому числі спеціальної та спеціалізованої), іншого закладу або установи (незалежно від форми власності та підпорядкування), в яких проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, за заявою батьків із визначенням строку її перебування в закладі;
 - інші повноваження.

Актуальною проблемою залишається реалізація в Україні положень Конвенції ООН про права дитини. З метою дотримання взятих на зобов'язань по цьому документу уряд України у 2018 р. затвердив чергову Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року».

Таким чином в Україні йде процес створення нормативно-правової бази, яка гарантує дотримання прав дитини, формуються механізми їх захисту відповідно до міжнародних договорів у цій сфері.

3. ДИТЯЧИЙ ОМБУДСМЕН В МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ

Омбудсмени з прав дитини виникли порівняно нещодавно. Значною мірою цьому сприяли Декларація прав дитини та Конвенція з прав дитини, які сприяли більш широкому та глибокому розумінню прав дитини, усвідомленню необхідності створення механізмів для здійснення контролю за їх дотриманням. Саме до таких механізмів належить і інститут незалежних уповноважених (омбудсменів) з прав дитини.

У світі, залежно від способу легалізації, сьогодні склалося чотири основні моделі омбудсмена із прав дітей:

- запроваджені спеціальним актом парламенту;
- створені через законодавство про соціальний захист дітей;
- запроваджені в рамках існуючих державних органів;
- ті, що створені та діють на базі незалежних урядових організацій (НУО).

Незважаючи на деякі відмінності, всі існуючі моделі дитячих омбудсменів зосереджені виключно на питаннях забезпечення прав дитини.

У діяльності омбудсменів з прав дитини виділяють такі основні функції:

- 1) захист прав конкретної дитини і представництво її інтересів;
- 2) розслідування справ за індивідуальними скаргами дітей;
- 3) спостереження за здійсненням законодавства, що стосується захисту інтересів дітей;
- 4) внесення рекомендацій до державних органів про зміни законодавства у сфері охорони прав дітей;
- 5) сприяння підвищенню інформованості про права дитини як самих дітей, так і дорослих;

- 6) діяльність як посередника у випадках виникнення конфліктів між дітьми і батьками;
- 7) представлення доповідей про виконану роботу і про положення справ з питань дотримання прав дітей.

Функції та повноваження цих спеціалізованих омбудсменів у різних країнах мають свої особливості. Наприклад, у Фінляндії омбудсмен виступає виключно як захисник за індивідуальними скаргами, що подаються або самими дітьми, або від їх імені. У Норвегії уповноважений з прав дитини поряд із захистом інтересів окремих дітей представляє інтереси норвезьких дітей у цілому. Шведський омбудсмен не має повноважень із розгляду конкретних справ і працює у напрямі зміцнення і розширення прав та інтересів усіх дітей.

Розглянемо кожну з визначених моделей більш докладно.

Перша модель – запровадження інституту омбудсменів з прав дитини спеціальним актом парламенту. Така модель існує у багатьох країнах світу, зокрема, у Скандинавських країнах, Коста-Риці, Перу, Гватемалі, Люксембурзі та інших. Головною метою омбудсмена за цією моделлю є захист інтересів дітей, моніторинг умов, у яких вони живуть. Омбудсмен надає консультаційні та правозахисні послуги для дітей з усіх галузей права, за винятком справ, де йдеться про конфлікти в сім'ї або які вже перебувають у стані судового розгляду. Він має право доступу до всіх документів з усіх справ, що стосуються дітей і розглядаються органами державної влади, а також право доступу до державних установ. За роки свого існування інститут омбудсмена розвинув тісні контакти з політичними партіями, місцевими органами влади, засобами масової інформації та незалежними урядовими організаціями.

Друга модель передбачає створення інституту омбудсменів з прав дитини через законодавство про соціальний захист дітей. Така модель набула поширення у таких країнах, як Нова Зеландія, Австралія та ін.

Так, у Новій Зеландії у 1989 р. згідно з актом «Про дітей, молодь та сім'ю» було створено Бюро Уповноваженого з прав дитини. Ця структура фінансується виключно за рахунок державних коштів, але функціонує незалежно від уряду. До повноважень Уповноваженого входить як проведення розслідувань індивідуальних справ дітей, так і сприяння покращенню умов їх життя, окрім усього іншого і шляхом моніторингу законодавства та політики, які стосуються дітей, проведення досліджень та підвищення рівня поінформованості суспільства про становище дітей у країні.

Третя модель – створення інституту омбудсмена в рамках вже існуючих державних органів. Ця модель притаманна таким державам, як Канада, Бельгія, Данія, Німеччина. У Канаді існує Бюро Омбудсмена. У 1987 р. у цьому бюро було створено нову посаду – заступника Омбудсмена у справах дітей та молоді, обов'язками якого є вивчення постанов уряду, які стосуються дітей, моніторинг за поширенням їх дії, підтримка зв'язків із регіональними та місцевими структурами, що працюють в інтересах дітей, а з 1993 р. – представництво інтересів дітей.

Четверта модель – омбудсмени, які створені незалежними урядовими організаціями. Слід відмітити, що у багатьох країнах світу існують неурядові організації, що розвивають та просувають права дитини та проводять консультації з цього питання. Така модель існує у таких країнах, як Фінляндія та Ізраїль.

У Фінляндії у 1981 р. Мантерхеймська Ліга соціального захисту дітей запровадила офіс омбудсмена у справах дітей з метою забезпечити дітей та молодь прямим інформаційним каналом та іншою необхідною допомогою. Омбудсмен надає різні послуги, починаючи із забезпечення юридичних консультацій та закінчуючи представленням інтересів дітей у суді. Але як нестатутна організація, омбудсмен не має офіційного статусу – ні права вимагати оприлюднення документів, ні проводити

розслідування за відсутності індивідуальної скарги від дитини. У той же час може направляти скарги омбудсмену парламенту Фінляндії або Канцлеру з питань юстиції, а у випадку надходження скарг про серйозні порушення – Європейській Комісії з прав людини. Омбудсмен також надає консультації дітям за телефоном.

В Ізраїлі з 1990 р. був запроваджений омбудсмен у справах дітей та молоді незалежною урядовою організацією, як Національна Рада у справах дітей. Омбудсмен у справах дітей та молоді розглядає скарги про порушення прав дітей, демонструючи себе як захисник дітей. Важливою складовою діяльності є надання рекомендацій уряду з метою внесення змін до законодавства та політики щодо захисту прав дітей, інформування спеціалістів у галузі освіти про права дітей, шляхи їх захисту, проблеми, що існують у цій сфері, тощо.

У багатьох країнах світу одночасно з національним омбудсменом працюють і самостійні регіональні омбудсмени, або функціонують територіальні органи (представники).

Наявність регіонального та місцевого дитячого омбудсмена має беззаперечні переваги, бо вони забезпечують для дитини полегшену процедуру самостійного звернення по допомогу без посередництва дорослих. Будучи найбільш наближеним до дитини, регіональний омбудсмен має можливість оперативно реагувати на факти порушення прав дитини, особисто беручи участь у відновленні її прав, залучаючи до цього також необхідних спеціалістів та експертів.

В Україні відповідно до ст. 101 Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, у тому числі і дітей, здійснює Уповноважений Верховної Ради з прав людини. У його щорічних звітах є окремий розділ – «Захист прав дітей».

Дитячий омбудсмен в Україні з'явився у 2011 р., коли Указом Президента України «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини» було встановлено, що здійснення Президентом України повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини забезпечується Уповноваженим Президента України з прав дитини. Цим же Указом було затверджено Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини. З 2014 р. цю посаду займає Микола Кулеба.

Основними завданнями Уповноваженого Президента України з прав дитини є:

- постійний моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері;
- внесення Президентіві України пропозицій щодо підготовки проєктів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини;
- здійснення заходів, спрямованих на захист і відновлення порушених прав та законних інтересів дитини, інформування громадськості про такі заходи та їх результати;
- підготовка заходів за участю Президента України, у тому числі міжнародного характеру, з питань, що стосуються дітей;
- здійснення заходів щодо налагодження взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав та законних інтересів дитини.

Хоча Уповноважений Верховної Ради з прав людини і Уповноважений Президента з прав дитини приділяють питанням захисту дітей значну і різноманітну увагу, в той же час сьогодні все активніше обговорюється питання щодо створення в Україні самостійного інституту Уповноваженого з прав дитини.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які міжнародні документи визначають правовий статус дитини в сучасному світі?
2. Учасником який міжнародних угод, що стосуються прав дітей, є Україна?
3. Які права дитини передбачені Конвенцією ООН про права дитини?
4. Які механізми захисту прав дитини передбачені Європейською конвенцією про здійснення прав дітей?
5. Які інституції в Україні забезпечують процес соціально-правового захисту дітей?
6. Яка роль Верховної Ради України у забезпеченні прав дитини?
7. Які функції органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо захисту прав дітей?
8. Які права дитини гарантовані у Конституції України?
9. Які закони України становлять вітчизняну правову базу захисту прав дитини?
10. Які основні права дітей заявлені у Законі України «Про охорону дитинства»?
11. Що передбачає система заходів щодо охорони дитинства в Україні відповідно до Закону України «Про охорону дитинства»?
12. Яка роль соціальної профілактики у забезпеченні захисту дітей?
13. Які органи і служби здійснюють захист прав дітей відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»?
14. Яка роль Кабінету Міністрів України у системі захисту прав дитини в Україні?

15. Які повноваження комісії з питань захисту прав дитини на місцях?
16. Які існують моделі дитячих омбудсменів у світі? Дайте їх характеристику.
17. Коли в Україні з'явився дитячий омбудсмен? Які завдання він виконує?

Тема 7. ЗАХИСТ ВІД БІДНОСТІ: СВІТОВІ СТАНДАРТИ І ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

План

1. Міжнародні підходи до проблеми бідності
2. Політика подолання бідності в Україні.
3. Механізми захисту бідного населення в Україні.

Використана література:

1. Авчухова А.М. Використання європейського досвіду подолання бідності в Україні. *Стратегічні пріоритети*. Київ, 2011. №3. С. 90-95.
2. Андрієнко І.С. Європейська соціальна хартія як джерело європейських міжнародних соціальних стандартів у сфері подолання бідності. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса, 2014. №1. С. 78-81.
3. Клевчік Л.Л. Шляхи подолання проблеми бідності в сучасних глобалізаційних умовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Економіка. Острог, 2018. №11. С. 9-13.
4. Красун А., Турчин Я. Бідність в Україні та шляхи її подолання. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2008. Вип. 20. С. 81-85.
5. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 листопада 1992 року №2811-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-12> (дата звернення 11.04.2021).
6. Про державну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року №1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>. (дата звернення 13.04.2021).
7. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Постанова КМУ від 27 грудня 2001 р. №1751. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення 14.04.2021).
8. Щодо шляхів подолання бідності працюючого населення : Аналітична записка відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень (січень 2019 р.). URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111Analyt_Zapyska_Prokoriy-7fdd8.pdf (дата звернення 20.04.2021).

1. МІЖНАРОДНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ

Проблема бідності завжди супроводжувало людство. Більша частина історії людської цивілізації – це протистояння між бідним і багатими, пошуки кращими мислителями шляхів побудови справедливого суспільства, де не буде місця бідності. Це, зрештою, і практичні експерименти ХХ ст. з побудови спільноти рівних людей, де рівність виявлялась у бідності більшої частини населення.

На початку ХХІ ст. проблема бідності залишається актуальною і заважає подальшому поступу людства вже у глобальному масштабі. Міжнародною спільнотою визнано, що життя в бідності може призвести до:

- ізоляції від сім'ї та друзів;
- почуття безсилля і неможливості приймати рішення, які впливають на щоденне життя;
- відсутності знань про доступну підтримку і послуги;
- проблем задоволення основних насущних потреб, в тому числі забезпеченні гідним житлом, медичним обслуговуванням і навчанням у школі та можливістю отримувати освіту впродовж всього життя;
- життя в небезпечному районі з високим рівнем злочинності та насильства, у несприятливих умовах навколишнього середовища або у віддаленому і ізольованому сільському районі;
- відсутності можливості сплачувати за комунальні послуги та воду, тепло і електроенергію або купувати здорову їжу і новий одяг та користуватися громадським транспортом;
- відсутності можливості дозволити купити собі ліки або відвідувати стоматолога;
- життя без будь-яких заощаджень або резервів на випадок таких кризових ситуаціях, як безробіття або хвороба;

- ризику незаконної експлуатації і примусової роботи;
- ризику піддатися проявам расизму і дискримінації;
- відсутності можливості брати участь у нормальному соціальному житті та дозволяти собі такий відпочинок та розваги.

Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш серед пріоритетів діяльності цієї організації на 2021 р. серед інших визначив боротьбу з пандемією бідності і нерівності. Зазначено, що понад 70% населення світу живе в умовах економічної нерівності, що дедалі поглиблюється. Ситуація погіршується також у зв'язку з пандемією COVID-19, яка особливо вплинула на вразливі і маргіналізовані шари суспільства. Сучасна людська спільнота повинна змінити світ, керуючись принципами дбайливого ставлення до людини.

Міжнародна спільнота виробила ряд документів, які спрямовані на захист від бідності. У **Загальній декларації прав людини** (1948 р.) ряд положень спрямованні на убезпечення людини від ризику бідності. Зазначено зокрема, що кожна працююча людина має право на справедливий винагороду за свою працю, яка забезпечить їй гідне існування для себе та своєї сім'ї і за необхідності може бути доповнена іншими засобами соціального забезпечення (ст. 23).

Кожна людина (тут уже не залежить від того, чи вона працююча) має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримки добробуту її самої та її сім'ї, та право на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості або іншого випадку втрати засобів до існування (ст. 25).

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1966 року, зазначає, що права, проголошені в пакті, впливають з властивої людській особі гідності, а ідеал людської особи, вільної від страху та нужди, можна

здійснити лише за наявності таких умов, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами. Серед переліку конкретних прав виділимо ті, які мають захистити людину від бідності: права на працю (ст. 6), права кожного на справедливі і сприятливі умови праці (ст. 7), право на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст. 9), право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї (ст. 11).

Згідно зі ст. 2 Пакту, держави, які приєдналися до нього, зобов'язувалися в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходи щодо забезпечення поступового здійснення визначених у цьому документі прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, ухвалення законодавчих актів.

Для контролю за здійсненням прав, передбачених пактом, у рамках ООН з 1985 р. діє **Комітет з економічних, соціальних і культурних прав**, що розглядає доповіді держав про їхню діяльність по дотриманню положень Пакту.

Враховуючи неподільність, взаємопов'язаність і взаємозалежність прав, всі права людини є важливими для подолання бідності. Визнано, що необхідно приділяти особливу увагу наступним правам людини, при плануванні політики, спрямованої на подолання бідності:

- право на охорону здоров'я;
- право на гідну працю;
- право на достатнє харчування;
- право на забезпеченість житлом;
- право на особисту безпеку;
- право з'являтися без сорому в публічних місцях;
- право рівного доступу до правосуддя.

Першим міжнародним інструментом, у якому пропонується підхід, розроблений на основі прав людини, спрямований на розвиток людини й боротьбу з бідністю, є **Декларація про право на розвиток**, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1986 році. У цьому документі пропонується підхід, розроблений на основі прав людини, спрямований на розвиток людини і боротьбу з бідністю. Розвиток людини визначається різностороннім соціальним, культурним і політичним процесом, спрямованим на постійне підвищення добробуту всього населення і кожного на основі їх активної, вільної і конструктивної участі у розвитку благ та їх справедливому розподілі. Державам поставлено не лише у право, але й в обов'язок здійснювати відповідну національну політику розвитку.

Декларація про право на розвиток вважає ліквідацію бідності важливим елементом у просуванні та реалізації розвитку людини, як одного з прав людини. Це право розглядається як поєднання різних прав – на харчування, доступ до медичних послуг, на освіту, на забезпечення житлом та інших економічних, соціальних, культурних, цивільних і політичних прав. Щоб вийти з бідності, необхідно підвищити потенціал людини, гарантувавши їй ці права.

В цілому у нормативній практиці ООН підкреслюється 4 основних прояви бідності:

- коротка тривалість життя;
- низька професійно-освітня підготовка;
- відсутність економічної основи для нормального життя (наприклад, відсутність/недоступність таких елементарних благ, як чиста питна вода, медичні послуги, якісне харчування);
- усунення від суспільного життя.

У наступних міжнародних документах відзначається тісний зв'язок між бідністю і правами людини. На Всесвітній конференції з прав лю-

дини, яка відбулась у Відні 1993 р., прийнято два документи: **Віденська декларація та Програма дій**. Ці документи стверджують, що широко розповсюджена крайня бідність перешкоджає повному та ефективному виконанню прав людини. Її негайне скорочення і остаточна ліквідація повинні залишатися першочерговим завданням для міжнародного суспільства.

Крайня бідність і соціальна ізоляція визнані образою людської гідності. Поставлено завдання вжити термінових заходів для досягнення кращого усвідомлення бідності та її причин, включаючи ті, що пов'язані з проблемою розвитку людини, складнощами реалізації прав людей з найбідніших прошарків населення, викорінення крайніх злиднів та соціальної ізоляції, а також для забезпечення можливостей всім користуватись результатами соціального прогресу. Держави мають сприяти участі бідного населення у прийнятті рішень місцевих громад, докласти більше зусиль для заохочення бідного населення реалізовувати свої права, а також посилити боротьбу з крайніми злиднями.

У 1995 році Світовий саміт ООН з питань соціального розвитку у Копенгагені запровадив нові підходи щодо засобів досягнення цілей подолання бідності, розширення продуктивної зайнятості та соціального залучення. Прийнята на саміті **Копенгагенська Декларація** закликала світову спільноту сприяти соціальній інтеграції шляхом формування суспільств, які є стабільними, безпечними та справедливими. У цій Декларації також окремо зазначено, що викорінення бідності, повна зайнятість, гідна праця та соціальна інтеграція мають знаходити відображення у стратегічному плануванні на національному рівні.

У вересні 2000 року керівники світових країн прийняли **Декларацію цілей розвитку тисячоліття Організації Об'єднаних Націй**, закликаючи нації до міжнародного партнерства з метою ліквідації крайньої бідності до 2015 року і встановили цілі, які стали називатися «**Цілі розви-**

тку тисячоліття» (ЦРТ). Серед пріоритетних цілей розвитку міжнародна спільнота визнала і викорінення злиднів.

У вересні 2015 року у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку. Підсумковим документом Саміту **«Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р.»** було затверджено **17 Цілей сталого розвитку**. Першою ціллю визнано подолання бідності. Хоча від реалізації наступних цілей – подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці; забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх; забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат; скорочення нерівності також, виходячи із стратегічних положень **Декларації про право на розвиток (1986 р.)**, на пряму залежить подолання бідності.

Досягнення першої цілі сталого розвитку (подолання бідності) передбачає до 2030 року:

- ліквідувати крайню бідність для всіх людей в усьому світі;
- скоротити принаймні наполовину частку жінок, чоловіків і дітей різного віку, які живуть у бідності в усіх її проявах, згідно з національними визначеннями;
- упровадити на національному рівні належні системи і заходи соціального захисту для всіх, включаючи встановлення мінімальних рівнів, і досягти суттєвого охоплення бідних і уразливих верств населення;
- забезпечити, щоб усі чоловіки і жінки, особливо незаможні та вразливі, мали рівні права на економічні ресурси, доступ до базових

послуг, володіння і розпорядження землею та іншими формами власності, успадкованого майна, природних ресурсів, відповідних нових технологій і фінансових послуг, включаючи мікрофінансування;

- підвищити життєстійкість малозабезпечених і осіб, які перебувають в уразливому становищі, зменшити їх незахищеність і вразливість перед викликаними зміною клімату екстремальними явищами та іншими економічними, соціальними й екологічними потрясіннями і лихами;
- забезпечити мобілізацію значних ресурсів із найрізноманітніших джерел, у т. ч. на основі активізації співпраці в цілях розвитку, щоб надати країнам, які розвиваються, особливо найменш розвиненим країнам, достатні та передбачувані кошти для здійснення програм і стратегій з ліквідації бідності в усіх її формах;
- створити на національному, регіональному та міжнародному рівнях надійні стратегічні механізми, в основі яких стратегії розвитку, що враховують інтереси бідного населення і гендерні аспекти, задля сприяння прискореному інвестуванню в заходи з викорінення бідності.

Окремий сегмент стратегічного планування складають **національні стратегії подолання бідності**. Стратегічне планування такої спрямованості, результатом якої стали Стратегії подолання бідності у кожній окремій країні, було запроваджено Міжнародним Валютним Фондом (МВФ) та Світовим Банком (СБ) у 1999 році. Цей підхід визначав підходи до впровадження стратегій бідності, розроблених на національному рівні, для посилення взаємозв'язку між власними зусиллями країн щодо реалізації стратегій, донорською підтримкою та виконанням завдань розвитку для досягнення Цілей розвитку тисячоліття. Для України ініціативи МВФ і СБ особливо актуальні, оскільки ці міжнародні фундації

вже впродовж тривалого часу є основними донорами для вітчизняної економіки в цілому. Водночас, згідно звітів цих міжнародних інститутів, Україна вважається однією із найбідніших країн Європи (за даними СБ у 2019 році – 141 місце у світовому рейтингу ВВП на душу населення).

Боротьба з бідністю завжди належала до пріоритетів Європейського Союзу (ЄС). Рада Європи бореться з бідністю шляхом зміцнення соціальної згуртованості, а також запобігає та протидіє соціальній ізоляції. В **Римській угоді** 1957 року були визначені завдання сприяти високому рівню зайнятості і соціального захисту, сталому розвитку, досягнення високого рівня конкурентоспроможності, кращій якості життя й т.п.

Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод (1950 р.) покладена в основі діючого механізму захисту прав людини на нашому континенті. Вона є реально діючим правом, а не політичною декларацією. Громадяни країн, які підписали цю Конвенцію, мають право звертатись до Європейського суду з прав людини у випадку порушення своїх прав, від реалізації яких залежить гарантований рівень життя.

Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод (1950 р.), яка гарантує громадянські і політичні права людини, доповнюється **Європейською соціальною хартією**, прийнятою в 1961 році і переглянутою в 1996 році, яка гарантує соціальні та економічні права людини. Відповідно до статті 30, «кожна людина має право на захист від бідності та соціального відчуження». А тому визначені наступні кроки для реалізації цього права:

- а) у рамках загального й узгодженого підходу вживати заходів для надання особам, які живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження чи бідності, а також членам їхніх сімей ефективного доступу, зокрема, до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури та соціальної й медичної допомоги;

b) переглядати ці заходи з метою їх коригування в разі необхідності.

Впродовж 1975-1993 рр. у Західній Європі було впроваджено програму «Бідність-1», яка була розрахована на забезпечення більшості європейців достатніми ресурсами, необхідними для гідного життя. В **Амстердамській угоді** (1997 р.) поліпшення життя і відповідний соціальний захист визнані, з-поміж інших, фундаментальними принципами діяльності ЄС.

У 2005 році Європейська Рада прийняла спільну заяву щодо політики розвитку євроспільноти – **«Європейський консенсус із розвитку»**, у якій викорінення бідності визначено однією із головних цілей співробітництва в рамках ЄС.

У 2010 році, з метою розв'язання проблеми бідності країни ЄС офіційно проголосили Європейський рік боротьби із бідністю і соціальною ізоляваністю. У цьому ж 2010 році схвалено нову європейську стратегію економічного розвитку **«Європа-2020: стратегія розумного, сталого та інклюзивного зростання»**, у якій боротьба із бідністю знову визначається як один із головних пріоритетів. Відповідно цієї Стратегії для європейських країн пропонується здійснювати стратегічне планування у цьому напрямку на основі рамкової Європейської платформи подолання бідності. При цьому головними завданнями такого планування було передбачено формування нової комунікаційної і координаційної основи для боротьби з бідністю, розробка і впровадження програм підтримки соціальних інновацій для незахищених верств населення (відповідні освітянські проекти, створення нових робочих місць, вироблення принципів нової антидискримінаційної та міграційної політики і т.п.), оцінка систем соціального захисту на предмет їх стійкості до інтенсивних суспільних змін. На основі саме цієї Стратегії впродовж останнього десятиліття здійснюється планування та координація національних стратегій/планів соціального залучення та подолання бідності у ЄС.

Європейський Союз у 7 червня 2017 р. ухвалив **Стратегію співпраці з країнами, які розвиваються** з метою боротьби із бідністю в усьому світі. Відповідна стратегія ЄС узгоджена з прийнятим ООН **Порядком денним у галузі сталого розвитку до 2030 року**.

У ЄС програма подолання бідності наразі конкретизована у такі напрямки:

- вироблення ефективної політики зайнятості;
- модернізація системи соціального захисту;
- усунення перешкод у доступі до основних соціальних благ з особливою увагою до найбільш знедолених груп;
- боротьба з дитячою бідністю;
- подолання проблеми безпритульності;
- усунення різних форм дискримінації, забезпечення соціальної інтеграції для осіб із особливими потребами;
- запобігання надмірною заборгованості громадян перед кредиторами різних форм власності.

Проблема бідності – це складний багатоплановий механізм, причини виникнення якого мають як національний, так і міжнародний характер. На сучасному етапі неможливо знайти універсального вирішення цієї проблеми, яке можна було б застосувати на глобальному рівні. Механізми, розроблені міжнародними організаціями та закріплені у відповідних стратегічних документах наднаціонального рівня, мають різний фокус та застосовують різні інструменти та методи, проте вони мають спільний набір базових принципів щодо посилення координації та співробітництва з метою подолання бідності як найважливішого пріоритету глобальної співпраці.

Основне місце для вирішення проблем, які стосуються бідності, посідають програми для конкретних країн, які спрямовані на боротьбу з бідністю, і міжнародні зусилля на підтримку заходів, що вживаються на національному рівні, а також паралельне здійснення процесу створення міжнародних умов, що сприяють її вирішенню.

2. ПОЛІТИКА ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

Політику української держави у сфері подолання бідності визначають нормативно-правові акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, органів місцевого самоврядування.

Першу українську **Стратегію подолання бідності** (2001 р.) було затверджено Президентом України 15 серпня 2001 р. з метою зменшення масштабів бідності та усунення її найгостріших проявів. В країні відбулося офіційне визнання проблеми бідності. Зокрема, було встановлено значення терміну «бідність», єдиний відносний критерій віднесення різних верств населення до категорії «бідних», визначено основні напрямки та етапи подолання бідності до 2010 року. Базовими причинами бідності в Україні станом на початок нульових років ХХІ ст. було визначено різке зниження рівня життя населення, зменшення його платоспроможності, суспільне розшарування, зміни у структурі і величині доходів та витрат населення, суттєвий ріст безробіття.

Основними напрямками подолання бідності було декларовано:

- створення економічно-правових умов для збільшення доходів і зростання економічної активності працездатних громадян;
- підвищення ефективності соціальної підтримки найбільш вразливих груп населення шляхом реформування системи соціального захисту.

З метою реалізації Стратегії урядом і нацбанком розробляється та приймається Комплексна програма забезпечення реалізації Стратегії, що передбачала щорічне перезатвердження планів конкретних заходів, спрямованих на подолання бідності. На місцях розроблялися і виконувалися регіональні програми.

Загалом універсальними інструментами подолання бідності у місцевих умовах, які, власне, й становили соціально-економічний зміст більшості місцевих програм регіонального розвитку, стали:

- підвищення зайнятості населення і розвиток ринку праці;
- збільшення доходів від трудової діяльності;
- створення єдиної інформаційної системи соціального забезпечення;
- введення консолідованої системи адресної допомоги та соціальних послуг з перевіркою реального рівня життя;
- поліпшення житлових умов соціально вразливих верств населення;
- соціальна підтримка осіб із обмеженими фізичними властивостями;
- деполітизація сфери соціального забезпечення;
- переорієнтація соціальної сфери на активні методи забезпечення;
- вироблення соціального законодавства, ґрунтованого на соціальних нормативах;
- впорядкування системи освоєння ресурсів, спрямованих на соціальну сферу, вироблення програм залучення інвестицій, в т.ч. від міжнародних донорів, на інтенсифікацію технологічного прогресу, що, в свою чергу, має вплив на соціальну політику.

Свого часу деякі автори відзначали, що Стратегія взагалі була націлена на боротьбу лише із наслідками бідності, а не із її причинами. Як наслідок, не було застосовано ефективних механізмів подолання бідності, натомість пасивні методи соціальної політики (мізерна соціальна допомога малозабезпеченим верствам населення і т.п.) явно не продукували потрібний результат.

За десятиліття впровадження Стратегії подолання бідності рівень відносної бідності залишався стабільно високим (на рівні 24-27 %). Щоправда, вдалося дещо знизити рівень крайньої бідності (з 14,9 % до

11,2 %) і рівень бідності у сім'ях із малолітніми дітьми (з 43,8 % до 35,2 %), однак все ще залишилося невирішеним питання бідності у сільській місцевості (32,3 % порівняно із 20,2% у міському соціумі). Фактично не розв'язаною залишилась проблема охоплення бідного населення соціальною підтримкою (43 % бідного населення у 2010 році не отримували жодної адресної соціальної допомоги).

Тому на подолання бідності спрямовані були інші нормативні акти у часи реалізації вищезазначеної Стратегії, серед яких найпомітнішим став Указ Президента України від 26 жовтня 2010 р. «**Про невідкладні заходи з подолання бідності**», яким бідність було визначено однією із найболючіших суспільних проблем, що спричинює масштабні соціальні конфлікти, обмежує можливості людського розвитку, є загрозою суспільній єдності і національній безпеці. Подолання бідності декларовано одним із пріоритетів у реформуванні національної економіки.

Згодом 12 березня 2013 р. Указом Президента запроваджена **Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»**, метою якої була серія системних реформ з кінцевою побудовою сильної економіки, яка б забезпечувала відносно високий рівень життя громадян.

Кабінет Міністрів України постановою від 31 серпня 2011 р. затверджує нову **Державну цільову соціальну програму подолання та запобігання бідності на період до 2015 року**, метою якої проголошено зменшення кількості бідного населення серед працюючих, сімей з дітьми, особливо багатодітних, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, безробітних, інвалідів, пенсіонерів, бездомних осіб, у сільській місцевості та запобігання хронічній бідності.

Результативність цієї цільової програми, як і попередньої 2001 року, також стала не надто високою. На момент її закінчення актуальність проблеми бідності в Україні не лише не зменшилася, але й стала набу-

вати нового значення. Гострими питаннями постала зростаюча бідність серед працюючого населення. У хронічну фазу зайшла бідність сімей із дітьми, у яких всі дорослі працюють. Невирішеними залишилися проблеми охоплення населення соціальною підтримкою, бідність у сільській місцевості і т.д.

У 2016 році, за даними Світового банку, за межею бідності в Україні перебувало вже близько 80 % населення. При цьому до колишніх чинників, що спричинювали в нас зубожіння, додалися військово-політична агресія Російської Федерації, анексія Криму, активні бойові дії на Донбасі та окупація частини його території, різке падіння економіки, політична нестабільність, спекулювання на вимогах Міжнародного Валютного Фонду і системна корупція. В країні з'явилися нові соціальні групи ризику – біженці та внутрішньо переміщені особи.

У 2014 році Україною була декларована чітка стратегія на інтеграцію у Європейський Союз, в рамках якої вироблено План заходів із імплементації Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, Європейським співтовариством із атомної енергії і їхніми державами-членами. В рамках імплементації цієї Угоди, а також з урахуванням Стратегії Цілей сталого розвитку вже у 2016 році уряд України своїм розпорядженням схвалив нову **Стратегію подолання бідності** на період до 2020 року. Результати аудиту реалізації Стратегії засвідчили, що загалом відбулися позитивні зрушення у ситуації з бідністю в Україні. Зокрема, у 2017 році нарешті вдалося досягти зниження масштабів бідності, що продовжувалося із 2013 року. Деяку впевненість в успішному майбутньому **Стратегії 2016 року** демонстрували також темпи росту вітчизняної економіки і прогнозоване поліпшення соціально-економічної ситуації у країні.

Станом на 2020 рік суттєвих оптимістичних зрушень у політиці боротьби із бідністю в Україні не спостерігалось. Економіка України зали-

шається «мало відкритою», із великою залежністю від зовнішньої кон'юнктури та високою залежністю до зовнішньоекономічних шоків.

Водночас продовжують накопичуватися внутрішні ризики і виклики для національної економіки, ускладнені короно вірусною кризою та подіями на Сході України. За даними міжнародних інституцій, у 2020 році рівень бідності в Україні зріс до 50%, а за межею бідності живе близько 19 млн. українців.

30 вересня 2019 року Президент України видав Указ **«Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 р.»**. Відповідно цього документу до 2030 року наша держава має в чотири рази скоротити рівень бідності, зокрема, шляхом ліквідації її крайніх форм бідності, збільшити охоплення бідного населення адресними програмами соціальної підтримки та підвищити життєстійкість соціально вразливих верств населення.

В Україні проводиться активна робота із розробки і затвердження нової стратегії боротьби з бідністю в Україні до 2030 року, адже бідність залишається завданням №1 Цілей сталого розвитку ООН.

Отже, в Україні проводиться цілеспрямована соціальна політика на подолання бідності. Вона супроводжується складнощами внутрішньо політичного, соціально-економічного характеру та складною міжнародною ситуацією у зв'язку з агресивними діями Російської Федерації стосовно нашої держави.

3. МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ БІДНОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Конституція України гарантує кожному право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48). Для тих, хто є непрацездатним, отримує пенсію чи соціальну допомогу чи інші соціальні виплати, що є основним джерелом існування, гарантується їх розмір такий, щоб забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (ст. 46).

Значна частина соціальних законів України спрямована на запобігання бідності та на підтримку тих, хто опинився у категорії малозабезпечених (бідних) людей. Перш за все це закони України, які визначають основи, принципи побудови системи соціального захисту – **«Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.)**, **«Про прожитковий мінімум» (1999 р.)**, **«Про соціальні послуги» (2019 р.)**.

Базовим державним соціальним стандартом в Україні визнано **прожитковий мінімум**, встановлений законом. Його вартісна величина має бути достатньою для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. На його основі визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

До числа основних державних соціальних гарантій включаються:

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

- розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Таким чином держава гарантує всім рівень життя не нижчий за прожитковий мінімум. Прожитковий мінімум встановлюється для чотирьох категорій населення – для дітей віком до 6 років, для дітей віком від 6 до 18 років, для працездатних і непрацездатних.

Реалії життя, особливості зовнішньої політичної ситуації, рівень розвитку економіки на сьогодні не дають можливості повністю гарантувати грошове наповнення прожиткового мінімуму для певних соціальних груп. Тому щороку у бюджеті України закладається певний рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомог. Так, відповідно до Закону України **«Про Державний бюджет України на 2021 рік»** у 2021 році він у відсотковому співвідношенні до прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп населення становить: для працездатних осіб – 35%, для дітей – 130%; для осіб, які втратили працездатність, та осіб з інвалідністю – 100% відповідного прожиткового мінімуму. Ці показники збільшені, у порівнянні з попереднім 2020 роком (для працездатних – 25%, для дітей всіх груп – 85%), що свідчить про зростання уваги держави до проблем малозабезпечених груп населення.

За запобігання бідності, пом'якшення наслідків соціальних ризиків спрямовані страхові закони України – **«Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (1998 р.)**, **«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (1999 р.)**, **«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.)**, **«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.)**. У разі настан-

ня страхового випадку здійснюються передбачені законодавством страхові виплати, які убезпечують людину від ризику бідності через втрату працездатності чи інших обставин.

Ряд нормативних актів визначають механізм захисту від бідності. Закон України «**Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям**» (2000 р.) окреслює основний порядок допомоги бідному населенню. До такого населення відносять сім'ї, де середньомісячний сукупний дохід на одного члена сім'ї нижчий за встановлений прожитковий мінімум.

Процедура обчислення середньомісячного заробітку родини здійснюється відповідно до «**Методики обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги**», затверджено постановою КМУ від 22 липня 2020 р. Сам механізм надання такої соціальної допомоги визначає постанова КМУ в редакції від 22 липня 2020 р. «**Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям**». Розмір такої допомоги встановлено як різницю між рівнем забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї (встановлюється щорічно законом про державний бюджет) та її середньомісячним сукупним доходом, але не може бути більшим ніж 75% від рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї. Але слід зазначити, що для деяких категорій рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується при обчисленні сукупного доходу сім'ї. Так, для кожної дитини (крім дитини з інвалідністю), яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10%. Для кожної дитини з інвалідністю, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, для кожної дитини, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), що не перебуває у шлюбі, і запис про батька (матір) цієї дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться в установленому порядку за вказівкою матері (батька), для кожної дитини, в якій один або обоє батьків є інвалідами і

або II групи – на 20%. Для громадян, які отримали статус особи, що проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 20 %.

Серед родин, що займають найбільшу частку серед забезпечених – це сім'ї з дітьми. Тому вітчизняне законодавство передбачає окремі допомоги таким родинам. Закон України **«Про державну допомогу сім'ям з дітьми»** (1993 р.) визначає такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- 2) допомога при народженні дитини, одноразова натуральна допомога «пакунок малюка»;
- 3) допомога при усиновленні дитини;
- 4) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- 5) допомога на дітей одиницями матерям;
- 6) допомога на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність.

Механізм надання кожного з цих видів допомог визначено постановою КМУ від 27 грудня 2001 р. **«Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми»**.

Право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають вагітні жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, а саме:

- жінкам, які служать у силових структурах – Збройні Сили, Держприкордонслужба, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, інших військових формувань, із числа поліцейських та інших служб;
- жінки, звільнені з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організації незалежно від форми власності за умови, що вагітна жінка була звільнена з роботи не раніше ніж за шість місяців до набуття права на одержання допомоги;
- жінки, зареєстровані в центрі зайнятості як безробітні;
- аспірантки, докторантки, клінічні ординатори, студентки закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти;
- непрацюючі жінки;
- жінки, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, які не беруть участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Допомога при народженні дитини надається одному з батьків дитини, опікуну, які постійно проживають разом з дитиною, з метою створення належних умов для її повноцінного утримання та виховання.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається особам, визначеним в установленому порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення їх батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування та відповідно до законодавства набули статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування.

Право на допомогу на дітей одиноким матерям мають одинокі матері (які не перебувають у шлюбі), одинокі усиновлювачі, якщо у свідоцтві про народження дитини або документі про народження дитини, виданому компетентними органами іноземної держави, за умови його легалізації в

установленому законодавством порядку (рішенні про усиновлення дитини) відсутній запис про батька (матір) або запис про батька (матір) проведено в установленому порядку органом державної реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матері (батька, усиновлювача) дитини.

Право на допомогу мають і саодинокі батьки (чоловіки), але за умови смерті дружини і неотримання на дитину пенсії у разі втрати годувальника чи соціальної.

Допомога при усиновленні дитини призначається усиновлювачу (якщо усиновлювачами є подружжя, – одному з них на їх розсуд), який є громадянином України, постійно проживає на її території та усиновив дитину з числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, або дитину, батьки якої дали згоду на її усиновлення, крім випадку усиновлення одним з подружжя дитини іншого з подружжя.

Допомога особі, яка доглядає за хворою дитиною, призначається одному з батьків, усиновлювачів, прийомних батьків, батьків-вихователів опікуну, піклувальнику, який постійно проживає та здійснює догляд за дитиною, хворою на один або декілька видів таких захворювань, станів.

Механізм призначення таких допомог передбачає визначення необхідних документів для призначення кожного виду допомог, порядок їх подання, терміни призначення допомоги, умови відмови та припинення надання допомоги тощо.

На подолання бідності, підтримку малозабезпечених родин спрямовані також інші нормативно-правові акти у сфері охорони здоров'я, освіти, забезпечення житлом, надання соціальних, транспортних послуг тощо.

Подолання бідності потребує не лише підтримки малозабезпечених з боку держави, а й створення умов для використання їх потенціалу для задоволення власних потреб. Активна життєва позиція, прагнення вийти з нетрів бідності, подолання тимчасових складних життєвих обставин з боку населення лише пришвидшить цей процес.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Чому захист від бідності є однією із актуальних проблем XXI ст.?
2. Які найважливіші документи ООН засвідчують право людей на безбідне існування?
3. У яких документах ООН подолання бідності розглядається як пріоритетна завдання світової спільноти?
4. Що передбачено для подолання бідності до 2030 р. Цілями сталого розвитку?
5. Які європейські міжнародні документи спрямовані на подолання бідності?
6. Які пріоритетні напрямки діяльності ЄС у боротьбі з бідністю?
7. Хто формує в Україні соціальну політику щодо подолання бідності?
8. Яким нормативним актом в Україні було офіційно визнано наявність проблеми бідності?
9. Які в Україні були програмні документи з подолання бідності?
10. Які причини не вирішення проблеми бідності на сучасному етапі?
11. Які статті Конституції України спрямовані на подолання бідності серед населення?
12. Які закони України формують правову базу рівня забезпеченості соціальних гарантій для бідного населення?
13. Що визначено базовим соціальним стандартом в Україні? Які особливості його гарантування?
14. Які закони України спрямовані на запобігання бідності, пом'якшення наслідків соціальних ризиків?
15. Які нормативні акти визначають механізм соціального захисту бідного населення?
16. Які види допомог передбачені сім'ям з дітьми?

Тема 8. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

План

1. Міжнародні стандарти ставлення до осіб з інвалідністю.
2. Міжнародні механізми захисту прав осіб з інвалідністю.
3. Захист прав осіб з інвалідністю в Україні.

Використана література:

1. Завіновський І., Ковальчук Ю. Соціальний захист інвалідів в Україні. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. Київ, 2015. №2. С. 246-252.
2. Інвалідність та суспільство: навч. посібн. / заг. редакція Л. Байда, О. Красюкова-Енс. Київ: Київський університет, 2011. 184 с.
3. Капанадзе Б. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні. *Право і суспільство*. Дніпро, 2015. №4 (3). С. 116-121.
4. Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для державних органів / упорядники: В.О. Азін, Л.Ю. Байда, Н. Госс, П.М. Ждан, І.М. Сухініна, А. Флетчер. Київ: Ленвіт, 2015. 102 с.
5. Матрос О. Основні засади соціального захисту та соціально-педагогічної інтеграції осіб з інвалідністю в Україні: переваги та проблеми. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер.: Педагогічні науки. Кропивницький, 2019. Вип. 178. С. 128-133.
6. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітей з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000 р. № 2109-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text> (дата звернення 16.04.2021).
7. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення 16.04.2021).
8. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 6.10.2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення 18.04.2021).

1. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ СТАВЛЕННЯ ДО ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Понад 500 мільйонів осіб у світі є особами з інвалідністю в результаті розумових, фізичних або сенсорних розладів, і незалежно від того, у якій країні вони живуть, їх можливості обмежені – фізично та соціально. Біля 80% осіб з інвалідністю проживають у країнах, що розвиваються. В Україні станом на 1 січня 2020 р. нараховується 2,7 млн. осіб з інвалідністю. Щороку кількість їх збільшується на 200-220 тис. осіб.

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2009 р.) не дає чіткого визначення поняття «інвалідність». В ній зазначається, що це поняття еволюціонує і зміст його – це результат взаємодії, яка відбувається між людьми з інвалідністю та перешкодами у стосунках і середовищі, заважає їхній повноцінній та дієвій участі у житті суспільства нарівні з іншими. Стаття 1 Конвенції говорить, що до осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній і ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими.

У світі не вироблено єдиного підходу до тлумачення інвалідності. Тому сформувались різні моделі інвалідності, які відображають суспільну думку щодо осіб з інвалідністю у різні часи.

Найстаріша модель – моральна. Інвалідність розглядається як наслідок гріха когось з членів сім'ї, що ставить всю родину у складне становище, змушуючи її спокутувати гріхи.

Благодійна модель розглядає людину як жертву обставин, що викликає до неї співчуття і необхідність підтримки. Ця модель найчастіше використовується благодійними організаціями, особливо у часи, коли держава не підтримує осіб з інвалідністю. Модель має недоліки, так як зменшує самооцінку осіб з інвалідності, перетворюючи їх на отримувачів благодійної допомоги, яка не завжди носить систематичний характер.

Медична модель розглядає інвалідність як хворобу. Тому таку людину потрібно лікувати і тоді життєві проблеми у неї зникнуть. Особа з інвалідністю розглядалась як хвора людина, а тому не зобов'язана навчатись, працювати, виконувати певні обов'язки тощо. Ця модель вирішення проблеми інвалідності бачила у наданні догляду і опіки, часто у спеціальних закладах. Це сприяло створенню негативного образу людини з інвалідністю у свідомості інших людей, формуючи певні суспільні бар'єри.

Реабілітаційна модель – це відгалуження медичної моделі. Вона розглядає інвалідність як потребу у реабілітаційних послугах різних фахівців, щоб відновити/сформувати певну працездатність, навички самообслуговування.

Продовженням медичної моделі була економічна модель. Вона передбачає перерозподіл коштів між різними категоріями населення, розглядаючи інвалідність як непрацездатність, що накладає обмеження на трудову діяльність осіб з інвалідністю.

Соціальна модель розглядає інвалідність як проблему, створену суспільством, і вважає соціальну дискримінацію найбільш суттєвою. За нею інвалідність – це нормальний аспект життя, а не відхилення. Ця модель не заперечує наявності фізіологічних відмінностей осіб з інвалідністю, підтримує ідею, що турботу про лікування та реабілітацію потрібно залишити фахівцям. Але таких людей розглядає як повноправних членів суспільства, для яких необхідно усунути бар'єри, створити «суспільство для всіх».

На сучасному етапі можна говорити про правозахисну модель інвалідності. Документи ООН, підтримуючи соціальну модель, надали їй подальшого розвитку. Інвалідність розглядається сьогодні як правова проблема: особи з інвалідністю мають рівні права з іншими людьми і суспільство та уряди мають забезпечити умови політичної, правової,

соціальної та фізичної підтримки людей з інвалідністю задля їх повноцінної участі у суспільному житті.

ООН виходить з позиції, що у сучасному світі особи з інвалідністю ще піддаються дискримінації через забобони, неосвіченість та можуть відчувати обмеження у доступі до послуг. Великий людський потенціал лишається поза увагою. Звернуто увагу урядів країн світу, що люди з інвалідністю є однією з критичних і проблемних груп нашого суспільства, яка найбільшою мірою страждає в результаті пандемії COVID-19.

Особам з інвалідністю більш потрібне розуміння, аніж співчуття. Потрібно бачити в них людину. Саме це домінує у всіх документах ООН, інших міжнародних інституцій.

Особи з інвалідністю, які і всі інші члени суспільства, мають ті ж права людини – вони включають громадянські, культурні, економічні, політичні і соціальні права.

Серед міжнародних документів, що стосуються безпосередньо осіб з інвалідністю, найвагомішими є:

- Декларація про права осіб з інвалідністю (9 грудня 1975 р.);
- Всесвітня програма дій по відношенню до осіб з інвалідністю (3 грудня 1982 р.);
- Конвенція Міжнародної організації праці про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів (20 червня 1983 р.);
- Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги (18 лютого 1992 р.);
- Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю (20 грудня 1993 р.);
- Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб із особливими потребами (10 червня 1994 р.);
- Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (13 грудня 2009 р.).

Декларація про права осіб з інвалідністю спрямована на захист прав та інтересів осіб, які не можуть самостійно забезпечити повністю або частково потреби нормального особистого і/або соціального життя внаслідок вроджених чи набутих вад або своїх фізичних чи розумових здібностей.

Декларація складається з преамбули і 13 параграфів. У них, зокрема, проголошено, що особи з інвалідністю повинні користуватися усіма такими самими правами, як і інші члени суспільства, без жодних винятків та без різниці й дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, віросповідання, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, матеріального стану, народження, а також будь-якого іншого фактора незалежно від того, стосується це саму особу з інвалідністю чи її сім'ї (п. 2). Вони мають невід'ємне право на поважання їх людської гідності (п. 3), на забезпечення однакових з іншими особами громадянських і політичних прав (п. 4-5), а також на користування такими важливими для них правами, як право на медичне, психічне чи функціональне лікування, включаючи забезпечення протезними та ортопедичними апаратами, право на відновлення здоров'я і становища у суспільстві, на освіту, професійну підготовку і відновлення працездатності, на допомогу щодо працевлаштування та інші види обслуговування, які дозволять максимально виявити їхні можливості й здібності та прискорять процес їх соціальної інтеграції або реінтеграції (п. 6).

Особи з інвалідністю мають право на економічне і соціальне забезпечення та на задовільний рівень життя (п. 7-8). Вони мають право відповідно до своїх можливостей одержати і зберегти за собою робоче місце або займатися корисною, продуктивною і винагороджуваною діяльністю та бути членами профспілкових об'єднань (п. 7). Особи з інвалідністю мають право на те, щоб їхні особливі потреби бралися до уваги на всіх стадіях економічного і соціального планування (п. 8).

Особи з інвалідністю мають право жити в колі своєї сім'ї або в умовах, що її замінюють, і брати участь у всіх видах суспільної діяльності, пов'язаних з творчістю чи проведенням дозвілля. Якщо перебування інваліда у спеціальній лікувальній установі є необхідним, то середовище і умови життя у ній повинні бути якомога ближчими до умов норм, життя осіб його віку (п. 9). Особи з інвалідністю повинні бути захищені від будь-якої експлуатації, будь-яких видів регламентації і поводження, що мають функціонально образливий чи принизливий характер (п. 10). Вони повинні мати можливість користуватися кваліфікованою юридичною допомогою, якщо вона є необхідною для захисту їх особи та майна; якщо вони є об'єктами суд. переслідування, то вони повинні користуватися звичайною процедурою, яка повністю враховує їх фізичний або розумовий стан (п. 11).

З організаціями осіб з інвалідністю можуть проводитися корисні консультації з усіх питань, що стосуються прав інвалідів (п. 12).

Особи з інвалідністю, їхні сім'ї та громади повинні бути повністю поінформовані всіма наявними засобами про права, визначені у цій Декларації (п. 12-13).

Генеральна Асамблея ООН рекомендувала всім державам-членам ООН враховувати у своїй діяльності, у законотворенні принципи і права, викладені в Декларації.

Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю (1993 р.) хоч не є обов'язковими, вони стали нормами міжнародного звичайного права. **Правила** припускають взяття державами серйозних моральних та політичних зобов'язань відносно забезпечення рівності можливостей для осіб з інвалідністю. У **Правилах** передбачені принципи, які стосуються відповідальності, вжиття заходів та забезпечення співробітництва. В них також вказується про вирішальне значення для забезпечення якості життя, всебічної участі у

житті суспільства та рівності. Ці Правила є основою, на якій особи з інвалідністю та їх організації можуть сформувавши свою політику та будувати свою діяльність.

Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю передбачають:

1. Доступ до матеріального оточення:

- розробка стандартів та керуючих принципів, прийняття законодавчих актів, які б забезпечували доступ до різних об'єктів загального користування: житлові приміщення, будівлі, громадський та інший транспорт тощо;
- доступ спеціалістів, які займаються проектуванням об'єктів матеріального оточення, мати доступ до інформації, що стосується осіб з інвалідністю та їх потреб;
- врахування потреб осіб з інвалідністю на першому етапі будівництва – проектуванні;
- погодження проектів суспільних будівель з організаціями осіб з інвалідністю.

2. Доступ до інформації та комунікацій:

- надання у доступній формі інвалідам, їх сім'ям або представникам інтересів осіб з інвалідністю інформації, що стосується діагнозу, прав та послуг і програм, які існують;
- надавати послуги сурдоперекладу та інші послуги з метою сприяння спілкуванню з іншими людьми;
- комп'ютеризовані інформаційні послуги, що надаються населенню, повинні бути адаптовані для осіб з інвалідністю. Процес їх втілювання потрібно погоджувати з організаціями осіб з інвалідністю.

3. Освіта:

- питання, пов'язані з освітою осіб з інвалідністю, повинні бути частиною національного планування в сфері освіти, розробки навчальних програм та організації навчального процесу;
- освіта в звичайних школах повинна супроводжуватися наданням необхідних послуг та створенням для осіб з інвалідністю умов навчання;
- поступова інтеграція спеціальних навчальних закладів в загальну систему освіти.

4. Зайнятість:

- закони в області зайнятості не повинні бути дискримінаційними по відношенню до осіб з інвалідністю;
- активно підтримувати осіб з інвалідністю на ринку праці;
- створення відповідних умов праці;
- забезпечення відповідної освіти, обладнання та вільного доступу до цього осіб з інвалідністю;
- вжити заходів для залучення осіб з інвалідністю до розробки програм підготовки кадрів та програм зайнятості у приватному та інших секторах;
- розвиток співробітництва між державою, приватними підприємствами та організаціями осіб з інвалідністю.

5. Підтримання доходів та соціальне забезпечення:

- державам потрібно забезпечити підтримання відповідних доходів осіб з інвалідністю, які внаслідок непрацездатності або з причин, пов'язаних з непрацездатністю, тимчасово втратили можливість заробляти кошти для існування або не можуть знайти роботу. Державам слід врахувати, щоб при наданні допомоги до уваги

приймалися витрати, які несуть інваліди та їх сім'ї в результаті інвалідності;

- забезпечувати матеріальну підтримку та соціальний захист особам, які взяли на себе піклування про інваліда;
- у системі соціального забезпечення потрібно вжити заходів з відновлення потенціалу осіб з інвалідністю в отриманні доходів.

6. Культура:

- забезпечення умов реалізації культурного потенціалу осіб з інвалідністю;
- забезпечення доступності культурно-освітніх закладів.

7. Відпочинок та спорт.

- забезпечення доступу осіб з інвалідністю до місць відпочинку та занять спорту;
- постійні консультації з організаціями осіб з інвалідністю.

Відповідно до проголошених прав людей з інвалідністю, міжнародне співтовариство розробило механізми їх захисту.

2. МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Важливим кроком до створення дієвого механізму із захисту прав осіб з інвалідністю стала **Конвенція про права осіб з інвалідністю** (2009 р.). Вона стала першим юридично обов'язковим документом для всебічного захисту прав осіб з інвалідністю. **Конвенція** не встановлює нові права людини. В ній викладені з набагато більшою ясністю зобов'язання заохочувати, захищати і гарантувати права осіб з обмеженими можливостями. Таким чином, **Конвенція** не лише уточнює, що держави не повинні використовувати дискримінацію відносно людей з інвалідністю, а й викладається ряд заходів, які держави повинні прийняти для створення сприятливих умов для того, щоб особи, з обмеженими можливостями могли користуватися реальною рівністю в суспільстві.

Конвенція визнає важливість міжнародної співпраці і її заохочення на підтримку національних зусиль по здійсненню основних положень **Конвенції**. Одне з нововведень в зв'язку з цим стосується конкретних посилань на дії міжнародного співтовариства:

- забезпечення міжнародних програм розвитку, включаючи і доступні для осіб з інвалідністю;
- сприяння і надання підтримки створенню потенціалу;
- сприяння співпраці в області досліджень і доступу до наукових і технічних знань;
- надання технічної і економічної допомоги у разі потреби.

Конвенція підтверджує, що особи з інвалідністю користуються такими ж правами людини, як всі члени суспільства. Конкретними правами, визнаними в **Конвенції**, є:

- рівність перед законом без дискримінації;
- право на життя, свободу і безпеку особи;
- рівноправ'я перед законом і правових можливостей;
- свобода від тортур;
- свобода від експлуатації, насильства і наруги;
- право на фізичну і психічну недоторканість;
- свободу пересування і громадянство;
- право на життя в громаді;
- свобода висловлювання думок і переконань;
- повага до приватного життя;
- повага дому і сім'ї;
- право на освіту;
- право на охорону здоров'я;
- право на працю;
- право на достатній життєвий рівень;
- право на участь в політичному і суспільному житті;
- право на участь в культурному житті.

Конвенція визначає загальні і конкретні зобов'язання держав-учасників відносно прав осіб з інвалідністю. З точки зору загальних зобов'язань, держави повинні:

- прийняти законодавчі і адміністративні заходи, направлені на заохочення прав осіб з інвалідністю;
- приймати законодавчі і інші заходи для ліквідації дискримінації;
- здійснювати захист і заохочення прав осіб з інвалідністю в рамках всіх стратегій і програм;

- зупинити будь-яку практику відносно порушення прав людей з інвалідністю;
- забезпечити, щоб державний сектор поважав права людей з інвалідністю;
- забезпечити, щоб приватний сектор і окремі особи поважали права осіб з інвалідністю;
- проведення досліджень і розробку доступних товарів, послуг і технологій для людей з інвалідністю і заохочувати інших до проведення таких досліджень;
- забезпечити доступ до інформації про допоміжні технології для людей з інвалідністю;
- сприяння професійній підготовці по питаннях прав з Конвенції для фахівців і співробітників, які працюють з людьми з інвалідністю;
- консультації і участь людей з інвалідністю в розробці і здійсненні законодавства і політики, а також в процесах ухвалення рішень, що зачіпають їх інтереси.

Для контролю за виконанням цих зобов'язань Конвенцією сформований відповідний механізм: за дотриманням прав осіб з інвалідністю здійснюється контроль як на національному, так і на міжнародному рівні. На міжнародному рівні Конвенцією засновується **Комітет з прав осіб з інвалідністю**, який виконує функції розгляду періодичних доповідей держав про заходи, прийняті ними для здійснення Конвенції. Недержавні організації у свою чергу можуть подавати альтернативні звіти на звіт уряду. Це означає, що коли Україна звітуватиме в Комітет з прав людей з інвалідністю, недержавні організації можуть критично оцінивши державну доповідь, висловити свої погляди щодо найпроблемніших питань.

Крім того, Комітет має повноваження для розгляду індивідуальних повідомлень і проведення розслідування відносно тих держав, які ратифікували Факультативний протокол. Комітет розглядає скарги і зауваження держави і на цій основі формулює свої міркування і рекомендації, якщо такі є, направляє їх до держави, і робить їх надбанням громадськості.

Україною ратифіковано як Конвенцію про права осіб з інвалідністю, так і факультативний протокол до неї. Це означає, що Конвенція про права осіб з інвалідністю є частиною національного законодавства України. Більше того, норми міжнародного права мають пріоритет над національним законодавством в Україні. Таким чином, будь-яка людина з інвалідністю, яка перебуває на території України, перебуває під захистом Конвенції ООН з прав осіб з інвалідністю.

Особи з інвалідністю можуть скористатись іншими механізмами для захисту своїх прав. Зокрема це звернення до створених в системі ООН Комітетів з індивідуальною скаргою, але лише після того, як використані будуть всі ефективні засоби правового захисту всередині країни. Це **Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, Комітет з ліквідації расової дискримінації, Комітет з ліквідації дискримінації стосовно жінок, Комітет проти катувань, Комітет з захисту прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей тощо.**

Таким чином, світова спільнота не лише задекларувала права осіб з інвалідністю, але й виробила міжнародний механізм їх захисту.

3. ЗАХИСТ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ

В Україні за роки незалежності сформувався певний механізм захисту прав осіб з інвалідністю. Він складається з нормативно-правової бази, яка визначає статус осіб з інвалідністю в державі, їх права та гарантії їх захисту, а також системи інституцій, які наділені конкретними повноваженнями у захисті прав людини.

Особи з інвалідністю в Україні володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод, закріплених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, нормативно-правовими актами інших гілок влади. Саме ці документи окреслюють коло прав осіб з інвалідністю та визначають механізм їх захисту.

Українське законодавство дає визначення особі з інвалідністю. Відповідно до Законів України **«Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991 р.)** та **«Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2006 р.)** такою вважається особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності. Державі ставиться в обов'язок створення умов для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечення її соціального захисту.

Закон України **«Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»** визначає основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість інвалідам вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними здібностями і інтересами.

Головним суб'єктом соціального захисту інвалідів залишається держава. Діяльність держави полягає в розробці заходів, створенні відповідних інститутів, застосуванні механізмів, призначених забезпечувати життєві та соціальні потреби осіб з інвалідністю, реалізовувати їх громадянські права та свободи, створювати рівні можливості для їх інтеграції в суспільство, а також сприятливі умови для забезпечення соціальної, медичної, трудової реабілітації осіб з інвалідністю.

Соціальний захист осіб з інвалідністю з боку держави полягає у наданні:

- грошової допомоги;
- засобів пересування, протезування, орієнтації і сприйняття інформації;
- пристосованого житла;
- у встановленні опіки або стороннього догляду;
- пристосуванні забудови населених пунктів, громадського транспорту, засобів комунікацій і зв'язку до особливостей осіб з інвалідністю.

Порядок та умови визначення потреб у зв'язку з інвалідністю встановлюються на підставі висновку медико-соціальної експертизи та з врахуванням здібностей до професійної і побутової діяльності особи з інвалідністю. Види і обсяги необхідного соціального захисту особи з інвалідністю надаються у вигляді **індивідуальної програми медичної, соціально-трудової реабілітації і адаптації**. Така індивідуальна програма реабілітації є обов'язковою для виконання державними органами, підприємствами (об'єднаннями), установами і організаціями. Захист прав, свобод і законних інтересів осіб з інвалідністю забезпечується в судовому або іншому порядку, встановленому законом.

Держава законами України «Про освіту» (2017 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) гарантує дітям з інвалідністю дошкільне виховання та здобуття освіти на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям, які можуть здійснюватись в загальних або спеціальних дошкільних та навчальних закладах. На органи державної влади, органи місцевого самоврядування та заклади освіти покладається в обов'язок створення умов для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами шляхом забезпечення розумного пристосування та універсального дизайну.

Навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами, зокрема тими, що спричинені порушенням розвитку та інвалідністю, у закладах дошкільної, позашкільної та середньої освіти має здійснюватись за рахунок коштів освітніх субвенцій, державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством, у тому числі з урахуванням потреб дитини, визначених в індивідуальній програмі розвитку.

При навчанні осіб з інвалідністю поряд із загальними допускається застосування альтернативних форм навчання, що враховують їхні потреби та індивідуальні можливості.

Закон України «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.) гарантує особам з інвалідністю професійно-технічну освіту на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям. За інших рівних умов особи з інвалідністю мають переважне право на зарахування до професійно-технічних навчальних закладів.

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» визначає, що професійна підготовка або перепідготовка осіб з інвалідністю здійснюється з урахуванням медичних показань і протипоказань для наступної трудової діяльності. Вибір форм і методів професійної підготовки провадиться згідно з висновками медико-соціальної експертизи.

Під час навчання особам з інвалідністю виплачується стипендія та призначена пенсія (державна соціальна допомога інвалідам з дитинства і дітям з інвалідністю) виплачуються в повному розмірі.

Після закінчення навчального закладу особам з інвалідністю надається право вибору місця роботи з наявних варіантів або надається за їх бажанням право вільного працевлаштування.

З метою реалізації творчих і виробничих здібностей осіб з інвалідністю та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах (об'єднаннях), в установах і організаціях із звичайними умовами праці, в цехах і на дільницях, де застосовується праця осіб з інвалідністю, а також займатися індивідуальною та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом.

Відмова в укладенні трудового договору або в просуванні по службі, звільнення за ініціативою адміністрації, переведення інваліда на іншу роботу без його згоди з мотивів інвалідності не допускається, за винятком випадків, коли за висновком медико-соціальної експертизи стан його здоров'я перешкоджає виконанню професійних обов'язків, загрожує здоров'ю і безпеці праці інших осіб, або продовження трудової діяльності чи зміна її характеру та обсягу загрожує погіршенню здоров'я осіб з інвалідністю.

Працевлаштування осіб з інвалідністю здійснюється центральним органом виконавчої влади з питань праці та соціальної політики, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями осіб з інвалідністю.

Підприємства (об'єднання), установи і організації (незалежно від форм власності і господарювання), які використовують працю осіб з інвалідністю, зобов'язані створювати для них умови праці з урахуванням індивідуальних програм реабілітації і забезпечувати інші соціально-економічні гарантії, передбачені чинним законодавством.

Для підприємств (об'єднань), установ і організацій незалежно від форми власності і господарювання встановлюється норматив робочих місць для забезпечення працевлаштування осіб з інвалідністю у розмірі чотирьох відсотків. Підприємства (об'єднання), установи і організації незалежно від форми власності і господарювання, де кількість працюючих осіб з інвалідністю менша, ніж встановлено нормативом, щороку сплачують штрафні санкції, сума яких визначається у розмірі середньої річної заробітної плати на відповідному підприємстві (в об'єднанні), в установі, організації за кожне робоче місце, не зайняте особою з інвалідністю.

Органи державної влади, підприємства (об'єднання), установи і організації (незалежно від форм власності і господарювання) зобов'язані створювати умови для безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до жилих, громадських і виробничих будинків, споруд, громадського транспорту, для вільного пересування в населених пунктах.

Планіровка і забудова населених пунктів, формування жилих районів, розробка проектних рішень, будівництво і реконструкція будинків, споруд та їх комплексів без пристосування для використання особами з інвалідністю не допускається.

У тих випадках, коли з об'єктивних причин неможливо пристосувати для осіб з інвалідністю діючі об'єкти, за рішенням органів місцевого самоврядування за участю відповідних підприємств (об'єднань), установ і організацій створюються інші сприятливі умови життєдіяльності осіб з інвалідністю, зокрема, будівництво спеціальних об'єктів.

Підприємства та організації, що здійснюють транспортне обслуговування населення, зобов'язані забезпечити спеціальне обладнання транспортних засобів, вокзалів, аеропортів та інших об'єктів, яке б дало змогу інвалідам безперешкодно користуватися їх послугами. У тих випадках, коли діючі транспортні засоби не можуть бути пристосовані для використання особами з інвалідністю, органи місцевого самоврядування створюють інші можливості для їх пересування.

При проектуванні і створенні нових засобів пересування, реконструкції і будівництві аеропортів, залізничних вокзалів і автовокзалів, морських і річкових портів обов'язково передбачається можливість їх використання особами з інвалідністю.

Особи з інвалідністю та сім'ї, в яких є діти з інвалідністю, мають переважне право на поліпшення житлових умов в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Жилі приміщення, займані особами з інвалідністю або сім'ями, у складі яких вони є, під'їзди, сходові площадки будинків, де вони мешкають, мають бути обладнані спеціальними засобами і пристосуваннями відповідно до індивідуальної програми реабілітації. У разі невідповідності житла інваліда вимогам, визначеним висновком медико-соціальної експертизи, і неможливості його пристосування до потреб інваліда може провадитись заміна жилої площі.

Діти з інвалідністю, що не мають батьків або батьки яких позбавлені батьківських прав і проживають у державних або в інших соціальних установах, після досягнення повноліття мають право на позачергове одержання житла і матеріальну допомогу на його благоустрій, якщо за висновком медико-соціальної експертизи вони можуть здійснювати самообслуговування і вести самостійний спосіб життя.

Місцеві органи державної влади зобов'язані забезпечувати особам з інвалідністю необхідні умови для вільного доступу і користування культурно-видовищними закладами і спортивними спорудами, для занять фізкультурою і спортом, а також забезпечувати надання спеціального спортивного інвентаря.

Матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення осіб з інвалідністю відповідно до вітчизняного законодавства здійснюється у вигляді грошових виплат (пенсій, соціальних допомог, одноразових виплат), забезпечення медикаментами, технічними й іншими засобами,

включаючи автомобілі, крісла-коляски, протезно-ортопедичні вироби, друковані видання із спеціальним шрифтом, звукопідсилюючу апаратуру та аналізатори, надання послуг по медичній, соціальній, трудовій і професійній реабілітації, побутовому та торговельному обслуговуванню.

Види необхідних допомог особам з інвалідністю визначаються органами медико-соціальної експертизи в індивідуальній програмі реабілітації. Допомога подається за рахунок коштів фонду України соціального захисту осіб з інвалідністю.

Особи з інвалідністю мають право на безплатне або пільгове придбання лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування, а також за наявності медичних показань мають право на безплатне забезпечення санаторно-курортними путівками. Вони також мають право вибору конкретного виду соціальної допомоги.

Закон України **«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.)** визначає умови призначення пенсії з інвалідності. Така пенсія призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності в наслідок загального захворювання, в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідністю з дитинства за наявністю страхового стажу. Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи. Виплата такої пенсії залежить від страхового стажу і групи інвалідності.

Надання **соціальних державних допомог** особам з інвалідності з дитинства та дітям з інвалідністю, а також **допомог на догляд та поховання** регулюються Законом України **«Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» (2001 р.)** та постановою КМУ від 3 лютого 2021 р. **«Деякі питання призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з**

інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» яка визначила порядок призначення і виплати такої допомоги.

Розмір державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю залежить від групи інвалідності, віку і від встановленого прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Надбавка на догляд встановлюється на дитину з інвалідністю віком до 6 років – 50% прожиткового мінімуму, на дитину з інвалідністю віком від 6 до 18 років – 50% прожиткового мінімуму та за умови, що середньомісячний сукупний дохід сім'ї, в якій виховується дитина з інвалідністю, за попередні шість місяців не перевищує прожиткового мінімуму на сім'ю. Така надбавка саодинокій матері (батьку) надається без вказаної умови.

Крім гарантій матеріального забезпечення в Україні особи з інвалідністю мають право на різні види реабілітації. Закон України **«Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2006 р.)** передбачає такі основні форми реабілітаційних заходів для осіб з інвалідністю:

- надання реабілітаційних послуг;
- забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення;
- матеріальне забезпечення.

Реабілітаційні послуги надаються особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю в установах і закладах системи реабілітації осіб з інвалідністю, а також у разі потреби за місцем проживання особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю.

Визначені наступні види реабілітацій:

- психолого-педагогічна;

- психологічна;
- трудова;
- професійна;
- соціальна;
- фізкультурно-спортивна.

Держава гарантує розробку, виробництво технічних та інших засобів реабілітації та закупівлю спеціального автотранспорту, виробів медичного призначення та забезпечення ними осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю для соціальної адаптації, полегшення умов праці і побуту, спілкування осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, поширює інформацію про таку продукцію.

Для гарантування зазначених прав осіб з інвалідністю діє система інститутів, які забезпечують вітчизняний механізм захисту прав осіб з інвалідністю. Серед них важливе місце займають **Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю та Урядовий уповноважений з прав осіб з інвалідністю**. До них, як і до інших державних установ і організацій можна звертатись із зверненнями (скаргами, пропозиціями, заявами) та інформаційними запитами. Розгляд звернень стосовно прав людини є одним із першочергових завдань Уповноважених, проте вони можуть лише сприяти відновленню в правах. Захист прав осіб з інвалідністю, як і кожної людини, здійснює суд. Тому право на звернення до Конституційного Суду України, судів загальної юрисдикції є дієвим механізмом захисту осіб з інвалідністю.

Особи з інвалідністю залежно від ситуації можуть також звертатись для захисту своїх прав до органів захисту правопорядку (поліція, прокуратура), до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Важливим державним органом є Конституційний Суд України. Він контролює дотримання норм Конституції України. До Конституційного Суду можна звернутись за тлумаченням окремих норм Конституції України. Проте не існує процедури подання індивідуальної скарги на порушення прав людини, передбачених Основним Законом, до Конституційного Суду. Наша держава лише на шляху до запровадження інституту конституційної скарги в Україні, що стане важливим кроком до наближення національної правової системи України до європейських та міжнародних стандартів захисту прав, свобод кожної людини.

Залежно від ситуації можна звертатись до органів виконавчої влади, до місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування. При цьому важливо знати, яким чином подаються звернення до органів влади і яким чином регулюється порядок надання відповідей.

Про важливість вибудувати національну систему захисту прав осіб з інвалідністю відповідно світових стандартів говорить затверджений КМУ 7 квітня 2021 р. **«Національний план дій з реалізації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року»**. Це свідчить про прагнення нашої держави дотримуватись рекомендацій, викладених у **Стратегії Ради Європи про права осіб з інвалідністю на 2017-2023 роки** та інших діючих міжнародних документів у сфері захисту прав осіб з інвалідністю.

Захист осіб з інвалідністю має бути спрямований не лише на соціальну підтримку цієї категорії громадян, а й на створення можливостей їх активної життєдіяльності. Сучасна політика України повинна бути зорієнтована на зміцнення соціального, економічного та правового статусу осіб з інвалідністю, поліпшення умов їхньої життєдіяльності, самореалізації, досягнення матеріальної незалежності та всебічної інтеграції з урахуванням зарубіжного досвіду.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які існують моделі ставлення до людей з інвалідністю?
2. Яку модель на сучасному етапі підтримує ООН? У чому її сутність?
3. Назвіть базові міжнародні документи у сфері захисту прав осіб з інвалідністю.
4. Які права людей з інвалідністю світова спільнота визнає у Декларації про права осіб з інвалідністю?
5. Який набір прав передбачають Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю?
6. Який міжнародний документ визначив реальний міжнародний механізм захисту прав осіб з інвалідністю?
7. Які права осіб з інвалідністю зафіксовані у Конвенції про права осіб з інвалідністю?
8. Назвіть зобов'язання держав-учасників відносно прав осіб з інвалідністю, які визначила Конвенція про права осіб з інвалідністю?
9. Як діє механізм контролю за дотриманням прав осіб з інвалідністю відповідно до Конвенції про права осіб з інвалідністю?
10. Які міжнародні інституції може використати особа з інвалідністю для захисту своїх прав?
11. Назвіть базові вітчизняні правові документи у сфері захисту прав осіб з інвалідністю.
12. Які складові соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні?
13. Яке призначення індивідуальної програми реабілітації для соціального захисту осіб з інвалідністю?
14. Як забезпечується право особи з інвалідністю на отримання освіти та професійної підготовки в Україні?

15. Як захищається право осіб з інвалідністю на працю?
16. Які вимоги до створення соціальної інфраструктури з урахуванням потреб та інтересів осіб з інвалідністю?
17. У якому вигляді здійснюється матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення осіб з інвалідністю?
18. Які види грошових виплат передбачені для осіб з інвалідністю в Україні?
19. Які умови призначення пенсії з інвалідності?
20. Хто має право на державну соціальну допомогу по інвалідності?
21. Які основні види реабілітацій передбачені Законом України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні»?
22. Які владні структури складають механізм захисту прав осіб з інвалідністю в Україні?

Тема 9. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І ПРАКТИКА ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ ТА ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

План

1. Міжнародна практика визнання правового статусу біженців і переміщених осіб.
2. Міжнародно-правова практика вирішення проблеми прав негромадян.
3. Права та механізм захисту біженців в Україні.
4. Права іноземців та осіб без громадянства в Україні.

Використана література:

1. Біла-Тіунова Л.Р. Правове регулювання статусу біженця в Україні: стан і перспективи реформування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2013. Т. 13. С. 194-205.
2. Гороть А. Ретроспективний аналіз міжнародних норм захисту прав біженців та проблеми захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Історико-правовий часопис*. Луцьк, 2017. №2. С. 49-54.
3. Жванко Л. Міжнародно-правові інструменти ООН в контексті вирішення глобальної проблеми біженців та мігрантів. *Європейські історичні студії*. Київ, 2019. №14. С. 83-100.
4. Іляшко О. Права внутрішньо переміщених осіб та біженців: проблеми їх захисту. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. Київ, 2018. Т. 29(68), №6. С. 24-32.
5. Мандзюк М.М. Актуальні проблеми міжнародно-правового статусу біженців в контексті захисту прав людини. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Київ, 2017. №16(2). С. 48-51.

6. Поєдинок О.Р. Інститут міжнародно-правового захисту прав біженців: місце у системі міжнародного права, сучасний стан і перспективи розвитку. *Альманах міжнародного права*. Одеса, 2010. Вип. 2. С. 250-262.
7. Пушкіна О.В., Чебикіна Т.С. Гарантії захисту прав і свобод біженців. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпро, 2016. Вип. 5. С. 164-167.
8. Свящук А.Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності: навч. посіб. Харків: Вид-во, 2018. 324 с.

1. МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ВИЗНАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ І ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Найчастіше біженці з'являються внаслідок міжнародних або внутрішніх військових конфліктів. У міжнародному праві термін «біженці» з'явився після Першої світової війни. Проте постійне зростання локальних і глобальних збройних конфліктів призвело до необхідності не тільки детальної регламентації правового статусу біженців, але й до створення міжнародних структур профільного характеру.

У ООН на основі резолюції Генеральної Асамблеї 428(V) від 14 грудня 1950 р. було створене **Управління Верховного комісара у справах біженців** (далі – УВКБ), а в 1951 р. була укладена багатостороння **Конвенція про статус біженців**. Відповідно до Конвенції та Протоколу щодо статусу біженців 1967 р. під терміном «біженець» мається на увазі особа, яка внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками расової, національної належності, ставленням до релігії або громадянства, належністю до певної соціальної групи або політичними переконаннями змушений залишити територію держави, громадянином якої він є (або на території якої він постійно проживає), і не може або не бажає користуватися захистом цієї держави внаслідок зазначених побоювань.

Оскільки зазначені документи закріпила вузьке розуміння поняття «**біженець**», під яке не підпадають жертви збройних конфліктів, подій, що істотно порушують громадський порядок, та інших ситуацій, які ставлять під загрозу життя й здоров'я осіб, а також порушують права людини, у літературі та на практиці почали використовувати поняття «**переміщені за кордон особи**» або «**зовнішньо переміщені особи**». Ці поняття поширюються на всіх осіб, які не підпадають під конвенційне визначення, проте опинились у ситуації, подібній до біженців, у зв'язку з подіями в країні їх походження. Необхідність надання таким особам

захисту й допомоги з боку міжнародного співтовариства є очевидною. Крім того, допомоги потребують також держави, на територію яких потрапляють такі особи.

Іншим терміном, що вживається щодо осіб, які залишили місце свого постійного перебування внаслідок небезпечних для життя обставин, є поняття **«вимушений переселенець»**. У міжнародному й національному іноземному праві цей термін не часто застосовується, а така категорія осіб визначається як «особи, переміщені всередині країни», «внутрішні біженці», «внутрішньо переміщені особи» тощо. Так, терміни **«внутрішньо переміщені особи»** або **«особи, переміщені всередині країни»** широко використовуються в практиці Управління Верховного комісара у справах біженців ООН. Основна відмінність внутрішньо переміщених осіб від біженців полягає в тому, що такі особи не переходять державний кордон і залишаються на території своєї держави. Тобто відмінності виявляються в суто технічних і правових аспектах та практично ніяк не пов'язуються з причинами, які змушують людей залишати домівку; більше того, іноді ці причини можуть бути цілком однаковими.

Біженці та внутрішньо переміщені особи, незважаючи на всі відмінності, мають багато спільних рис. Адже вони мають подібні підстави для полишення місця свого постійного проживання, потребу в захисті, до них застосовуються схожі заходи такого захисту, основою якого є заборона вислання чи повернення до держави, у якій їм загрожує небезпека. Цим особам також надаються гарантії дотримання їх прав і можливість інтеграції в суспільство країни притулку.

Останнім часом набуває правового визнання поняття **«шукач притулку»**. Може скластись ситуація, коли людина має всі підстави для визнання її біженцем. Але для цього потрібен час, щоб у країні її перебування оформити всі необхідні документи для набуття такого статусу.

Такий «підвішений» міжнародно-правовий стан, коли ще не надано статусу біженця, має назву стану **шукача притулку**.

Шукачі притулку позбавлені правового та соціального захисту й часто опиняються в становищі, що порушує їхні права і свободи. Це приводить до зростання соціальної напруги, виникнення нових проблем, пов'язаних з наданням біженцям гарантій на забезпечення таких потреб як житло, робота, медичне обслуговування.

Початок XXI ст. загострив проблему біженців та у світі. Станом на кінець 2019 року на планеті нараховувалося 70,8 мільйонів вимушено переселених людей, в тому числі 25,9 мільйонів біженців. Тому на початку нового тисячоліття були напрацьовані нові документи для розв'язання цього питання. 19 вересня 2016 р. в штаб-квартирі ООН на саміті з питань біженців і мігрантів, світові лідери та глави міністерств закордонних справ зі 193 країн прийняли **Нью-Йоркську декларацію у справах біженців і мігрантів**. Держави-члени Організації Об'єднаних Націй прийняли ряд зобов'язань по розширенню того, яким чином міжнародне співтовариство вирішуватиме проблеми мобільності людей.

10 грудня 2018 р. на конференції Організації Об'єднаних Націй в Марракеші (Марокко) ухвалили **Глобальний пакт за безпечну, впорядковану і регульовану міграцію**. Цей документ спрямований на розвиток міжнародного співробітництва в питаннях міграції між усіма відповідними суб'єктами і підготовлений з розумінням того, що жодна держава не може самостійно вирішувати питання міграції, з повагою до суверенітету держав і з урахуванням їхніх зобов'язань за міжнародним правом.

Глобальний договір не стосується біженців. Він заснований на принципі розрізнення мігрантів та біженців: біженці мають специфічний захист через переслідування, якому вони піддаються, і неможливість скористатися захистом своєї держави. Мігранти, більшість з яких мотивовані економічними причинами, не мають права на цей захист. Вод-

ночас у Договорі визначено необхідність захисту прав кожної людини. Як біженці, так і мігранти мають ті ж самі універсальні права та свободи людини, яких необхідно дотримуватися, захищати і забезпечувати на постійній основі.

Інший документ, який стосується виключно біженців – **Глобальний договір про біженців**, ООН приймає 17 грудня 2018 р. Цей документ є відповіддю світового співтовариства на масове переселення та кризу біженців. Він створив структуру для більш дієвого, більш передбачуваного та більш справедливого міжнародного реагування на масштабні ситуації з біженцями.

Україна поки не приєднуватиметься до жодної з цих угод. Свою позицію наша держава пояснює тим, що в документах не приділено достатньої уваги проблемі внутрішньо переміщених осіб. Це не просто небажання долучитися до вирішення цієї глобальної проблеми, а радше неможливість через збройну агресію з боку північного сусіда та наявність знаної кількості внутрішньо переміщених осіб. Україна обіцяє розглянути можливість приєднання до цих документів на іншому етапі та за більш сприятливих умов.

Загалом на сьогодні можна визначити такі **міжнародно-правові документи, що стосуються захисту прав біженців:**

- а) **універсальні міжнародні угоди**, що регулюють правовий стан біженців і захист їхніх прав (Статут Управління Верховного комісара ООН у справах біженців 1950 р., Конвенція про статус біженців 1951 р., Протокол щодо статусу біженців 1967 р., Конституція Міжнародної організації по міграції 1989 р., Глобальний пакт за безпечну, впорядковану і регульовану міграцію 2018 р., Глобальний договір про біженців 2018 р. та ін.);
- б) **регіональні міжнародні договори і конвенції**, що регулюють правовий захист біженців у певному регіоні (Конвенція, що регулює

конкретні аспекти проблем біженців в Африці 1969 р., Картахенська декларація про біженців 1984 р., Угода про допомогу біженцям і вимушеним переселенцям 1993 р. та ін.);

- в) **міжнародні договори, що регулюють визначений комплекс питань захисту прав біженців** (Гаазька угода про моряків-біженців 1957 р., Угода про скасування віз для біженців 1959 р., Європейська угода про передачу відповідальності за біженців 1980 р., Дублінська конвенція, що визначає державу, відповідальну за розгляд заяв про надання притулку, поданих в одній із держав – членів Європейських співтовариств 1990 р. та ін.);
- г) **міжнародні договори, дії яких було поширено на біженців** (Всесвітня конвенція про авторське право 1952 р., Конвенція МОП про рівноправність громадян країни й іноземців і осіб без громадянства в галузі соціального забезпечення 1962 р. та ін.);
- г) **міжнародні угоди, що містять спеціальні норми захисту прав біженців** (Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р., Шенгенська угода 1985 р., Шенгенська конвенція 1990 р., Загальна політична рекомендація № 16 щодо захисту мігрантів та біженців від дискримінації Європейської комісії проти расизму та нетерпимості 2016 р. та ін.);
- д) **міжнародні договори загального характеру, що стосуються біженців** (Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про оголошення безвісно відсутніх мертвими 1950 р., Конвенція ООН про морське право 1982 р., Конвенція про пошук і рятування на морі 1979 р., Пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. та ін.);
- є) **угоди і декларації про притулок** (Декларація ООН про територіальний притулок 1967 р., Каракаська конвенція про територіальний притулок 1954 р. та ін.);

- є) **міжнародні договори, що регулюють правовий стан апатридів (осіб без громадянства)** (Конвенція про статус апатридів 1951 р., Конвенція про скорочення без громадянства 1961 р.);
- ж) **двосторонні угоди, що регулюють правовий статус біженців** (угоди між країнами – наприклад, Угода про допомогу біженцям і вимушеним переселенцям в рамках СНД).

2. МІЖНАРОДНА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ

Сучасна концепція міжнародного захисту біженців зазнала поступової еволюції і зараз передбачає ряд інституційних і правових механізмів. У практичному плані функції забезпечення міжнародного захисту включають недопущення примусового повернення, надання допомоги у розгляді запитів осіб, які шукають притулку, надання правових консультацій і допомоги, сприяння у вжитті заходів щодо забезпечення фізичної безпеки біженців, сприяння добровільній репатріації та надання відповідної допомоги, а також надання допомоги біженцям у переселенні.

Право користуватися захистом, хоча воно і не виділене як окреме право, мається на увазі в Конвенції ООН про статус біженців 1951 року та її основоположних принципах, зокрема заборони примусового повернення.

Крім того, багато загальноновизнаних прав людини прямо поширюються на біженців. До них належать право на життя, захист від катувань і поганого поводження, право на громадянство, право на свободу пересувань, право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, і повертатися в свою країну, право не зазнавати примусового повернення. Ці права поруч з іншими громадянськими, політичними, економічними, соціальними і культурними правами стосовно всіх осіб, як громадян, так і не громадян, закріплені в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, які разом складають Міжнародний білль про права людини.

До системи захисту прав біженців та шукачів притулку в рамках ООН можуть бути віднесені:

- Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН);

- Міжнародний суд справедливості (м. Гаага);
- Комітет ООН з прав людини;
- Офіс Верховного Комісара з прав людини;
- Комітет ООН щодо попередження расової дискримінації;
- Комітет ООН проти тортур та інші.

Для упорядкування діяльності УВКБ ООН у 1954 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Статут УВКБ, на основі якого Управління повинне здійснювати свою діяльність. Крім УВКБ, що є центральною ланкою, у міжнародну систему захисту біженців входять інші міжнародні установи системи ООН, міжнародні регіональні організації, неурядові організації і структури держав, що займаються питаннями захисту біженців.

До найбільш відомих та впливових партнерських організацій Управління Верховного комісара ООН з прав людини, яке сприяє утвердженню загальноновизнаних прав людини для біженців, шукачів притулку, внутрішньо переміщених осіб та осіб без громадянства можна віднести наступні.

Міжнародна організація праці, співробітництво з якою сприяє покращенню захисту соціальних прав осіб, якими опікується УВКБ, зокрема захисту їх від примусової праці, експлуатації та торгівлі людьми, а також забезпечення їм можливості самостійно працювати та власною працею підтримувати достатній життєвий рівень.

Міжнародна морська організація, яка відповідає за порятунок людей на морі, а також розробляє правила щодо переміщення людей морем. Співпраця з нею важлива для УВКБ в світлі потоків шукачів притулку, які легально чи нелегально використовують морський транспорт.

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН, яка допомагає УВКБ в питаннях міграції в сільських районах та у залученні мігрантів, шукачів притулку і біженців з досвідом праці на землі до ве-

дення сільського господарства як довготривалого рішення з їхнього розміщення на новому місці.

Міжнародна організація міграції забезпечує координацію зусиль держав в забезпеченні допомоги усім мігрантам, в тому числі вимушеним мігрантам та шукачам притулку. Міжнародна організація міграції може керувати таборами вимушених переселенців. Вона допомагає розробці рішень проблем міграції для окремих регіонів.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста та Червоного Півмісяця покликаний забезпечувати реалізацію положень міжнародного гуманітарного права, в тому числі, в сенсі подолання наслідків війни. Тому питання переслідувань в збройних конфліктах та захисту осіб, які шукають притулку від таких переслідувань, безпосередньо належать до компетенції цієї організації. Зокрема, вона може надавати первинну допомогу в таборах розміщення шукачів притулку, допомагати в пошуку та возз'єднанні родин, тощо.

Європейська регіональна система захисту прав біженців не має окремого нормативного документу, що визначає правовий статус біженців та шукачів притулку. Тому дана система ефективно функціонує за умови одночасного застосування Європейської конвенції з прав людини (1950 р.), Конвенції ООН про статус біженців (1951 р.), Конвенції ООН проти тортур (1984 р.), Європейської конвенції щодо попередження тортур або нелюдського або такого, що принижує людську гідність поводження або покарання (1987 р.), а також прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Нині в ЄС діє досить об'ємний пакет нормативних актів, прийнятих органами Європейського Союзу, з питань біженців та вимушеної міграції. Ці документи встановлюють мінімальні стандарти і процедури, які використовуються при розгляді клопотань осіб, які шукають притулку, що визначають статус біженців і роль органів державної влади держав-членів ЄС.

У країнах-членах Ради Європи біженцям належать права, встановлені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, незалежно від того, громадянами якої країни вони є. Також вони можуть користатися додатковим міжнародно-правовим захистом за допомогою механізмів Ради Європи, таких як Європейський суд з прав людини.

У 2008 р Рада ЄС розробила і прийняла **Європейський договір про міграцію та притулок**, де серед основних зобов'язань, було заснувати в 2009 р. Європейське бюро з підтримки, яке повинно спростити обмін інформацією, аналіз і обмін досвідом між державами-членами ЄС і здійснювати співробітництво між відомствами, що розглядають клопотання про надання притулку, допомог та інших загальних гарантій біженцям.

Співробітництво держав у рамках Ради Європи здійснюється в декількох формах. Через **Комітет Міністрів** організація встановлює стандарти, розробляючи міжнародні договори і рекомендації для держав-членів. Він здійснює моніторинг умов утримання й поведження з біженцями та шукачами притулку в європейських країнах, зокрема, за допомогою відвідувань Комісаром Ради Європи з прав людини та представниками Європейського Комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує людську гідність поведження чи покарання.

Заснований в рамках Ради Європи, **Європейський суд з прав людини** розглядає конкретні випадки порушень при розгляді справ за Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Він також намагається підвищувати обізнаність про проблеми біженців і обов'язки органів державної влади держав-членів, поширюючи інформацію й проводячи навчання державних чиновників.

Рада Європи приділяє велику увагу захисту прав окремих вразливих груп шукачів притулку та веде спеціальні політики відносно дітей, жінок, жертв торгівлі людьми та насильства. Так, щодо дітей діє програма «Побудова Європи для дітей та дітей з нею». У квітні 2016 року Рада Європи розпочала нову Стратегію прав дитини (2016-2021 роках).

Рада Європи прагне захищати та просувати права дитини, включаючи дітей-мігрантів, у 47 країнах-членах. Важливі законодавчі та політичні зміни для поліпшення захисту прав дітей відбулися шляхом вичерпного набору двох обов'язкових та 18 необов'язкових стандартів щодо прав дітей, розроблених державами-членами та прийнятих Комітетом міністрів.

Світова система захисту прав біженців складається з двох основних компонентів.

Перший компонент системи захисту прав біженців – система захисту лише біженців, створена в рамках Конвенції ООН про статус біженців (1951 р.). Вона стосується осіб, які відповідають критеріям ст. 1(А)2 даної Конвенції – особи, які через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань.

У Конвенції встановлюються мінімально необхідні норми поведіння з такою категорією біженців, в тому числі основні їх права. У ній також визначається правовий статус біженців і містяться положення про їх права на заняття, яке приносить прибуток, соціальну опіку, про посвідчення особи і проїзні документи, про застосовуваність податків та їхнього права на вивіз свого майна в іншу країну, в яку їм надано право в'їзду для поселення.

У Конвенції забороняється висилка або примусове повернення осіб, які мають статус біженців. У її статті 33 передбачається, що краї-

ни-учасники, які не будуть ніяким чином висилати чи повертати біженців на кордон країни, де їхньому життю чи свободі загрожує небезпека через расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи чи політичних переконань.

Стаття 34 стосується натуралізації й асиміляції біженців. В інших положеннях Конвенції розглядаються такі права біженців, як право звернутися до суду, право на освіту, соціальне забезпечення, житло і свободу пересування.

У період соціальних катаклізмів зростає кількість людей, що покидають місце свого постійного проживання. Не всім вдається набути одразу статусу біженця. У цьому випадку використовується другий компонент системи захисту прав біженців.

Другий компонент системи захисту прав біженців – характеризується субсидіарним/допоміжним захистом не лише біженців, але й шукачів притулку. Субсидіарний захист застосовується, коли національна чи регіональна система захисту прав людини не спрацьовує належним чином. Тому вступає удію міжнародна система захисту (вищий рівень). Держави, які вдаються до субсидіарного захисту, зобов'язані діяти в рамках міжнародних інструментів захисту прав біженців та шукачів притулку. Окремою формою субсидіарного захисту є **тимчасовий** захист, який отримують біженці у випадку масового напливу до приймаючої країни.

Субсидіарні форми захисту біженців та шукачів притулку є однією з форм міжнародного захисту. Вони застосовуються, коли в країні необхідно встановити адміністративні або законодавчі механізми для впорядкування перебування осіб, офіційно не визнаних біженцями, але повернення яких неможливе або небажане.

У світі не сформувалось єдина практика надання допоміжних/субсидіарних форм захисту прав біженців. Директиви Європейського союзу отримувачами субсидіарного/допоміжного захисту визнають осіб-заявників за міжнародним захистом, які знаходяться поза країною

походження, не можуть повернутися, оскільки володіють цілком обґрунтованими побоюваннями зазнати наступного поведження або несправедливої шкоди з причин:

- тортур або нелюдського чи такого, що принижує людську гідність поведження або покарання;
- особливо тяжкого порушення прав людини, яке зобов'язує державу діяти відповідно до її міжнародних зобов'язань;
- загрози життю, гарантіям свободи внаслідок дискримінації, що виникає за обставин воєнного конфлікту;
- систематичного порушення прав людини.

Субсидіарна форма міжнародного захисту має властиві тільки їй стандарти поведження з біженцями і шукачами притулку. Правовий статус осіб, яким надано субсидіарні форми захисту в одних країнах не відрізняється від правового статусу визнаних „конвенційних” біженців, а в інших країнах – суттєво звужений. У деяких країнах (Нідерланди, Швеція, Данія, Фінляндія та ін.) запроваджено єдине поведження з особами, яким надано притулок. Таким чином вони підтримали ідею необхідності надання міжнародного захисту незалежно від підстав його застосування. Інші ж країни надають таким особам обмежену кількість соціально-економічних прав, підкреслюючи **тимчасовий** характер захисту, необхідність в майбутньому залишити територію країни притулку.

Отримувачам субсидіарних форм захисту надається офіційний правовий статус з відповідними правами і обов'язками, а також документи, які підтверджують такий статус. Даний статус є дійсним протягом всього часу, необхідного для того, щоб особа повернулася до нормального життя, тобто на час, поки існує потреба у міжнародному захисті.

Стосовно такої форми субсидіарного захисту як тимчасовий захист, варто наголосити, що він застосовується у випадках масового напливу людей.

Поняття тимчасового захисту виникло в Європі в якості форми захисту в ситуаціях масового напливу, викликаного різного роду обставинами, в т.ч. і тими, що передбачені у визначені поняття біженець. Мета тимчасового захисту полягає в тому, щоб надати безпосередній захист основним правам і свободам людини в країнах, які зазнають масового напливу людей.

В галузі громадянських і політичних прав допоміжні форми захисту передбачають наявність як мінімум таких прав:

- бути захищеними проти вислання або вигнання (екзилу);
- не відчувати дискримінації за ознаками раси, релігії, політичних переконань, національності, країни громадянської приналежності, гендерних та інших ознак;
- ні в якому разі не повинні зазнавати прояви тортур, жорстокого або такого, що принижує людську гідність поводження або покарання;
- користуватися свободою вибору місця проживання та переміщення;
- мати доступ до правосуддя та органів адміністративної влади.

Основними правами соціального характеру, які надають більшість країн особам, яким надано субсидіарні форми захисту є:

- право на працевлаштування або здійснення підприємницької діяльності при необхідності виконати певні адміністративні вимоги;
- право на проживання у соціальному помешканні;
- право на освіту (початкова і середня);
- право на основні медичні послуги;
- право користуватися послугами медичних установ;
- право на вільне пересування територією країни притулку;

- право запросити членів своєї родини із-за кордону після проходження певного часу після надання субсидіарного захисту та за умови можливості утримувати їх;
- право на отримання дозволу на постійне проживання, а також громадянства після проходження певного часу, який визначається кожною країною на власний розсуд.

Резолюція Ради Європейського союзу **«Про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у випадку масового напливу людей»** (1995 р.) визначає тимчасовий захист як процедуру виключного характеру, яка забезпечує терміновий та тимчасовий захист, особливо у випадках, де система захисту, що функціонує в рамках Конвенції 1951 року, буде нездатною ефективно працювати в інтересах осіб, що просять міжнародного захисту.

Створені міжнародні системи захисту дають можливість забезпечити належний рівень правової підтримки біженців та шукачів притулку, а контрольні механізми даної системи сприяють належному виконанню державами своїх зобов'язань у галузі захисту права і основних свобод осіб, які вимушені залишити країну проживання і користуватися міжнародними інструментами гуманітарної допомоги.

3. ПРАВА ТА МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ БІЖЕНЦІВ В УКРАЇНІ

Проблема захисту прав біженців є досить актуальною для багатьох держав світу, в тому числі й для України. Тому є об'єктивна необхідність вирішення питання відповідності національного законодавства міжнародно-правовим зобов'язанням України у цій сфері.

Для врегулювання питання захисту біженців Україною було надано згоду на обов'язковість Конвенції про статус біженців 1951 р. та Протоколу щодо статусу біженців 1967 р. Прийняття Конституції України також було важливим етапом у розвитку системи захисту прав біженців в Україні: ст. 26 гарантує іноземцям та особам без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, ті самі права і свободи, а також обов'язки, як і громадянам України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.

Результатом законодавчої роботи за цим напрямом стало прийняття ряду законів, що стосуються біженців в Україні. Було прийнято закони України «Про біженців» 1993 та 2001 років, а також нині діючий Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (2011 р.). Новий Закон, прийнятий з метою наближення до стандартів захисту ЄС у сфері захисту прав людини, значно розширив коло осіб, яким надається захист в Україні, забезпечивши законодавче врегулювання проблеми додаткового (гуманітарного) та тимчасового захисту осіб, які не підпадають під ознаки біженця, але також потребують захисту.

Розділ III Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» присвячений визначенню правового статусу іноземців чи осіб без громадянства, які звернулись до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, з заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує

додаткового захисту, а також осіб, яких у встановленому порядку визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту.

Відповідно ст. 14 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» до них відносяться:

- особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, крім випадків, установлених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- особи, яких визнано біженцями в Україні, вважаються такими, які постійно проживають в Україні, з дня прийняття рішення про визнання їх біженцями;
- особи, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, вважаються такими, які безстроково на законних підставах перебувають на території України.

Особа, яку визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, має рівні з громадянами України права на:

- пересування, вільний вибір місця проживання, вільне залишення території України, крім обмежень, встановлених законом;
- працю;
- провадження підприємницької діяльності, не забороненої законом;
- охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування;
- відпочинок;
- освіту;
- свободу світогляду і віросповідання;

- направлення індивідуальних чи колективних письмових звернень або особисте звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів;
- володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;
- оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб;
- звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- безоплатну правову допомогу в установленому порядку;
- одержання грошової допомоги, пенсії та інших видів соціального забезпечення;
- користування житлом, наданим у місці проживання;
- іншими правами і свободами, передбаченими Конституцією та законами України.

Разом з тим, поруч з правами завжди існують обов'язки. Так, особа, яку визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, зобов'язана:

- повідомляти протягом десяти робочих днів центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, про зміну прізвища, складу сім'ї, сімейного стану, місця проживання, набуття громадянства України або іншої держави, надання притулку або дозволу на постійне проживання в іншій державі;
- знятися з обліку і стати на облік центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які

потребують додаткового або тимчасового захисту, за новим місцем проживання у разі зміни місця проживання і переїзду до адміністративно-територіальної одиниці України, на яку поширюється повноваження іншого центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту;

- проходити щорічну перереєстрацію у строки, встановлені центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, за місцем проживання. Порядок такої перереєстрації встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту.

Станом на 1 липня 2020 року на обліках територіальних органів Державної міграційної служби (ДМС) перебуває 1 276 осіб, яких визнано біженцями в Україні, та 859 осіб, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту.

4. ЗАХИСТ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

На даний час у світі більше **внутрішньо переміщених осіб** (далі – ВПО), ніж транскордонних біженців. Попри глобальні масштаби проблема внутрішніх переселенців залишається в значній недооціненою міжнародною спільнотою у порівнянні з проблемою біженців у їх класичному розумінні.

Для України проблема ВПО не є новою. Внаслідок Чорнобильської аварії 1986 р. в Україні із зони забруднення евакуювали 200 тис. людей. Під виселення потрапили міста Прип'ять і Чорнобиль та ще 74 поселення.

Внаслідок окупації Криму та воєнного конфлікту на території Донецької і Луганської областей з 2014 р. з'явилися внутрішньо переміщені особи. Станом на 26 квітня 2021 року, за даними Єдиної інформаційної бази даних про ВПО, взято на облік 1 465 654 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим.

У січні 2015 р. набрав чинності Закон України «**Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб**». Він визнав внутрішньо переміщеною особою громадянина України, іноземця або особу без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Україна гарантує вжиття усіх можливих заходів передбачених законодавством України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України щодо захисту та дотримання прав і свобод ВПО, створення умов для добровільного по-

вернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні.

Для взятої на облік ВПО реалізація прав на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, на отримання соціальних послуг здійснюється відповідно до законодавства України.

Громадянин пенсійного віку, особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю та інша особа, яка перебуває у складних життєвих обставинах, яких зареєстровано внутрішньо переміщеними особами, мають право на отримання соціальних послуг відповідно до законодавства України за місцем реєстрації фактичного місця проживання такої внутрішньо переміщеної особи.

Взята на облік ВПО має право на забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, на одержання реабілітаційних послуг відповідно до законодавства за місцем проживання. Забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, надання реабілітаційних послуг здійснюється за наявності необхідних документів, що підтверджують право на ці послуги та засоби, а у разі їх відсутності – за даними Централізованого банку даних з проблем інвалідності (для осіб, які звертаються повторно) та індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Діти з числа ВПО чи діти, які мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, які навчаються у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, забезпечу-

ються безкоштовним харчуванням у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованої території мають право на отримання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, безпосередньо у робочих органах Фонду соціального страхування України за фактичним місцем проживання чи перебування.

Передбачені пільги для ВПО, які мають на меті їх швидшу і менш болісну адаптацію до нових умов життя. Серед таких пільг найбільш вагомі наступні.

Взята на облік ВПО, яка не має документів, необхідних для надання статусу безробітного, отримує статус безробітного без вимог, що застосовуються за звичайної такої процедури. Зареєстрована, тобто взята на облік, внутрішньо переміщена особа, яка звільнилася з роботи чи припинила інший вид зайнятості і не має документів, що підтверджували б факт звільнення (припинення зайнятості), періоди трудової діяльності та страхового стажу, реєструється як безробітна та отримує допомогу по безробіттю, соціальні та інші послуги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття відповідно до чинного законодавства.

У випадку, якщо ВПО не встигла офіційно звільнитись з роботи чи припинити інший вид зайнятості за місцем попереднього проживання для набуття статусу безробітного та отримання допомоги по безробіттю та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття може припинити трудові відносини, надавши нотаріально посвідчену письмову заяву про припи-

нення працівником трудових відносин. Має бути також підтверджено те, що ця заява надіслана роботодавцю рекомендованим листом (з описом вкладеної до нього такої заяви). До отримання документів та відомостей про періоди трудової діяльності, заробітну плату (дохід), страховий стаж допомога по безробіттю цим особам призначається у мінімальному розмірі, встановленому законодавством України на випадок безробіття.

Припинення самозайнятості ВПО також здійснюється за спрощеною процедурою за місцем проживання такої особи на підставі довідки про взяття на облік ВПО.

Реєстрація ВПО як юридичної особи (за умов її входження до складу засновників такої юридичної особи) або реєстрація ВПО як фізичної особи-підприємця здійснюється за її заявою та спрощеною процедурою (без вимог, що застосовуються за звичайної процедури) за місцем проживання такої особи у відповідному територіальному органі на підставі довідки про взяття на її на облік ВПО.

Держава та органи місцевого самоврядування зобов'язані забезпечити прийом, проїзд, розміщення та облаштування вимушених переселенців та реалізацію їх соціальних прав і гарантій.

Законодавством України передбачені також пільги пов'язані із зобов'язаннями щодо зобов'язань за кредитними договорами та договорами позики, пільги у сфері освіти та у сфері правових відносин між фізичними та юридичними особами, які знаходяться на тимчасово окупованій території або за її межами та інші.

Серед інших прав ВПО, які визначає Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» важливе значення мають права на:

- єдність родини;

- сприяння органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права у пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення;
- інформацію про долю та місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів;
- безпечні умови життя і здоров'я;
- достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод;
- створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання;
- оплату вартості комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу в місцях компактного поселення ВПО (містечках із збірних модулів, гуртожитках, оздоровчих таборах, будинках відпочинку, санаторіях, пансіонатах, готелях тощо) за відповідними тарифами, встановленими на такі послуги та товари для населення;
- забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом 6 місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; для багатодітних сімей, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено;
- сприяння у переміщенні її рухомого майна;
- сприяння у поверненні на попереднє місце проживання;
- забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством;

- надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я;
- влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади;
- отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування;
- проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування;
- безкоштовний проїзд для добровільного повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення;
- отримання гуманітарної та благодійної допомоги;
- інші права, визначені Конституцією та законами України.

Урядовими документами – постановами Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 1 жовтня 2014 р. та «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 5 листопада 2014 р. визначені умови, процедура здійснення відповідних виплат ВПО.

В Україні створено відповідно нормативно-правову базу захисту осіб, що мають статус біженця, що прагнуть отримати такий статус (шукачі притулку), внутрішньо переміщених осіб. Ці документи відповідають основним вимогам міжнародних документів щодо захисту прав вказаних категорій осіб. Вони постійно модернізуються, вдосконалюються, щоб найкраще відповідати реаліям часу і особливостям соціально-політичної та економічної ситуації в Україні.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Чому біженці віднесені до категорії осіб, що потребують захисту міжнародної спільноти?
2. Дайте визначення поняття «біженець» відповідно до міжнародних угод.
3. Які поняття ще використовується у міжнародних угодах щодо означення осіб, які покинули країну/місце свого постійного проживання і потребують захисту і підтримки?
4. Які міжнародні нормативно-правові акти регулюють питання захисту біженців?
5. Якими правами користуються біженці відповідно до міжнародних угод?
6. Які міжнародні інституції відносяться до системи захисту прав біженців?
7. Які особливості європейської регіональної системи захисту прав біженців?
8. З яких компонентів складається міжнародна система захисту прав біженців?
9. Що включає у себе система захисту біженців відповідно до Конвенції ООН про статус біженців (1951 р.)?
10. У чому особливість субсидіарного/допоміжного захисту біженців?
11. Захист яких прав передбачено допоміжними формами захисту прав біженців?
12. Які вітчизняні нормативно-правові акти регулюють питання захисту біженців в Україні?
13. Кого визнають біженцями в Україні?

14. Які права має в Україні особа, яка визнана біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту?
15. Який правовий документ регулює в Україні захист прав внутрішньо переміщених осіб?
16. Які права визначені законодавством України для внутрішньо переміщених осіб?
17. Які пільги передбачені для внутрішньо переміщених осіб в Україні?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ

1. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_043.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_042.
4. Всесвітня Декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_075.
5. Всесвітня програма дій по відношенню до осіб з інвалідністю URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/prog.shtml.
6. Декларація прав дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.
7. Декларація про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117#Text.
8. Декларація ООН із проблем старіння. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_510#Text.
9. Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
10. Європейська конвенція про здійснення прав дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text.
11. Європейська соціальна хартія (переглянута). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.
12. Європейський кодекс соціального забезпечення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_329#Text.
13. Конвенцію про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку з втратою годувальника: Конвенція МОП року № 128. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_326#Text.

14. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення: Конвенція МОП №102. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text.
15. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-995_021#Text.
16. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
17. Конвенція про статус біженців. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-995_011#Text.
18. Міжнародний (Віденський) план дій із проблем старіння. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_870#Text.
19. Принципи Організації Об'єднаних Націй стосовно літніх людей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_314#Text.

ВІТЧИЗНЯНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 року № 3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>.
3. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>.
4. Про державну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року № 1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>.
5. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18 травня 2004 року № 1727-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text>.
6. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.
7. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітей з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000 р. № 2109-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text>.

8. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року №2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>.
9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
10. Про засади державної політики України в галузі прав людини: Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1999 року N 757-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-14#Text>.
11. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям: постанова КМУ від 24 лютого 2003 р. №250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2003-%D0%BF#Text>.
12. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд: постанова КМУ від 2 квітня 2005 р. №261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2005-%D0%BF#Text>.
13. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Постанова КМУ від 27 грудня 2001 р. №1751. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF#Text>.
14. Про Конституційний суд України: Закон України від 13 липня 2017 року №2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.
15. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президент України видав від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>.
16. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.
17. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку: Закон України від 16 грудня 1993 року № 3721-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text>.
18. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
19. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5 листопада 1991 року № 1788-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>.

20. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6.10.2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.
21. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>.
22. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-3551-12#Text>.
23. Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного до-вголіття населення на період до 2022 року: розпорядження КМУ від 11 січня 2018 р. № 10-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80#Text>.

НАУКОВА ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко І.С. Європейська соціальна хартія як джерело європейських міжна-родних соціальних стандартів у сфері подолання бідності. *Південноукраїнсь-кий правничий часопис*. Одеса, 2014. №1. С. 78-81.
2. Баран А.В., Чернописька В.З. Міжнародно-правові стандарти соціального за-хисту людей похилого віку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. Львів, 2019. №24. С. 61-68.
3. Біла-Тіунова Л.Р. Правове регулювання статусу біженця в Україні: стан і перс-пективи реформування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2013. Т. 13. С. 194-205.
4. Білозьоров Є.В., Кіндзера Р.І. Міжнародно-правовий захист мирного цивільного населення в умовах збройного конфлікту. *Науковий часопис НПУ іме-ні М.П. Драгоманова*. Серія 18: *Економіка і право*. Київ, 2015. Вип. 30. С. 181-187.
5. Вдовичин І. Формування ідей особистісної свободи в епоху Середньовіччя. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів, 2006. №18. С. 32-39.
6. Ганечко О.М. Регулювання права осіб похилого віку на соціальний захист у міжнародно-правових актах. *Форум права*. Харків, 2012. №2. С. 108-112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_2_19.
7. Герасимчук М.В. Еволюція норм міжнародного гуманітарного права щодо за-хисту цивільного населення до Першої світової війни. *Бюлетень Міністерст-ва юстиції України*. Київ, 2011. №3. С. 97-101.

8. Головін А.С. Права людини: інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України. Київ: Логос Україна, 2017. 399 с.
9. Гороть А. Ретроспективний аналіз міжнародних норм захисту прав біженців та проблеми захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Історико-правовий часопис*. Луцьк, 2017. №2. С. 49-54.
10. Грушова А.Т. Проблема прав людини в контексті глобалізаційних процесів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ, 2003. Вип. 40 (частина II). С. 31-34.
11. Демків Р.Я. Конституційне право України: курс лекцій. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 332 с.
12. Денисенко К. Нормативно-правове забезпечення державної політики у сфері соціального захисту осіб похилого віку: сучасний стан та напрями удосконалення. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Дніпро, 2017. Вип. 3. С. 67-72.
13. Жванко Л. Міжнародно-правові інструменти ООН в контексті вирішення глобальної проблеми біженців та мігрантів. *Європейські історичні студії*. Київ, 2019. №14. С. 83-100.
14. Зайнятість, праця та соціальний захист населення: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія / за ред. к.е.н., професора Т.М. Кір'ян. Київ: ВІПОЛ, 2017. 245 с.
15. Закриницька В. Омбудсмен з прав дитини в механізмі державного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей: зарубіжний досвід. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2012. №4. С. 346-356.
16. Заросинський Ю.Л. Правовий захист дітей в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. Київ, 2014. Вип. 26. С. 191-197.
17. Іляшко О. Права внутрішньо переміщених осіб та біженців: проблеми їх захисту. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. Київ, 2018. Т. 29(68), № 6. С. 24-32.
18. Інвалідність та суспільство: навч. посібн. / заг. редакція Л. Байда, О. Красюкова-Енс. Київ: Київський університет, 2011. 184 с.

19. Капанадзе Б. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні. *Право і суспільство*. Дніпро, 2015. №4 (3). С. 116-121.
20. Клевчik Л.Л. Шляхи подолання проблеми бідності в сучасних глобалізаційних умовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Економіка. Острог, 2018. № 11. С. 9-13.
21. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
22. Котляр О.І. Надання міжнародного захисту від імені біженців – ключове завдання УВКБ ООН. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2015. №4. С. 329-333.
23. Красун А., Турчин Я. Бідність в Україні та шляхи її подолання. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2008. Вип. 20. С.81-85.
24. Крегул Ю.І. Права і свободи людини: навч. посіб. Київ: Книга, 2004. 288 с.
25. Левківський Б.К., Решетник Є.М. Захист інтересів дитини суб'єктом владних повноважень: сучасний стан та перспективи інституту дитячого омбудсмена в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. Луганськ, 2013. Вип. 3. С. 79-88.
26. Лесько Н.В. Загальна характеристика правового статусу уповноваженого Президента України з прав дитини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. Львів, 2015. №827. С. 74-78.
27. Литвиненко І.Л. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2005. №4. С. 271-279.
28. Мандзюк М.М. Актуальні проблеми міжнародно-правового статусу біженців в контексті захисту прав людини. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Київ, 2017. №16 (2). С. 48-51.
29. Мартинюк Р.С. Теорія прав людини. Навчальний посібник. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 218 с.
30. Марцеляк О. Омбудсмен з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні. *Право України*. Київ, 2003. №10. С. 44-48.
31. Матрос О. Основні засади соціального захисту та соціально-педагогічної інтеграції осіб з інвалідністю в Україні: переваги та проблеми. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Во-*

лодимира Винниченка. Сер.: Педагогічні науки. Кропивницький, 2019. Вип. 178. С. 128-133.

32. Мушак Н.Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях: монографія. Київ: Ліра-К, 2013. 192 с.
33. Населення України: Імперативи демографічного старіння [Електронний ресурс] / С.Ю. Аксьонова, Б.О. Крімер, І.О. Курило [та ін.]. Київ: Адеф-Україна, 2014. 285 с. URL: http://www.idss.org.ua/monografii/2014_Naselennya.pdf.
34. Нелін О. Конституційний механізм захисту основних прав і свобод людини і громадянина в правовій доктрині України. *Юридична Україна*. Київ, 2016. №5-6. С. 9-14.
35. Новак-Каляєва Л.М. Джерела формування концепції прав людини в процесах європейського державотворення. *Демократичне врядування*. 2012. Вип. 9. URL: file:///C:/Users/1353~1/AppData/Local/Temp/DeVr_2012_9_5-2.pdf.
36. Ножняк О.М. Комісія ООН з прав людини та її інституційно-правова реорганізація у Раду з прав людини. *Молодий вчений*. Херсон, 2017. №11. С. 962-966.
37. Овсюк О.М. Рада ООН з прав людини. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2015. №2. С. 339-344.
38. Орленко В., Орленко Л. Еволюція прав і свобод людини. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. Київ, 2011. №3. С. 89-100.
39. Парубчак І.О., Харечко Д.О. Формування та реалізація державної політики соціального захисту в контексті збереження та поліпшення здоров'я осіб похилого віку в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. Херсон, 2019. №2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_2_21
40. Пустовіт Ж.М. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні: навч. посіб. Кив: КНТ, 2009. 232 с.
41. Пушкіна О.В., Чебикіна Т.С. Гарантії захисту прав і свобод біженців. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпро, 2016. Вип. 5. С. 164-167.
42. Радченко Б. Дубровський І. Інститути громадянського суспільства у захисті прав дитини. Харків: Вид. Коваленко В.Ф., 2012. 44 с.
43. Разметаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.

44. Руднева О.М. Міжнародні стандарти економічних та соціальних прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпропетровськ, 2012. №1 (58). С. 26-33.
45. Свящук А.Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності: навч. посіб. Харків: Вид-во, 2018. 324 с.
46. Сірант М. Механізми міжнародного права щодо захисту прав дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. Львів, 2015. №824. С. 164-168.
47. Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 544 с.
48. Сопко Р.І. Становище людей похилого віку в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія: Соціологічна*. Львів, 2013. Вип. 7. С. 298-305
49. Стефанова О.А. Реалізація державної соціальної політики підтримки осіб похилого віку серед ветеранів і дітей війни. *Теорія та практика державного управління*. Харків, 2010. Вип. 3. С. 315-322.
50. Трестер Ю.О. Міжнародні механізми захисту прав дітей. Державне управління: удосконалення та розвиток. Дніпро, 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=632>.
51. Чернописька В.З., Баран А.В. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту людей похилого віку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. Львів, 2019. №24. С. 61-68.
52. Шульженко Ф. П., Андрусак Т.Г. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 304 с.
53. Шуміло І. Міжнародна система захисту прав людини: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 168 с.
54. Щодо шляхів подолання бідності працюючого населення: Аналітична записка відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень (січень 2019 р.). URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/-111Analyt_Zapyska_Prokopy-7fdd8.pdf.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

В

Верховна Рада України

Верховний комісар ООН із заохочення та захисту всіх прав людини

Верховний комісар ООН у справах біженців

Віденська декларація та Програма дій

Г

Гаазька конференція 1899 р.

Гаазька конференція 1907 р.

Генеральна Асамблея ООН

Глобальний договір про біженців

Д

Декларація ООН із проблем старіння

Декларація прав дитини

Декларація про права осіб з інвалідністю

Декларація про право на розвиток

Декларація стосовно поганого поведження з людьми похилого віку

Дитячий омбудсмен

Ж

Женевська конвенція 1864 р.

Женевська конвенція 1906 р.

Женевська конвенція 1929 р.

Женевська конвенція 1949 р.

З

Загальної декларації прав людини

Е

Економічна і Соціальна Рада ООН

Є

Європейський договір про міграцію та притулок

Європейський Суд з прав людини

Європа-2020: стратегія розумного, сталого та інклюзивного зростання

Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми

Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод 1950 р.

Європейська соціальна хартія (переглянута)

Європейський кодекс соціального забезпечення

К

Комісар Ради Європи з прав людини

Комісія ООН з прав людини

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав

Комітет міністрів Ради Європи

Комітет з прав осіб з інвалідністю

Комітет із захисту прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей

Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок

Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації

Комітет з насильницьких зникнень

Комітет ООН з прав дитини

Комітет ООН проти катувань

Конституційний Суд України

Конвенція ООН про права дитини

Конвенція про права осіб з інвалідністю

Конвенція про статус біженців

Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей

Конституція України

М

Мадридський міжнародний план дій з питань старіння.

Міжнародний Гельсінський Комітет

Міжнародний (Віденський) план дій із проблем старіння

Міжнародний суд ООН

Н

Національний план дій з реалізації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року

Нью-Йоркську декларацію у справах біженців і мігрантів

О

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ)

П

Пакт про громадянські і політичні права

Пакт про економічні, соціальні, культурні права

Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р.

Президент України

Принципи Організації Об'єднаних Націй стосовно літніх людей

Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту

Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії

Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю

Про державну допомогу сім'ям з дітьми

Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб

Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування

Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям

Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми

Про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у випадку масового напливу людей

Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку

Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні

Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей

Про пенсійне забезпечення

Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні

Про соціальні послуги

Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю

Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту

Про соціальний захист дітей війни

Про охорону дитинства

Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 р.

Р

Рада ООН з прав людини

С

Сімейний кодекс

Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю

Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року

Суди загальної юрисдикції

Т

Типове положення про комісію з питань захисту прав дитини

У

Уповноважений Верховної Ради з прав людини

Уповноважений Президента України з прав дітей

Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю